Socin

FAUSTUS SOCINUS van SIENA

Schriftuurlijke

LESSEN.

Waer in

De geloofwaerdigheyt der Heylige Schrif-
ture, voornamelijk des Nieuwen Teſta-
ments, ſtaende gehou-
den word.

Door D. R. Kamphuyſen uyt het Latijn vertaelt/ en met
aenteykeningen op de kant verrijkt.

Noyt voor dezen in het Nederduyts gedrukt.

ANNO 1666.

SCHRIFTUURLYCKE LESSEN,

Van

F. S. V. S.

Waar in de geloofwaerdigheyt der Heylige Schrifture, inſonderheyt des Nieuwen Teſtaments, ſtaende gehouden wordt.

DE wetenſchap van Goddelijcke ſaecken / mitſgaders der ſelver naſpeuringe / voornemelijck in 't geene 't welck yemandt / volgens Gods wille of te gelooven ofte te doen ſtaet / ende dienvolgens de kenniſſe en onderſoeck van de Chriſtelijcke Religie / zijnde 't geene / waerom wy alhier te ſamen komen; deſelve heeft in zich twee uytermate treffelijke dingen / om welker wille ſy boven alle andere wetenſchappen / en der ſelfder onderzoek / ſeer verre behoort geſtelt te worden. Een daer van is / dat des ſelfs onderwerp en eynde / onder alle andere de edelſte en uytnemenſte zijn. Want haer onderwerp is Godt ſelfs / mitſgaders ſijnen wille; het eynde onſen ſchuldigen plicht tegens Godt ſelfs / met noch de verbreydinge van ſijne eere / als oock onſe eeuwige heyl en ſaligheyt. Aengaende het onderwerp / de welcke Godt is / daer van en kan niemant twijffelen of ſy gaet ſeer verre en oneyndelijck te boven / al het geene 't welck men met gedachten kan begrijpen. En wat belanght het tweede / te weten 't eynde waer toe, beſtaende in onſen ſchuldigen plicht en eeuwige geluckſaligheyt / daer van waer 't ſotheyt te twijffelen / of het ſelve overtreft alle 't geene datmen met de gedachten kan bereycken. Het andere ſtuck / om 't welcke deſe wetenſchap en onderſoeck van Goddelijcke ſaken / boven alle andere dingen ſeer verre te ſtellen is / dat alle andere wetenſchappen en onderſoeckingen (behalven alleen de Mathematiſche / die eygentlijck geen wetenſchappen / maer veel eer konſten zijn / gelijckſe oock gemeynlijck genoemt worden) niet en hebben eenige eygene beginſelen of gronden / waer opſe t'eenemael ſouden ſteunen / ofte door middel van welcke men lichtelijck / of oock met eenige moeyte en arbeydt / daar toe ſoude konnen komen datmen de ſelve leeren / en na eyſch vande ſake verhandelen mochte; of ſoo 't ſoo is datſe eenige ſulcke grondt-regelen hebben / de ſelve ſoo weynigh zijn / datmen met diſputeeren ſchier nim-

nimmermeer daer toe en komt. Maer de kennisse en natrachtinge van heylige saecken / heeft hare eygen fondamenten en grondt-regelen / ende dat in groote menighte / oock soodanige die klaer ende notoir zijn / waer uyt men dan de selve lichtelijck vaten ende gevoeghelijck sich in hebben kan. Wy hebben oock / dat meer is / na sommige niet t'onrecht meynen / deselve in haer geheel uytgedruckt ende verklaert / te weten / soo veel als dienstigh ende gehoorigh is tot dat eynde waer toe wy geseyt hebben die te strecken / ende wy van handelen en discoureeren sullen. Want wy hebben in geschrifte de nagelaten stucken ende memorien (die ons Godt door een wonderlijcke en gunstige toeversicht gegeven ende bewaert heeft) van goddelijcke Mannen / die of door den Heyligen Geest selfs gedreven / of op het dicteren der selvige / of daer van vol zijnde / geschreven hebben. Dese zijn de Boecken die wy in 't gemeen den Bijbel of het Oude en Nieuwe Testament noemen. Tusschen welcke (Boecken des Ouden en Nieuwen Testaments) hoedanigh onderschept daer zy / en hoe verre zoo wel de eerste als de laetste ons moeten dienen / wy naderhant besien sullen. Tegenwoordiglijck stellen wy voor vast / dat de kennisse van Goddelijcke saken t'onsen gebruycke dienstigh wesende / insonderheyt die van de Christelijcke Religie die wy aengenomen hebben / ende niet en twijffelen gantsch heyligh te zijn / waer van oock onder ons voorgenomen is te handelen / in aller manieren in dese Boecken begrepen staet. Soo sal dan al het geene dat wy dien aengaende seggen ende sluyten sullen / uyt de selve alleen in alle manieren moeten ghehaelt worden.

Doch overmits yemant soude mogen twijffelen / waerom die Boecken sulks zijn als wy seggen dat sy zijn / ende in dispute soude mogen trecken / of het oock waer zy / dat de selve moet volkomen geloof gegeven worden van de geene die de Christelijcke Religie hebben aengenomen: soo hebben wy dit voor al willen voornemen te bewijsen / dat / wanneermen bekent staet dat de Christelijcke Religie een ware Religie is / die Boecken in aller manieren voor geloofwaerdigh te houden zijn.

Voor eerst dan sullen wy voorstellen de oorsaecken / waer door yemandt met recht eenigh Boeck geen gheloof en soude mogen geven. Want bewesen hebbende / dat geen van sulcke oorsaken plaetse heeft in die voorsz. Boecken (wanneermen slechts voor vast stelt / dat de Christelijcke Religie een ware Religie is) zoo sal blijcken datter genoeghsaem bewesen is / geen oorsake te zijn / waerom yemant van ons de selve niet en soude behooren geloof te geven. Van welcke materie wy gehandelt hebben in onse Boecksken van de Authoriteyt der Heyliger Schrift. Doch hier ter plaetse sullen wy veel verhalen van 't geene wy daer geseyt hebben / na dat wy 't selve noodigh sullen achten / oock niet weynigh by doen van 't geene dat aldaer of overgeslagen is / of niet te pas en quam: alsoo ick in dat Boecksken niet voorgenomen hadde te bewijsen / dat de geloofwaerdigheyt van die Boecken geensins en hanght aen de geloofwaerdigheyt van de Kerck / 't welck wy / met Godts hulp / alhier bewijsen sullen. Hoewel genoegh sal konnen blijcken dat de authoriteyt der selver geensins en steunt op de authoriteyt der Kercke / al en waer 't maer daer uyt / dat wy daer beneven andere oorsaken sullen voorthalen / om welcker wille men achten moet dat die Boecken waerachtigh zijn.

De oorsaken, om welcker wille eenigh Boeck niet en soude moeten ghelooft worden/

worden / schijnen vier te wesen. De eerste is / wanneermen blijck heeft / dat de Schrijver van sulck Boeck soodanigh is / dat hy de dingen van hem in dat Boeck geschreven / niet geweten / of soo hyse heeft geweten / niet alsoo en heeft willen schrijven als hyse wiste. De tweede oorsaeck is / wanneermen gantsch uyt niet en weet wie de Schrijver is van 't Boeck/zijnde een reden datmen niet sien en kan / waarom sulck Schrijver moet gelooft worden. De derde oorsake is/wanneer blijckt ofte met recht vermoedet kan worden/ dattet Boeck/na dat het geschreven is / bedorven ende verbalscht zy. De vierde ende laetste oorsake sullen wy stellen te wesen/ wanneerder voorhanden zijn eenige geloofwaerdige ghetuygenissen / die toonen datmen sulck Boeck niet en mach voor waer houden.

Wat aengaet de eerste oorsake / de selve heeft twee deelen. Want dat een Schrijver geensins geloofwaerdigh blijckt/ is om datmen weet wie hy geweest zy/ waar uyt voorts kennelijck is / dat hy niet en zy geweest / soo een dewelcke de dingen die hy heeft geschreven / selfs geweten heeft/ of soo heeft willen schrijven als hyse geweten heeft. Het andere deel deser oorsake / is / wanneer uyt het Boeck selfs/ om eenige openbare strijdigheden/ beuselingen / ofte yet desgelijcks/blijckelijck is/dat het niet en kan zijn dat des selven Schrijver dingen soude hebben geschreven die waer zijn.

Laet ons dan voor eerst besien/of de Schrijvers van die Boecken/ sulcke luyden zijn geweest diemen niet en soude moeten gelooven. Ende nadient genoegh is om beyde Boecken / soo des Ouden als des Nieuwen Testaments / te doen aennemen / dat de Boecken des Nieuwen Testaments aengenomen worden/ overmits d'authoriteyt van de Boecken des Ouden Testaments oogenschijnlijck in de selve bevestight is / soo sal 't oock genoegh zijn sulcks alleenlijk te ondersoecken van de Schrijvers des Nieuwen Testaments.

De Boecken des Nieuwen Testaments konnen afgedeelt worden in vier deelen. Want het zijn of vertellingen van dingen die Christus gedaen ofte geseyt heeft/ ofte die hem in eeniger manieren bejegent zijn ; of het zijn vertellingen van dingen die sijne Apostelen ten deele geseyt ofte gedaen hebben/ ofte die haer gebeurt zijn / na dat Christus uyt haer gesicht ten Hemel genomen was ; of het zijn Brieven van sommige Apostelen des selven Christi; of een historisch verhael van een seker gesicht / 't welck een van de Discipulen Christi is wedervaren.

Van 't eerste deel/ welck in 't gemeen den naem heeft van Euangelien, schijnt niet datmen behoort te twijffelen / of de Schrijvers van dien zijn wel waerachtigh geweest / wanneermen slechts bemerckt wiese geweest zijn : Want twee van de vier/ te weten Mattheus ende Joannes/ zijn geweest van de familiaerste en liefste Discipulen Christi / hebben oock sijne Apostelen/ dat is Gesanten/ geweest door de gantsche Werelt ; die nootsakelijck byna by al 't geene datse schrijven / tegenwoordigh moeten geweest zijn / soo dat haer dienvolgens de waerheyt van de dingen diese schreven wel bekent was. En datse soo geschreven hebben alsse wisten de sake gelegen te zijn / moetmen mede t'eenemael voor de waerheyt houden. Want het is een van de principaelste dingen die de Christelijcke Religie in heeft / dat niemant willens ende wetens voor andere Menschen liegen moet. Nu / indien (volgens die Religie) sulcks in aller manieren plaetse heeft in alle doen dat dit leven aengaet / soo moetmen achten dat het selve veel meer moet plaetse hebben wanneermen Goddelijcke saken voor heeft/

in welcke te liegen / een onversoenlijcke boosdadigheyt is / te weten / als 't geschieden soude met voorbedachten raedt. De twee andere die Euangelien hebben geschreven / niet tegenstaende sy gene Apostelen Christi waren / zijn evenwel geweest seer gemeynsame ende lieve vrienden van sijne Apostelen ende Discipulen; Marcus van Petrus / ende Lucas van Paulus; als blijckt ten deele uyt de Historie van de daden der Apostelen / ten deele uyt niet weynige andere History-schrijvers dieder naderhandt geweest zijn. Blijckt over sulcks mede in die twee / (hoewel al uyt niet soo veel als in de twee andere) om de dingen die wy verhaelt hebben / genoeghsame oorsake / waeromme men 't gene datse geschreven hebben / geloof geven moet. Want van Marco wordt gehouden / dat hy sijn Euangelium heeft geschreven uyt het gene dat hy van Petro gehoort hadde / soo dat hem Petrus de Historie selfs eenighsins soude hebben voorgedicteert. En wat aengaet Lucas / die is soo gemeynsaem geweest met Paulo / uyt den welcken (als uyt een gantsch singuliere Apostel Christi / ende die oversulcks der dingen die Christum aengingen ten hooghsten kundigh was) hy schier 't meeste deel van 't geene dat hy geschreven heeft / soo seekerlijck heeft konnen te weten komen / als of hy selfs in persoon daer by ware geweest. Soo datter om dese oorsake alleen / geen twijffel met allen overigh schijnt te zijn / of hy en heeft waerheyt geschreven / te meer / om dat Lucas selfs getuyght / dat hy de waerheyt der dingen die hy heeft geschreven / van die geene heeft diese ten deele selfs gesien hadden / ten deele uyt seekere kennisse te weten waren gekomen.

Wy hebben gesien aengaende 't gene wy gestelt hadden voor 't eerste deel van de Schriften des Nieuwen Testaments / dat de Autheurs daer van soodanighe luyden zijn / dewelcke (wanneermen bekent staet / dat de Christelijcke Religie een ware Religie is) de waerheyt van 't geene dat van haer geschreven is / niet alleenlijck en hebben geweten / maer daerenboven de selve hebben willen schrijven / ende in der daet oock geschreven hebben. Nu komen wy tot het tweede deel / 't welck wy geseyt hebben vervat te wesen in een Historie van sommige der Apostelen actien ende handelingen / na de Opvaert Christi ten Hemel. Dit Boeck en is maer een in getal / ende beschreven van den bovengemelden Lucas / die oock het Euangelium heeft geschreven / gelijck genoeghsaem kennelijck is uyt het begin van die beyde Boecken. Indien nu van ons met recht beslooten is / (gelijck wy meynen dattet is) dat de dingen die de voorsz. Schrijver in 't Euangelium geschreven heeft / van hem na waerheyt geschreven zijn: soo moetmen met veel meerder recht voor vast stellen ende besluyten / dat de dingen die hy in schrift gebracht heeft van de voorsz. daden der Apostelen / van gelijcken waerachtelijck ende getrouwelijck van hem beschreven zijn. Want hy en heeftse niet alleenlijck gehoort van de geene dieder in persoon by zijn geweest / of dewelcke op eenige andere wijse sekere kennisse daer van hadden; (gelijck het gegaen is met de dingen die hy in 't Euangelium geschreven heeft) maer is oock selfs in veelen tegenwoordigh geweest / alsoo hy een reysgeselle was van Paulus den Apostel / van wiens persoon ende daden een goedt deel van dat boeck geschreven wordt / en mede vervult is. Schijnt derhalven dat het niet noodigh is / yet meer te doen tot het voorige / om 't geene waer van onse questie is / te bevestigen; alleenlijck moet ons indachtigh worden gemaeckt / dat het seer waerschijnlijck is / dat Lucas oock tegenwoordigh zy geweest by andere dingen die Paulo niet en zijn gebeurt / ende nochtans in dat voorsz. boeck ver-

telt staen / alsoo hy zonder twijffel geleeft ende gewoont heeft / onder die geene welcker doen ende handel aldaer beschreven is.

Laet ons nu komen tot het derde deel van de schriften des Nieuwen Testaments / 't welck / gelijck wy gesept hebben / bestaet in brieven die van de Apostelen Christi selfs geschreven zijn; onder welcke Paulus / ter oorsake van 't grootste deel der brieven die de sijne zijn / in desen deele de voornaemste is. Van wien oock niet en is te twijffelen / of hy en heeft waerachtelijck ende getrouwelijck geschreven alles wat hy geschreven heeft / 't zy dat het selve besta in leere / (waer van de brieven meest vol zijn) 't zy in Historie ofte geschiedenissen / 't zy oock in voorseggingen die ten deele daer in gestelt zijn. Want Paulus is geweest soo uytnemenden Apostel / ende tot dat ampt soo sonderlijck van Christo verkooren / datmen geensins en kan twijffelen / of hy en heeft seer wel geweten dat de dingen die hy schreef / soo waren als hy daer van schreef / ende in sijn gantsche schrijven oock in aller manieren willen waerachtigh zijn. Aengaende voorts Jacobus / die de schryver is van een van die brieven / dewijle de selve mede een Apostel Christi is geweest / soo en staet het niet vry te twijffelen dat hy de dingen die hy heeft geschreven of niet soude geweten hebben / of soo niet soude hebben willen schrijven als hyse wiste. 't Selve moetmen oock seggen ende besluyten van Petrus / van Joannes ende van Judas / die de andere resterende brieven geschreven hebben / alsoo de selve mede al Apostelen Christi geweest zijn. Waer in dit voornemelijck staet aen te mercken / wanneermen stelt dat de Christelijcke Religie een ware Religie is / (gelijck sulcks in dese tegenwoordige dispute gestelt wordt) dattet geensins waerschijnelijcken is / dat de voorsz. Apostelen / soo veel aengaet de Leere die in hare brieven begreepen staet / ende waer van wy principalijck te handelen hebben / de selve anders souden hebben willen stellen ende aentuygen danse in der waerheyt was / ende soo doende anderen eenighsins souden benijdet hebben den wegh om ter eeuwiger salighheyt te mogen geraken. Maer dat sy selfs daer van rechte kennisse hebben gehadt / is meer dan openbaer. Nu / wat gemack / profijt / of vermaeck konden sy daer uyt scheppen dat sy de Lesers souden hebben gaen bedriegen / ende de Leere Christi anders voorstellen danse was? Kan derhalven gantsch geen twijffel zijn / of de Leere die sy in hare brieven hadden voorgestelt / is t'eenemael na waerheyt verhaelt. Doch overmits onder alle die brieven der Apostelen Christi eenige weynige zijn / van welcke getwijffelt wordt / ofte / om beter te seggen / wel eer getwijffelt is geweest / offe oock inder daet geschreven zijn van die Apostelen diese in 't gemeyn worden toegeëygent : soo sullen wy van dese saecke wat overhouden te verklaren in 't onderzoecken van de tweede oorsake / waeromme men met recht eenigh boeck geen geloof en zoude mogen geven / alsoo sulcks aldaer best te pas komen sal.

Laet ons nu komen tot het resterende vierde deel van de schriften des Nieuwen Testaments / 't welck (als gesept) niet anders en is dan een seker wonderbaerlijck Gesicht ofte Visioen / vol van duystere prophetyen / 't welck den geenen die 't geschreven heeft / te voren is gekomen. Wat nu des selven Schrijver belanght / de selve wordt gesept te zijn Joannes d'Apostel Christi / zijnde de selvige die oock het Euangelium beschreven heeft; 't welck indien 't waer is / soo en blijfter gantsch geene twijffelinge over of hy en heeft dat voorsz. gezicht t'eenemael na waerheyt ende gantsch getrouwelijcken in schrift gestelt. Want dat

het hem selfs in persoon gebeurt is / is ons een bewijs dat hy seer goede kunde daer van heeft gehadt. En dat hy een Apostel Christi is geweest / sulcks is een klaer bewijs / dat hy willens en wetens niet en heeft geloogen ; te meer / om dat hy niet alleenlijck een Apostel Christi/ maer oock ten hooghsten van Christo is bemint geweest. Doch om datter eertijds eenige geweest zijn/ ende heden ten dage noch zijn/dewelcke twijffelen of oock die voorsz. lieve Apostel Christi d'Autheur zy geweest van dat schrift : soo sal 't de pijne waert zijn / in 't verklaren van de tweede oorsake / daer wy terstont van seyden / yet duydelijcks te stellen van dit stuck. Dan eer wy komen tot de voorsz. tweede oorsake / is 't noodigh voor te komen sekere tegenwerpinge/ dewelcke gemaeckt soude konnen worden tegen al 't gene dat noch toe in 't verhandelen van de eerste oorsake van ons geseyt is. Want yemant sal seggen : Ick bekenne wel dat het t'eenemael waer is datmen niet en kan twijffelen aen de geloofwaerdigheydt der geener die ons de schriften des Nieuwen Testaments hebben nagelaten / soo om de wetenschap als om de getrouwigheyt der selver / mits dat het slechts waer zy / datse sulcke luyden zijn alsmen seyt datse zijn. Maer wie isser die my verseckeren sal dat het soo is / te weten / dat sy die luyden zijn geweest diemen seyt datse zijn geweest? Antwoorde is / dat dese tegenwerpinge geen plaetse en heeft in 't verhandelen van de eerste oorsake / voornemelijck in 't eerste deel waer mede wy noch besigh zijn. Want in de selve wordt buyten dispute gestelt / datmen wel weet wie d'Autheurs van die schriften zijn. Nu / men kan niet seggen/ datmen dan wel weet wie d'Autheurs zijn/ wanneermen (by exempel) alleen slechs weet hoese geheeten hebben / ende van wat Natie ofte uyt wat Landt datse zijn geweest ; Maer is daer beneven oock noodigh datmen niet onwetende en zy van andere uytterlijcke dingen die de selve aengaen / ende waer uyt men gissingh kan maken van hoedanigh gemoet / wil / en wetenschap sy geweest zijn / om daer uyt voorts te mogen verstaen / ofmense geloof mach geven of niet. Komt oversulcks die tegenwerpinge alhier niet te pas/ maer gehoort tot de verhandelinge van de tweede oorsake / dewelcke is / datmen niet en weet wie d'Autheurs van de boecken zijn ; alwaer wy sullen poogen te bewijsen / dat de selve die geene al zijn / diemen seyt datse zijn / dienvolgens sulcke luyden wesende als daer geschreven wordt datse geweest hebben.

Het eerste deel van d'eerste sake afgedaen hebbende / moeten wy komen tot het laetste ; 't welck hier in bestaet : Dat de gemelde Schrijvers daeromme niet te gelooven zijn / om datmen uyt hare schriften selfs verstaen kan datse geene waerachtige dingen geschreven hebben ; alsoo in de selve dingen staen die of regelrecht tegen malkander strijden/ of andersins in haer selven oogenschijnelijck valsch ende gelogen zijn. Belangende de strijdigheden die in dese schriften souden mogen gevonden worden / soo plachtmen principalijck te sien op d'Euangelien / alwaer in 't verhalen van veele dingen den eenen Euangelist niet weynigh schijnt te verschillen van den anderen. Welcke dingen soo wyse al te samen stuck voor stuck willen ondersoecken en overwegen / soo en soude ons een geheel jaer lanck niet genoegh zijn. Oversulcks de toehoorders/ soo wel die dingen die yegelijck in 't bysonder aengaen/wijsende tot het geene dat van veele uytnemende / geleerde / en treffelijcke Mannen overvloedighlijck ende subtijlijck geschreven is belangende het accorderen en overeenbrengen van de woorden der Euangelisten / sal 't ons genoegh wesen tegenwoordelijck de voorge-

melde tegenwerpinge tē wederleggen met eene sekere generale antwoorde/ die/ na mijn oordeel / een yeder mensche / die slechts niet al te krijgel en is/ behoort te voldoen ; te meer/ om datse ons in de mondt is gegeven van een oudt Kerckelijck Schrijver / die voorwaer seer geestigh ende geleert is / te weten van Johannes die den toenaem heeft van Chrysostomus. Want die handelt van dese sake met voordacht / in sijne Voor-reden over 't Euangelium Matthei / ende betoont kortelijck/ datter geen oorsake en is waeromme men ter occasie van de voorsz. strijdigheden (somense anders soo noemen mach) de schriften der Euangelisten niet en soude moeten gelooven.

Nu / 't geene Chrysostomus ter gemelder plaetse over dit stuck discoureert/ daer van is (soo my wel gedenckt) dit in 't kort de somma : Eerstelijck / dat de dingen in 't vertellen van welcke d'eene Euangelist van d'andere discordeert/ niet en zijn van soodanigen gewichte datse in de sake selfs yet souden veranderen / aengesien in 't vertellen van 't geene waer aen in de Christelijcke Religie yet gelegen is / onder haer altijdt een aldergrootste eendrachtigheydt blijft ; Ten anderen / dat dese selve verscheydenheydt in dingen van geenen belang / dewelcke sich vertoont/ ofte / om beter te seggen / ten meerderen deele maer en schijnt te vertoonen / vry de minste kracht niet en heeft om te bewijsen / dat de voorsz. Euangelisten de dingen die van haer geschreven zijn / geensins en hebben geschreven uyt een onderling opset ende complot datse met malkanderen souden gemaeckt hebben / maer soo als 't de waerheyt was. Want gewisselijck / indiense sich onderstaen hadden / die Historie te schrijven / niet door de waerheyt selve gedreven ende onderwesen zijnde / maer datse by haer verciert zijnde / sy ondertusschen met malkanderen versproken hadden geweest op wat wijse de selve moeste geschreven worden om voor waerachtigh gelooft te mogen zijn ; soo en soudender geensins soodanige/ hoewel niet groote verscheydenheden immermeer gelesen worden. Doch staet op te letten / dat wy soo veel de schriften der Euangelisten belangt / geen onderscheyt hebben gemaeckt tusschen enekele historie ofte geschiedenisse ende tusschen leere / om dat de leere die in hare vertellingen begrepen is tot de historie behoort. Want inder daet / soo en geven sy (d'Euangelisten) nimmermeer eenige leeringe die de geloofpuncten der Christelijcke Religie soude mogen aengaen / maer stellen ons alleenlijk de dingen die te desen eynde van Christo gesproken zijn / ende daerenboven misschien noch yet dat geseydt wordt van Joannes den Dooper. Ick seg misschien, om dat in 't gene datse vertellen geseyt te zijn van Joannes den Dooper / byna niet met allen en is 't welck eygentlijck soude mogen gehooren tot de Christelijcke Relige ende tot de leerstucken van dien ; oft sooder yet is / soo vertellense sulcks mede geseyt te zijn van Christo. Wat aengaet de Handelingen der Apostelen / mitsgaders de enckele historien daer in begrepen / in de selve/ wanneermender wel op let/en salmen geene blijckbare strijdicheydt bevinden in de gantsche vertellinge ; ten waer in eene plaetse die soodanigh soude mogen schijnen. Van welcke ons dunckt alhier een weynigh te moeten geseyt worden / op dat misschien de selve by yemant soo veel niet en vermoge / dat hy daer door hem selven soude inbeelden / datmen die gantsche Historie niet lichtelijck geloof en behoort te geven. Ende is dese : Dat Lucas kap. 9 des voorsz. Boecks vertelt / dat alsoo Saulus (naderhant Paulus genoemt) na Damascum reysde om de geene die hy soude bevinden den name Jesu te belijden / gevanckelijck te

brengen

brengen na Jerusalem / ende hem Jesus van Nazareth verschenen was op het midden van den wegh/ seggende/ Saul/ Saul wat vervolght ghy my/ de reysgesellen des selven Sauls die stemme wel gehoort / doch niemant gesien en hebben. Maer kap. 22 der selver Historie wordt geseydt / dat Paulus dese selvige sake voor 't volck vertellende / geseyt ende geaffirmeert heeft / dat de geene die met hem op wegh waren / het licht / dat is den uytnemenden glants dieder in die verschijninge was / wel gesien / maer de stemme des geenen die met Paulo sprack / niet gehoort en hebben. De stemme gehoort ende niet gehoort te hebben / strijt recht uyt tegen malkanderen. Schijnt oversulx te moeten volgen / dat in eene van die twee plaetsen de waerheyt misgegaen wordt. Dese knoop placht van de Geleerde ontknocht te worden op tweederley wijse / behalven datter oock eenige geweest zijn / die enckel wilden hebben dat de laetste plaetse vervalscht soude wesen. Doch 't en staet ons niet vry soo stout te wesen. Komen derhalven tot de voorsz. tweederley wijse van oplossinge. De eene is / dat wanneer in d'eerste passagie niet en wordt uytgedruckt wiens stemme het geweest zy / die geseyt wordt gehoort te zijn van de reys-gezellen Pauli / 't selve niet en soude verstaen worden van de stemme des geenen die met Paulo sprack/ dewelcke in de laetste plaetse uytdruckelijck geseyt wordt van haerlieden niet gehoort te zijn; maer dattet te verstaen is van de stemme van Paulus. Welcke uytlegginge / soose goet ware / sonder twijffel den knoop fraeykens soude ontbinden. Doch en schijnt ondertusschen niet seer aennemelijck te zijn. Want het blijckt genoeghsaem / dat wanneer Lucas in de eerste plaetst seyt / dat de geene die met Paulo waren / niemant gesien en hebben / maer datter alleenlijck een stemme gehoort is / nootsakelijck volgen moet (ten zy men die voorsz. woorden eenighsins wil gewelt doen) datter gesproken wordt van de stemme des geenen die geseydt wordt niet gesien te zijn. Oversulcks niet tegenstaende dit eerste treffelijcke luyden tot Autheuren heeft/ hebben eenige andere geleerde mannen (ende dat niet t'onrecht) de selve afstemmende / dese andere bedacht / te weten/ dat in de eerste plaetse de woorden van stemme hooren, beteekenen souden het eygentlijcke hooren of vaten des geluyts / sonder onderschepdelijck hooren en verstaen van de woorden selfs: maer datse in de laetste plaetse beteyckenen souden een distinct ende onderschepdelijck hooren en verstaen van de woorden in haer selven/ soo dattet met de sake aldus soude gelegen zijn/ dat de voorsz. reysgesellen Pauli wel souden gehoort hebben 't geluyt ende den galm van de stemme Jesu van Nazareth/ maer de woorden selfs niet. Tot bevestiginge van dese wijse van 't accorderen deser plaetsen / kanmen noch andere passagien by brengen / om uyt de selve te beter te mogen verstaen / dat het woort hooren, somtijds in d'eene/ somtijds in d'andere beteekenisse gebruyckt wordt. Dat hooren somwijlen soo veel te seggen is als alleen ende simpelijck 't geluyt der woorden vaten / ende dat noch soo confuselijck ende ononderschepdelijck dat de hoorders selfs niet eens geweten hebben dat het geene datse gehoort hebben / woorden zijn geweest; 't selve staet kap. 12 des Euangeliums Joannis/ alwaer geseyt wordt dat'er uyt den Hemel gekomen is eene dusdanige stemme: Ende ick heb hem verheerlijckheyt, en sal hem wederom verheerlijcken, te weten / na dat Christus den Vader gebeden hadde/ dat hy sijnen name soude verheerlijcken. Want daer wordt van woordt tot woordt terstont bygevoeght: De Schare dan, dewelcke stondt ende gehoort hadde, seyde datter een donder was geweest, Hier siet-

ſietmen datter eerſt geſeyt is / van datter een ſtemme zy geweeſt / ende wat het voor een ſtemme was. Ende datter terſtont is bygevoeght dat de Schare gehoort heeft / 't welck niet anders te ſeggen kan zijn / dan / datſe die ſtemme gehoort heeft. En evenwel iſter ſoo verre van daen datſe die ſtemme ſoude verſtaen hebben / datſe oock niet eens geweten heeft dat in die ſtemme woorden begrepen waren. Want hoe ſoudeſe anders geſeyt hebben / dat het gedondert hadde? Met recht dan kanmen de woorden van Lucas aldus nemen: Wanneerder ſtaet dat de gene die met Paulus op den wegh waren een ſtemme hebben gehoort; dat / niet tegenſtaende ſulcks in aller manieren te verſtaen zy van de ſtemme Jeſu van Nazareth / zy luyden de woorden ſelfs niet gevat / maer alleen 't geluyt der woorden gehoort hebben. Aengaende nu de plaetſen uyt welcke kennelijck is dat hooren, wanneer 't gepaſt wort tot de woorden / het duydelijck begrijpen der woorden betekent / ſoo dat hooren ſoo veel is als verſtaen, de ſelve en zijn niet weynige in 't getal. Wy en ſullender niet meer als drie / die van andere insgelijcks worden bygehaelt / voor den dagh brengen. Gen. 42 leeſtmen / dat doe de broeders van Joſeph met hem (Joſeph) geſproken hadden door eenen vertaelder / overſulks in opinie waren dat hy de Hebreeuſche tale niet en konde / ſy in ſijne tegenwoordigheydt onder malkanderen ſpraken van 't quade feyt datſe gedaen hadden doenſe Joſeph verkochten / ſich onder den anderen beſchuldigende. Alwaer achter aen gevoeght wordt datſe niet en wiſten dattet Joſeph hoorde. Op welcke plaetſe het woordt hooren nootſakelijck de beteyckeniſſe moet hebben van verſtaen. De tweede plaets / die tweemael ghevonden wordt / 2 Reg. 18 / en noch eens Eſai. 36 / leeſtmen dat Rabſaces de Veltoverſte des Koninghs van Aſſyrien / doe hy Hebreeuſch ſprack met de mannen des Koninghs Ezechias die op de ſtadtsmuren ſtonden / van eenige der voornaemſte van Hiſkias dienaers gebeden wordt / dat hy doch Syriſch ſoude willen ſpreken / op dattet van 't omſtaende volck niet en ſoude verſtaen worden; Want wy, ſeggenſe / hooren 't wel. Hier blijckt op 't allerklaerſte dat het woordt hooren even ſoo veel te ſeggen is / als verſtaen: want ſy willen ſeggen dat ſy de Syriſche tael verſtaen / die het volck niet verſtont. De derde plaets is Jer. 5 / in welck Godt het volck dreyght / dat hy maken ſal datſe ſullen komen onder 't gewelt van een volck wiens tale ſy niet en ſullen hooren / dat is / (ſonder alle twijffel) niet verſtaen. Moet ons derhalven niet wonder duncken dat in de laeſte paſſagie vande Handelingen der Apoſtelen / die woorden: Sy en hebben niet gehoort de ſtemme des geenen die tot Paulum ſprack, alſoo moeten genomen worden / datmen daer door verſtae datſe de woorden ſelfs niet gevat en hebben: te meer / alſoo hier gants geen twijffel en kan zijn / oft de voorſz. beteekeniſſe van 't woordt hooren, de welcke haren oorſaeck heeft uyt de Hebreeuſche tale / kan aldaer plaetſe hebben; dewijl het zijn de woorden van Paulus / die Hebreeuſch ſprack tot het volck / gelijck ſulcks uytdruckkelijck geſchreven ſtaet op 't eynde des voorgaenden Capittels.

De verhandelinge van de ſtrijdigheden in de Hiſtorie van de daden der Apoſtelen / in 't korte (gelijck ons voornemen mede brenght) afgedaen zijnde / ende bewesen hebbende datter in dat boeck geene ſoodanige en zijn / ſoo ſoudemen nu moeten handelen van de ſtrijdigheden in de Leere. Doch in dat Boeck / even alſoo (ja noch meer) als in de Euangelien / is het aldus / dat alle Leere dieder

in is / by na t'eenemael hoort tot de Historie. Want Lucas en schrijft in sijn eygen persoon in dat Boeck nauwelijcks yet dat de Leere soude mogen raken. Maer al 't geene dat sulcks aengaet vertelt hy onder den persoon van andere. Is oversulcks niet noodigh / dat wy de strijdigheden in de Leere ende de strijdigheden in de Historie / elck apart ende op hem selven verhandelen.

Volght dat wy gaen besien de strijdigheden / 't zy in Historie / 't zy in Leere / dieder konnen zijn in 't geene dat wy gestelt hebben voor 't derde deel van de Schriften des Nieuwen Testaments / te weten / in de Brieven der Apostelen. Soo veel dan de Historie aengaet / soo en konnen in de selve nauwelijcks eenige strijdigheden zijn / aengesien die Schriften / niet History of Geschied-schriften / maer Leer-schriften zijn. Daer is evenwel in de Brieven Pauli yet dat Historisch is / waer in ick noch niet en hebbe bevonden met recht eenigh vermoeden van strijdigheyt te konnen zijn. Belangende de Leere / 't zy in de Brieven van Paulus / 't zy in die van andere Apostelen / en sie ick niet / hoe yemandt met recht achterdencken soude konnen hebben dat in de selve eenige strijdigheden souden gevonden worden; 't zy dat yemandt de Brieven van yeder Autheur in 't bysonder soude mogen gaen vergelijcken met malkanderen / zonder acht te nemen op die van andere; 't zy oock dat hy een yeder ofte meer Brieven / van wat Autheur dattet zy / mitsgaders 't geene datter in begrepen is / soude willen vergelijcken met de brieven van yemandt anders die hy wil / ende met het gene dat in de selve geschreven staet.

Sommige meynen datmen oogenschijnlijcke strijdigheyt sal vinden tusschen 't seggen van Jacobus ende Paulus / wanneer men met malkanderen gaet vergelijcken 't gene Paulus geschreven heeft (voornemelijck in sijne Brieven tot den Romeynen ende Galaten) van onse rechtvaerdighmakinge / belangende 't geloof ende onse wercken; ende 't gene Jacobus van de selve sake geschreven heeft in het tweede Capittel sijnes Briefs. Want Paulus seydt / dat wy niet uyt de wercken / maer uyt het geloove gerechtvaerdight worden: Jacobus daer tegen aen / seyt / dat de mensche gerechtveerdight wordt niet uyt het geloove alleen / maer oock uyt de wercken. Doch in dese sake en wordt niet recht verstaen / wat het gene zy dat Paulus / ende van ghelijcken Jacobus te kennen geven / ende meynen met het woordt geloof en wercken, insonderheydt met het woordt wercken, 't welck verstaen zijnde / soo blijckt terstondt dat in haer seggen gantsch geene strijdigheydt / maer veel eer een uytermaten groote eendracht is. Want onder den naem van het geloof, uyt het welck wy gherechtveerdight worden / verstaet Paulus een soodanigh vertrouwen op Godt door Christum / waer uyt noodtsakelijck voortkomt de gehoorsaemheydt der geboden Christi; welcke ghehoorsaemheydt oock soo veel zy als het wesen en selfstandigheydt des selven geloofs. Maer onder den naem van wercken, verstaet hy een volkomen onderhoudinge van de Wet Godts ende van alle Goddelijcke geboden / 't welck hy ontkent te zijn den middel ende de wijse om ons op eeniger manieren te rechtvaerdigen / dewijle ons Godt dese wijse van rechtvaerdighmakinge door Christum niet en heeft voorgestelt / ende daer beneven niemant en is die door desen middel rechtvaerdigh verklaert soude konnen worden / ter oorsake dat niemant / overmidts de broosheyt onses vleeschs / (a) die

(a) Ende voeghter dit mede by, de Wet, die geen Gebodt des geloofs, ende niet meer als vleeschelijcke beloften ende een schaduwe der toekomende goederen hadde (Hebr. 10.) onmachtigh was om die broosheyt te doen overwinnen.

gantsch

gantsch volkomene (a) gehoorsaemheydt in der daet en bewijst. Maer wat
Jacobus belangt / de selve verstaet met het woordt geloof, door 't welcke al-
leen / ofte alleenlijck hy ontkent den mensche gerechtvaerdight te worden /
dat bloote toevallen des verstands / waer door men de Goddelijcke Predicatie
medestemt ende voor waer houdt; oock noch niet sulcken toestemminge die
volkomen en sonder eenigh wanckelen zy / maer een soodanige die nu eenigh-
sins begonnen ende noch onvolmaeckt is / die oock is sonder de goede werken /
dat is / sonder de gehoorsaemheyt der geboden Godts. Ende ondertusschen
bewijst hy met eenen aen d'ander zijde / dat hy niet en verschilt van Paulo in
dit selvige woortjen geloof, ende des selven beteekenisse / op eene andere maniere
genomen zijnde / wanneer hy seydt dat het geloof sonder de wercken dood is.
Want hier uyt blijckt / dat in een sekere beteekenisse / zijnde de selvige die Paulus
volght / by Jacobum selfs / 't geloof de werken / dat is de gehoorsaemheyt der
geboden Christi in sich besluyt ende begrijpt. Want ist 't geloof zonder de werc-
ken doot / soo en isser dan geen geloof sonder wercken / ten zy (soo veel de tegen-
woordige beteyckenisse aengaet) op een gants dubbelsinnige maniere van spre-
ken / even als het doode lighaem eens menschen een mensche wordt genoemt /
hoewel het inder daet sulcks niet en is. Nu / wat aengaet het woortjen wer-
ken, blijckt klaerlijck dat Jacobus door dat selve niet en verstaet een gantsch
volmaeckte (b) gehoorsaemheydt der wet Godts / maer alleenlijck die ge-
hoorsaemheydt die Godt nootsakelijck / indien wy uyt genade voor hem wil-
len rechtvaerdigh zijn / in alle manieren van ons wil hebben. Van welck
stuck breeder te discoureren hier geen pas en geeft / ende / met Godts hulpe /
naderhandt op sijn plaetse gedaen sal worden. Ondertusschen sy 't ons ge-
noech dit weynige geseyt te hebben / op dat wy sien mogen hoe gants sonder
reden Luther en andere die hem gevolght hebben (andersins seer geleerde man-
nen zijnde) gedoolt hebben / wanneer sy den voorsz. brief Jacobi / die mede om
andere oorsaken een weynigh suspect is / t'eenemael hebben verworpen; om dat
(soo haer dochte) sijne leere ten deele streed met de leere der brieven Pauli / van
welcker geloofwaerdigheyt niemant / die Christum van herten soude mogen
beleden hebben / oyt getwijffelt heeft.

Resteert noch 't geene wy gestelt hebben voor 't vierde deel van de schriften
des Nieuwen Testaments / te weten 't boeck Apocalypsis. 't Welck hoewel
het eenige andere dingen schijnt te hebben die 't verdacht maken van leugen-
achtigheydt / soo en hebbe ick evenwel / soo veel aengaet de strijdigheden / 't zy
in leere ofte historie daer in begrepen / tot noch toe niets gehoort nochte gele-
sen 't welck ondersoeckens waerdigh soude mogen zijn. Doch is wel aen te
mercken / dat niet tegenstaende ons docht dat wy genoech hadden ende vol-
staen mochten / wanneer wy bewesen dat geen van de schriften des Nieuwen
Testaments met hem selven strijdigh is; wy niettemin / ter oorsaecke dat alle
die schriften in dese onse disputatie worden aengemerkt in eenen bondel / en als
een boeck alleen / hebben willen betoonen (na de tegenwoordige gelegentheyt)

(a) Door volmaeckte gehoorsaemheydt, die alhier geseyt wordt niet van Godt gheëyscht te worden, wordt verstaen een gehoorsaemheydt die van haer begin af noyt in eenigh alderminste titteltjen heeft opgehouden, maer 't gantsche leven door geduurt. Andersins soo is 't een sekere sake dat de mensche niet kan saligh worden, ten zy dat hy t'eenigen tijde soodanigh werde, ende ten eynde toe blijve, dat hem Godt in volkomen gehoorsaemheydt sijnder geboden bevinde.

(b) En noyt geinterrumpeerde nochte afgebroken,

 dat

dat in alle die schriften met malkanderen vergeleken zijnde/ gantsch geen tweedracht en is / die aengaende 't gene waer van onse dispute is / geacht soude mogen worden yet om 't lijf te hebben/ ende waer in eenige kracht soude mogen wesen om te doen gelooven / datmen sulck boeck niet voor waer moet houden. En gewisselijck / dit dat wy nu seggen / houden wy niet alleen vastelijck staende/ (welverstaende ten aensien van de leere) maer voegender noch by / dat in dat gantsche boeck / oock niet de alderminste strijdigheydt ghevonden wordt in de leer; ja dat meer is / dat in die sake d'eendrachtigheydt soo groot is / dattet ons in aller manieren wat wonders behoort te schijnen. Want nauwelijcks en gebeurt het/ dat in de schriften van eene ende de selve Autheur / waer in van de leer gehandelt wordt / gantsch gene strijdigheydt te vinden zy / ick late staen in soo veele Schriften van verscheyden Autheuren / als de ghene zijn die in de boecken des Nieuwen Testaments begrepen staen.

Daer is overigh / soo veel aengaet de eerste oorsake waerom eenigh boeck niet te gelooven zy / dat wy yetwat seggen van 't gene in de schriften des Nieuwen Testaments in hem selven t'eenemael valsch ende ghelogen soude mogen schijnen. Doch alsoo wy hier voor vast ende bekent stellen / dat de Christelijcke Religie eene ware Religie is / soo is 't noodigh dat de ghene die soude willen bewijsen / datter in die schriften / soo veel de leere aengaet / yet staet dat valsch is/ sonder sulcks te doen blijcken uyt eenige strijdigheydt die in die schriften soude mogen ghevonden worden / (waer van nu genoegh gesproken is) 't is / segge ick / nodigh / dat hy sulcks bewijse door een van tween / of door redenen / of door andere Goddelijcke getuygenissen. Door redenen en kan 't selve nauwelijcks op eeniger wijse ghedaen worden / dewijle de Christelijcke Religie geensins en steunt op menschelijcke reden ofte vernuft / maer t'eenemael hanght aen den wille Godes ende aen sijne openbaringe. Ende wat aengaet eenige andere Goddelijcke en waerachtige getuygh-redenen met de Christelijcke Religie over-een-komende / soodanige en schijnen geen andere byghebracht te konnen worden dan de gene die begrepen zijn in de boecken des Ouden Testaments/ soo dat het daer mede aldus soude staen: datmen uyt het ghene 't welck aengaende de leere in de voorsz. boecken des Ouden Testaments gestelt is/ soude konnen verstaen/ of met recht vermoeden dat sommige dingen die in 't Nieuwe geleert worden / valsch zijn. Maer hoe sal dat konnen geschieden? ten zy dat wy weten / ten wat aensien ende hoe verre de voorsz. dingen die in 't Oude Testament gheleert worden / in 't Nieuw / en dienvolgens in de Christelijcke Religie behouden ende ghebleven zijn; midtsgaders hoe ende op wat wijse 't gene aldaer geseyt is / genomen ende uytgeleydt moet worden na dat nu de Christelijcke Religie al geopenbaert is. Om dit te weten ende na te speuren / en doet sich gantsch geen wegh op die niet t'eenemael onwis en zy / behalven alleen de gheseyde schriften des Nieuwen Testaments. Waer uyt blijckt datmen hier onnuttelijck rondtom loopt / en een verkeerde wijse van bewijsen ghebruyckt/ ende in desen deele t'eenemael vergeefs sijn hooft breeckt.

Tot bevestigingh nu van datmen in de boecken des Nieuwen Testaments niets en vindt 't welck oogenschijnlijck valsch is / te weten / in sulcker voegen dat het blijcke in hem selven valsch te wesen / ofte in allen gevalle niets 't welck yet om 't lijf heeft / schijnt dese reden seer groote kracht te hebben / te weten/ datmen sonder dat niet en soude ghevonden hebben soo grooten menighte van

menschen / uytnemende in geleertheydt ende verstant / ende / dat meer is / opghevoed zijnde in eene andere Religie dan de Christelijcke / en die van Christo vreemt was / die de selve boecken volkomentlijck souden hebben gheloof gegeven / gelijckse immers hebben gegeven / volgens 't gene dat daer van in de Historien / ende oock in hare eygen schriften / die ten deele noch voorhanden zijn / overvloedighlijck getuyght wordt.

Doch is aen te mercken / dat dese oogenschijnlijcke valscheydt / die wy blijven ontkennen dat in die boecken ghevonden wordt / tweederley moet wesen / te weten / of de Historie of de Leer aengaende.

Soo veel de Leere belanght / daer op soude mogen schijnen voldaen te zijn door 't gene wy dus verre kortelijck hebben aengeroert. Niettemin omdatmen mede voor leere soude mogen rekenen / wanneer in de schriften des Nieuwen Testaments uyt het Oude yet aengetogen / ende tot bevestigingh van 't een of 't ander bygebracht wordt (gelijck sulcks seer dickmaels placht te vallen) daeromme / voor al eer wy yets voorstellen van 't gene dat eygentlijck tot de Historie behoort / staet ons toe te arbeyden dat wy de voorsz. Schriften bevrijden van sekere lasteringe / dewelcke bedacht is van Joden / of van Menschen die eenen Joodschen geest hebben / om daer door de selve alle authoriteyt ende geloofwaerdigheyt te benemen. Ende is dese: dat (na haer seggen) in 't Nieuwe Testament veele getuygenissen uyt het Oude werden bygebracht / om yet daer mede te bevestigen / welke nochtans gants niet ten propooste souden dienen / alsoo 't kennelijck is datse in de plaetse van waerse geciteert worden / heel in eenen anderen zin geschreven staen. Om dese lasteringe gants te vernietigen ende te wederleggen / soude eenighsins noodigh schijnen / datmen de getuygenissen waer van sich die luyden niet en ontsien alsoo te spreecken / een voor een ginck examineren / ende met eenen de plaetsen waer uyt de selve worden voortgehaelt. Doch om dat dit te langh soude vallen meynen wy dattet genoegh sal zijn by sekere Hooftstucken in 't generael op dese tegenwerpinge te antwoorden / ende met eenen te openen watmen van soodanige getuygenissen in allermanieren te gevoelen heeft.

Twee dingen staen ons dan te weten: Het eene is / dat alle getuygenissen die in de Schriften des Nieuwen Testaments uyt het Oude geciteert zijn / niet en worden bygebracht (hoewel het ten eersten aensien anders mochte schijnen dan wy hier seggen) om te bewijsen / dat het geene dat aldaer voor waerheyt geseyt wordt / in der daet oock waer is / en voornemelijck / dat sulks als aldaer geseyt wordt / sy voorseyt geweest: maer is veeltijds aldus gelegen / dat de plaetsen worden geciteert om aen te wijsen de gelijckheyt tusschen voorledene en tegenwoordige saken / ende worden alsoo gepast tot het propoost des Schrijvers / en eeniger maten vergeleken met het geene dat hy seyt / 't welck wy door eenige exempelen sullen konnen bewijsen. Doch eer wy daer toe komen / moet eerst verklaert wesen wat het tweede zy / 't welck wy geseyt hebben in dese dispute noodigh te wesen om geweten te worden. 't Selve is dit / dat veele van die geciteerde getuygenissen niet en hebben een enckelen sin alleen. Want meenighmael heeft de Heylige Geest met een eenigh seggen ofte voorseggen / meer dan eenderley sake willen bevatten / ende dat (gelijck sulcks meestendeel in de Prophetyen gebruyckelijck is geweest) om de voorgeseyde saecke (ten minsten in eenigen deele) te verbergen / ter tijdt toe dat de sake selfs voor-

handen soude zijn / ende uyt de uytkomste der selver klaerlijck soude verstaen worden / datter even soo een dinck zy voorseyt geweest alsser gebeurt is / ende dat sulks niet en zy geschiet sonder eene bysondere voorsienigheyt en ordonnantie Godts. 't Welck waerachtigh te zijn / nootsakelijck alle die geene moeten toestaen/ dewelcke bekennen dat de Religie van Jesus van Nazareth een ware Religie is / (gelijck sulks alhier van ons voor bekent genomen wordt) ende bekennen alsoo dienvolgens nootsakelijck/ dat Jesus is die Messias oft Koninck des volcks Gods/ die in de Schriften des Ouden Testaments van Gode selfs belooft is / gelijck oock de Joden selfs bekennen datter soo een Koninck belooft zy geweest. Want ten zy sake datmen versta dat veele dingen die aldaer voorseyt worden van dien Koninck / figuurlijcker wijse gesproken zijn / ende oversulcks yet anders betekenen dan de woorden in haer selven luyden ; datse oock daer-en-boven aen sommige andere / in seeckeren voorgaenden ofte eersten sin van te vooren al vervult zijn : soo en salmen geensins staende konnen houden / dat de voorsz. Jesus van Nazareth waerlijck die Messias zy.

Doch laet ons nu weder keeren tot het eerste / 't welck wy geseyt hebben alhier gheweeten te moeten worden / ende exempelen daer van voorthalen. Alwaer / eer wy tot de selve komen/ aen te mercken is/ dat uyt de maniere van citeren / 't onderscheyt waer van wy voorhenen geseyt hebben/ genoeghsaem te verstaen zy. Want wanneer de Schrijvers des Nieuwen Testaments plaetsen by brengen / niet simpelijck om eenighe toepassinghe ofte ghelijckenisse/ oock niet tot eenige generale bevestiginge hares seggens / maer om plat uyt te bewijsen ende waer te maken / dat het geene 't welck sy vertellen ofte seggen / sonder faute is voorseyt geweest / ende overmits de voorsegginge nootsakelijck heeft moeten geschieden ende voorhanden zijn / dat het daer-en-boven doe al vervult ende voorhanden zy geweest / doe dat gene gebeurt is 't welck van haer vertelt wordt ; alsdan zijn sy gewoon soodanige woorden te gebruyken/ uyt de welcke sulcke haerlieder meyninge en voornemen klaerlijck blijckt / als by exempel : Op dat vervult soude worden dat geseyt is , ofte yet desgelijcks. Maer wanneerse de selve alleen toepassens gewijse citeren/ plachtense woorden te gebruycken die ons niet en dwingen de sake anders te nemen dan op sulcke wijse.

Het eerste exempel zy Rom. 9. alwaer Paulus citeert de plaetse Esai. 1. Ten ware de Heere Zebaoth ons zaet gelaten hadde &c. Want d'Apostel en seyt niet/ dat die spreuck des Propheten doen is vervult geweest / toen de Joden ten meerderen deele verworpen /ende niet meer dan sommige weynige over gehouden zijn geweest / 't welck het stuck was waer van hy aldaer handelde: Maer seyt alleenlijk : Gelijk Esaias voor henen heeft geseyt. Want het woord προείρηκεν proëireeken, 't welck den Apostel aldaer gebruykt / en dringht ons niet om de woorden soo te nemen datse een voorsegging souden betekenen: want het selve woordt 't welck even soo veel beteeckent als voorseyt heeft , ofte van te vooren geseyt heeft, is soo wel in 't Grieks als in 't Latijn twijffelachtig en dubbelsinnigh. Soo dat het te seggen kan zijn/ heeft geprophe teert, dat is/ gewaerseght/ ende oock simpelijck heeft van te vooren , ofte voor desen geseyt, even in sulcken sin als wy de plaetse in 't citeren hebben overgeset. Oversulcks wanneermen tegen Paulum soude gaen argumenteren/ ende bewijsen willen / dat het geene daer Esaias van seyt nu al langh te vooren vervult zy geweest / om hier uyt

dan

dan te besluyten dat de plaetse niet wel van den Apostel en is bygebracht / die en souw niet met allen uytrechten ; aengesien Paulus eenvoudelijck heeft willen betoonen / datmen sich niet en moet verwonderen datter ten tijde Christi niet meer als een kleyn gedeelte des Joodschen volcks behouden was / dewijle een tijd te vooren mede yet desgelijcks gebeurt was. Oock zijn in de selve plaetse van den Apostel eenige andere getuygenissen alleenlijck te desen selven eynde bygebracht ; maer niet om dat hy heeft willen bewijsen / dat het geene 't welck hy seyde / bysonderlijck ende specialijck voorseyt en geprophetеert soude zijn geweest.

Het tweede exempel zy 't geene dat niet de Schrijver van 't Euangelium selfs / maer Christus in 't 15 Cap. Matth. seyt / wanneer hy voorgeeft dat de woorden Esai. 29: Dit volk eert my met de lippen, maer haer herte is verre van my, dat volck aengaen / 't welck doe hy hier op aerden leefde by hem tegenwoordigh was. Want hoewel Christus gebruyckt de woorden heeft gepropheteert, seggende / wel heeft Esaias van u lieden geprophеteert ! soo en moetmen evenwel op die plaetse 't woordt Propheteren niet alsoo nemen / als of hy hadde geseyt / heeft gewaerseght, maer / heeft geschreven in sijne prophetye. Want het blijckt notoirlijck / dat het geene 't welck de Propheet Esaias doe ter tijd geschreven heeft van 't Joodsche volck / ende van Christo verhaelt wierde / op dien selven tijd doe 't Christus verhaelde / oock waer zy geweest / ende dat het niet en is een prophetye ofte waersegginge / maer verwijtinge die Godt tegen 't volck gedaen heeft van wegen eene tegenwoordige sake ; soo dat den sin der woorden Christi soude zijn. Dat het geene 't welck van Godts wegen door Esaiam van 't Joodsche volk onbepaelder wijse ende in 't gros was uytgesproken / in aller manieren wel ende te recht gesproken was ; overmits dat het alsoo onbepaelder wijse en in 't gros genomen zijnde / bevonden wierde waer te zijn. Soo seyt oock Paulus Tit. 1. dat een seker Propheet / te weten Epimenides / wel te recht geseyt heeft van de Cretensers sijne Lants-luyden : Een Cretenser is altijdt leugenachtigh, een quaet beest, een luye buyck. Hy noemt hem een Propheet / niet om dat hy yet toekomends voorseyt heeft / maer om dat hy de waerheyt heeft gesproken van dat volck. Konnen oversulcks de woorden heeft geprophеteert, die van Christo gebruyckt zijn / seer wel soo genomen worden als of hy geseyt hadde / heeft geaffirmeert ende voor de waerheyt gesproken.

Het derde exempel zy de plaetse 2 Cor. 6. alwaer Paulus citeert de passagie Esai. 49: In den aengenamen tijdt hebbe ick u verhoort, ende in den dagh der zaligheyt hebbe ick u geholpen, en dat / om te bewijsen / dat die van Corinthen moesten toestaen / datse de genade Godts niet te vergeefs mochten ontfangen hebben. Want daer volght voorts by Paulum : Siet nu is 't de aengename tijd, nu is het de dagh der saligheyt. Schijnt oversulcks dat Paulus die plaetse soo citeert als of in de selve gehandelt wierde van die selvige sake die de Corinthiers aenginck / ende waer van hyse vermaende. Daer het nochtans seecker is dat op die plaetse een heel ander ding ghehandelt word ; aenghesien de woorden des Propheets / van Gods wegen gesproken / sonder eenige soute / als wy acht willen geven op de Prophetischen sin / op den Messias sien. Soude derhalven dese plaetse van Paulo niet ten propooste zijn by-ghebracht / ten ware datmen sijne citatie alsoo nemen moeste / dat het ghene 't welck van den Propheet tot een ander ooghmerck / ende ten aensien van een andere sake

ghesеyt

ghesept is / bequamelijck kan gepast worden op de sake waer van hy doe handelde: als of hy seggen wilde / datmen upt de plaetse Esaias besluyten kan datter is een sekere aengename tijd / ende dat die tijdt waer in Godt verhoort ende helpt / de tijd der salighept kan genaemt worden / die wy oversulcks niet en moeten laten voorbygaen nochte doorslippen.

Daer zijn veele andere exempelen van diergelijcke toepassingen / soo dattet oock wel gebeurt dat sulcks geschied sonder eenige voorgaende woorden / waer door soude mogen worden te kennen gegeven / dat eenige plaetse die upt het Oude in't Nieuwe Testament tot eenigh tegenwoordigh oogemerck wordt gepast / aengetrocken word. Op sulcke wijse haelt Paulus Rom. 10 die woorden voor den dagh: Ja haer geluyt is uytgegaen in allen lande, ende hare woorden tot de eynden der werelt. Welcke woorden gelesen worden Psal. 19. zijnde op die plaetse gesproken vande Hemelen / ende ondertusschen van den Apostel toegepast op de gene die 't Euangelium verkondigden / te weten om sekere gelijckenisse dieder is tusschen de hemelen en sulcke menschen die 't Euangelium verkondigen: Dat namelijck / even als de hemelen allen den genen die verstaen dat de werelt van Godt is geschapen / de heerlijckhept en macht Gods klaerlijck doen sien; alsoo oock de verkondigers des Euangeliums den genen die nu al broet is gemaeckt datter een Godt is / en dat hy sich met de menschen bemoept / de heerlijckhepd en macht Gods opentlijck ende op eene schijnbaerlijcke wijse openbaren ende doen weten.

Verklaert hebbende 't gene dat wy gestelt hebben als het eerste lid van de maniere om den geenen te antwoorden die de bybrengingen / welcke van de Schrijvers des Nieuwen Testaments upt het Oude Testament gedaen zijn / lasteren / als ofse geensins ter sake en dienen; soo laet ons nu komen tot het tweede lid / 't welck is: Datter veel getupgenissen upt het Oude Testament in't Nieuwe worden bygebracht / tot bevestiginge van 't welk gesept wordt als een sake die aldaer voorsept / ende in een Prophetye begrepen is / ende ondertusschen niet en schijnt te pas te komen / daer 't nochtans al te pas komt / upt oorsake dat de voorsz. Prophetyen veeltijds in eene tweevoudigen sin uptgesproken ende geschreven zijn. Een notabel exempel van dese sake schijnt te wesen 't geene wy lesen Matth. 2. alwaer d' Euangelist sept / dat doe Christus / met zijn moeder daer by / noch een kind zijnde / van Joseph in Egypten was gevoert / ende dat op 't vermanen van den Engel Godts / sulcks geschied zy / op dat vervult soude worden 't welck van den Heere geseyt was door den Propheet, uyt Egypten hebbe ick mijnen Sone geroepen &c. Want dese plaetse / de welke is by Oseas in 't begin des 11 kap. schijnt gantschelijck te verstaen te zijn van 't volck Israëls / 't welck van Gode upt Egypten uptgeroepen / dat is / verlost was geweest. 't Welck ofmen 't schoon als waerachtigh al toeliete / soo en volght evenwel niet / dat op de selve plaetse mede niet en soude voorsept zijn 't gene den rechten Sone Godts t'eeniger tijd te gebeuren stonde. Want aen d'ander zijde schijnt het gewisselijck wat vreemts / dat Israël aldaer soo op een bot / ende dat noch t'eenemael absolutelijck ende sonder conditie / Godts Sone soude genaemt worden. Soo dattet mischien niet sonder fondament en is dat sommige dese plaetse willen verstaen hebben van Christo alleen / als daer zijn Junius ende Tremellius in hare oversettinge en Annotatien; die nochtans andersins (om de waerhept te seggen) de Hebreeusche woorden al te wonderbaerlijck in

lijck in't Latijn oversetten/ dan datmen uyt de selve een sin mochte trecken die Christum alleen konde aengaen.

Een tweede exempel hebben wy in 't selvige tweede Cap. Matth. alwaer gheciteert wordt de plaetse Jerem. 31. van de stemme ende gheroep datter is ghehoort in Rama met veel geschrey ende gheween / te weten / van Rachel/ die hare Soonen beweent / en sich niet wil laten troosten om datse niet meer en zijn. Want dese plaetse schijnt te ghehooren tot de tijden van de Babylonische gevanckenis / midtsgaders tot de uytroeyinge en moordt van veelen die hare woonplaetse hadden te Jerusalem/ welke stad was in't lot des Stams Benjamins / welcke Benjamin een sone van Rachel was geweest. Ondertusschen nochtans en isser niet 't welck belet dat die selvige plaetse niet en soude konnen gepast werden op het gene 't welck geschiet is in 't landt van Bethlehem / ten tijden van Herodes de Groote / in 't ombrengen van alle kinderen van twee jaren ende daer beneden/ door sijn bevel in 't werck ghestelt ; welcke moort den Euangelist in de voorsz. sijne woorden seyt voorseght te zijn geweest in de gemelde plaetse van Jeremias. Want daerom wordter geseyt dat Rachel een moeder is geweest van die kinderen/om datse sonen Rachels hebben konnen genoemt worden door eene figuurlijcke wijse van spreken / waer in een deel van een sake genomen wordt voor 't geheel. Want het Joodtsche volck bestont ten deel (hoewel meest) uyt afkomelingen van Juda / ten deel uyt afkomelingen van Benjamin / welcke Benjamin (als geseyt is) geboren was uyt Rachel. Ende des te bequamelijcker heeft alhier plaetse konnen hebben die persoonbootsinge/ waer door Rachel wordt in-gebracht als een die hare sonen beweent/ om dat de voorsz. Rachel in dat landt van Bethlehem begraven is / gelijck geschreven staet Gen. 35. Doch de boven-ghemelde Junius en Tremellius / indien my anders wel gedenckt / nemen dese plaetse alsoo / datse nergens anders van te verstaen soude zijn als van 't gene tot welcks bevestiginge de selve van den Euangelist wordt bygebracht. Dan daer en is / gelijck wy nu geseyt hebben / geene ongerijmt in / dat de voorseggingen des Ouden Testaments in tweederley sin gesproken zijn. Want / dat meer is / de nature en eygenschap der voorseggingen schijnt sulcks mede te brengen.

Is evenwel in dese sake hier op te letten / dat het altemet gebeurt dattet gene 't welk gehoorende tot de tijden Christi / ende in 't Oude Testament eerst geseyt zijnde / in 't Nieuwe wordt bygebracht / sekeren eersten sin heeft na de letter / die Christum ende de tijden Christi niet aen en gaet / ende daer beneven sekeren laesten sin/ die figuerlijk en allegorisch is / ende Christum mitsgaders de tijden Christi alleen aengaet. Ter contrary gebeurt het oock / datter niet weynige getuygenissen zijn in 't Oude Testament/ die Christum mitsgaders de tijden Christi aengaende / na sekeren eersten sin eenighsins oneygentlijck ende figuurlijcker wijse / maer na den laetsten sin t'eenemael eygentlijck ende juyst soo als de woorden luyden / genomen moeten worden / soo datter als dan gantsch niets overigh en is 't welck de voorsz. luyden tot lasteringe souden konnen trecken / even of die plaetsen niet ten propooste bygebracht souden zijn; alleenlijck moetmender dit by weten / dat de gene daerse eerst van geseyt worden / een voorbeeldt zy geweest van Christus. Tot een exempel zy 't gene datter staet Psalm 2 van David / de welcke aldaer belofte krijght van te sullen besitten de eynden der aerden / en andere dingen meer / die alt'samen soo veel

David selfs belanght/ geensins eygentlijck en konnen genomen worden. Want ten aensien van hem zijnse t'eenemael in een vergrootende manier van spreken te verstaen/ maer ten aensien van Christus (wiens voorbeeldt hy droegh) gantsch waeracht igh ende eygentlijck gesproken. Diergelijck is oock 't gene 't welck eerst van Petro Actor.2/ en na van Paulo Actor.13/ gheciteert wordt uyt Psal.16. tot bevestiginge van d'opstandinge Christi. Want David schijnt aldaer te seggen van hem selven/ dat sijn lichaem de verderfinge niet en soude sien/ en nochtans heeft hyse (of sijn lichaem) al gesien. Waer uyt d'Apostelen beyde besluyten/ dat die woorden des Psalms op yemandt anders moeten gepast worden/in wiense waerlijck mogen verbult zijn/ te weten/ op den genen waer van David het voorbeelt droeg/ dat is op den Messias of Christus/ van den welcken sy op andere wijsen ende door andere middelen bewijs by der hant hadden/ dat hy niet en moeste sien de verderfinge of verrottinge sijns lichaems; dat's te seggen/ dat hy gedoodt ende waerlijck gestorven zijnde/ een korte tijd daer na/ sijn lichaem noch heel ende ongeschent wesende/ wederom in 't leven moeste worden gebracht. Ondertusschen staet ons hier te weten dat de woorden der Apostelen niet alsoo en moeten genomen worden/ als of de plaetse des Psalms David geensins aen en ginge; maer moet alleenlijck verstaen worden/ dat de woorden niet eygentlijk en niet even soo alsse luyden/ David aen gaen.

'tExempel dat wy nu stracks hebben by-gebracht/ kan verstrecken tot een derde/ van die gene waer in de Schrijvers des Nieuwen Testaments/ ofte de gene die sy als sprekende invoeren/ uyt de oude plaetsen schijnen te citeren die niet te pas en komen. Want yemandt soude Petro ende Paulo beyde dit konnen tegenwerpen/ dat David in den voorsz. Psalm 16 gantsch ende al van hem selven gesproken/ maer niet van yemandt anders gheprophetéert heeft/ doch evenwel figuurlijcker wijse/ (gelijck wel gebeuren kan in allerley redenen) te weten/ dat hy de verderfinge niet en soude sien/ niet absolutelijck noch voor altijdt/ maer voor die tijdt die hem doe nakende was. Want al wie sterft/ verderft oock daer na/ ja de doot selfs kan een verderf genoemt worden. Oversulcks heeft hy in plaetse van doot/ verderffenisse konnen stellen/ seggende dat hy de verderffenisse niet en soude sien/ in plaets van dat hy hadde konnen seggen dat hy niet en soude sterven/ dat is/ van sijne vyanden geensins omghebracht nochte verdelgt worden. Doch nademael/ gelijck nu ghesept is/ de woorden eygentlijck genomen zijnde/ niet en konnen gepast worden op David/ soo is't dat de voorsz. Apostelen met recht hebben ghesept datmense behoort te voegen op Christum. Want daer op staet mede te letten/ dat het overvloedighlijcken blijckt uyt de oude Rabbinen die voor Christum zijn geweest/ ende uyt der selver schriften ende woorden die tot ons ghekomen zijn/ dat eer Christus noch geboren was/ onder de Joden die wat verder sagen/ dit al was gheloofte ende aengenomen/ dat namelijck veele dingen die in 't Oude Testament van andere schijnen verstaen te zijn/ nochtans principalijck moeten ghepast worden op den Messias/ als de welcke in hem hare vervullinge sullen hebben. Hier van hebben wy een blijckelijck waerteycken in den Autheur des Briefs tot den Hebreen. Want de selve met de Hebreen soo veel als disputerende/ stelt wel duydelijck buyten questie/ dat sommige dingen die ten eersten ghesept zijn van andere/ naderhandt nochtans op den Messias moeten ghepast worden/ voornemelijck doet hy dit in 't eerste capittel. Want by na al het ghene dat hy

aldaer

aldaer uyt het Oude Testament voortbrenght tot bewijs van de voortreffelijckheydt Christi / past of op Salomon of op David / soo dattet gene 't welck wy nu staende houden / te weten / dat Salomon / David / ende eenige andere / voorbeelden Christi gheweest zijn / onder welcker persoonen veele dingen van Christo konnen voorseyt wesen / niet en is een nieuw ende ongehoort dingh / maer onder Gods volck selfs / eer Christus noch geboren was / al over langh gemerckt ende aengenomen.

Laet ons wijders voorthalen een vierde exempel / van dat in de schriften des Nieuwen Testaments uyt de oude plaetsen worden by-ghebracht / die ter sake niet en schijnen te doen / ende nochtans in der daet al doen / ja meer passen op het gene tot welcks bevestiginge de selve worden by-gebracht / dan op het gene 't welck men ten eersten aensien soude mogen meynen. Actor.3. en 7. brengen Petrus ende Stephanus / om te bewijsen datmen Jesum van Nazareth moeste hooren en hem gehoorsamen / 't gene by / 't welck men beschreven vindt Deut.18. alwaer God tot Mosem seyt / dat het volck wel daer aen hadde gedaen / datse gebeden hadden / dat God selfs met hun niet en soude spreken / maer Moses van Godts wegen. En stracks voeght hyder by / dat hy een Propheet soude verwecken na Mosem / Mosi gelijck zijnde / door welcken hy tot haer spreken wilde / ende in gevalle sy den selven niet en souden hooren / dat hy dan sulks op haer soude wreken. Want die woorden / wanneermen niet de woorden selfs / maer de plaetse daerse staen / gaet insien / ende acht nemen uyt wat oorsake de selve van Godt mogen geseyt zijn / soo schijnt het datse sonder twijffel niet anders en beteekenen dan het gene dat de Joden hedensdaeghs noch drijven / te weten / dat Godt / nadiense 't soo hebben wilden / niet door hem selven / maer door Mose 't volck soude aenspreken soo langh als Moses leefde ; maer dat hy evenwel na hem altijt verwecken soude eenigh Propheet / door welcken hy van ghelijcken sulcks soude doen / met byvoeginge van dit dreygement / dat hy wrake soude doen over de gene die soo een Propheet niet gehoort nochte gehoorsaemt souden hebben ; op dat het volck niet en quame te meynen / dat wanneer nu Godt selfs tot haer niet en soude spreken / sy oversulcks 't gene dat van sijnent wege soude mogen ghesevt worden / eenighsins souden verachten. Dit / segh ick / schijnt te wesen de meyninge Godts op die plaetse / wanneermen siet op d'occasie waerom hy soo ghesproken heeft : maer indien wy de woorden eygentlijck nemen willen soose luyden / soo schijnt genoeghsaem te blijcken dat Godt spreeckt van eenigh sonderlingh en uytnemende Propheet / die hy na Mosem onder 't volck soude verwecken. Welcke woorden na Mosem, seer bequamelijck aldus konnen genomen worden / te weten / datse niet te seggen zijn / na den doodt van Moses, maer / na die tijd dat de authoriteyt van Moses soude ophouden / ende dat oversulcks het volck niet meer met hant en tant en soude mogen blijven hangen aen al het gene dat Moses soude mogen geseyt hebben / maer de wille Godts nu verstaen ende uytgeleydt soude moeten worden op eene andere wijse / te weten / soodanige die haer Godt selfs voorschrijven ende openbaren soude. Nu is 't alsoo datmen niet en leest van eenigh sulck bysonder ende uytnemende Propheet / die na Mosem / dat is / na dat het gesach van Moses uyt was / onder 't volck soude zijn gheweest / behalven alleen van Jesus van Nazareth / van welcke men dit met recht magh dencken. Want de authoriteyt van Moses / van welcke wy spreken / is gedu-

righlijck onverminderdt ghebleven tot op die tijdt dat Jesus van Nazareth van Godt gegeven wierde. Ende by den laetsten waerachtigen en rechtschapen Profeet Godts / die onder 't volck Godts geweest is / te weten / Malachiam in de laetste woorden van sijne prophetye / wordt het volck uytdruckelijck vermaent dat sy Mosis ende des Wets / door hem gegeven / willen ghedencken / ende de selve onderhouden. Oock en hebben wy na den voorsz. Propheet niets altoos dat van Godts wegen geschreven ofte gesproken zy / tot op de tijden Jesu van Nazareth / 't welck met die vermaninge soude mogen strijden. Doet hier noch by / dat de voorsz. andere sin / die mede schijnt te dienen tot de sake van welcke aldaer gehandelt wordt / geacht moet worden geen plaetse te konnen hebben / om dies wille dat na Mosem onder 't volck niet altijdts eenigh Propheet en is geweest / den welcken 't volck even soo als Mose moeste hooren; ja daer en is / om eygentlijck te spreken / voor de tijden Christi gheen alsulck Propheet gheweest. Want al het gene 't welck den volcke door yemandt anders van Godt wierde aengeseyt / belangende de maniere en de wijse om Godt te gehoorsamen / en was niet anders als een herhalinge ofte verklaringe van 't gene dat door Mosem nu al was geseyt geweest. En ghewisselijck / Josue selfs / die terstont daer na in Mosis plaetse gekomen is / en heeft onder 't volck niet gehadt het officie van te vermanen van den wille Godts in 't gehoorsamen van Godt: Maer sijn ampt is geweest / 't volck in 't beloofde landt / 't welck sy nu al ten deele by 't leven van Moses hadden begonnen te besitten / in (segge ick) dat kleyne Landtschap / 't welck over de Jordane lach / in te leyden / 't selve onder haer uyt te deylen / ende sommige dingen te ordineren die simpelijck ende alleen de Policye en regeeringe van dat volck aengingen. Oock na Josue / ten tijden van de Richters / die al vry wat langh is / en kan naulijcks yemandt genoemt worden / door wien Godt soude mogen ghesproken hebben tot het volck / insonderheyt gheen sulcke die den naem van Propheet met recht soude hebben mogen dragen / ende wiens last en ampt soude zijn gheweest het volck te vermanen van den wille Godts. Ende dit is genoegh (om den resterenden tijt tot de komste Christi toe niet te doorloopen) tot bewijs dat de voorsz. sin die van den Joden aenghenomen is (ende dien wy niet en ontkennen op die plaetse tot het ooghmerck Godts eenighsins te konnen gepast worden) niet en is de rechte ende eygentlijcke sin van de plaetse; ende dat oversulcks die woorden seer wel ende bequamelijck gepast zijn gheweest op eenigh ander bysonder Propheet dieder soude mogen wesen na 't aflaten van Mosis authoriteyt / dienvolgens op niemandt anders als op Jesum van Nazareth. Is daer beneven oock aen te mercken / dat wanneer de Discipulen Jesu de plaetse alsoo uytleggen / sy alsdan niet soo seer uyt en zijn om yet te bewijsen / als om simpelijck yet te leeren / gelijck sulcks uyt hare woorden genoeghsaem schijnt kennelijck te zijn. Doch overmidts yemandt noch soude mogen tegenwerpen / dat Petrus en Stephanus sich daer in eenighsins vergrepen hebben datse de plaetse niet effen soo hebben by-gebracht alsse by Mosem staet / soo sullen wy daer van yetwat seggen wanneer wy aenvangen het tweede Hoofstuck deser dispute / aengaende 't ghene de Historie aengaet / waer in de schriften des Nieuwen Testaments niet sonder dolinge souden mogen schijnen / ja / dat meer is / yet dat openbaerlijck valsch is / in sich te begrijpen; alsoo dit stuck / te weten / dat de plaetsen des Ouden Testaments in 't Nieuwe niet alsoo en zijn gheciteert

alsse in 't Oude staen / in aller manieren de Historie betreft / maer niet de leere / waer van wy als noch spreken.

Een exempel sullen wy noch voortbrengen / alwaer soude mogen schijnen dat in 't Nieuwe Testament eenige plaetse geciteert is uyt het Oude / die niet ten propoost en komt / zijnde een plaetse die wel van allen de naemkundighste is / en op welcke de Joden en Joodtsgesinde menschen roemen / klaerlijck gesien te konnen worden hoe vreemt de schriften des Nieuwen Testaments van den geest Godts zijn. Dese is de plaetse Esai. 7. geciteert by Matth. cap. 1. met dese woorden: Maer dit alles is geschiedt op dat vervult soude worden 't gene geseyt is van den Heere door den Propheet, seggende: Siet een Maget sal swanger worden ende eenen Sone baren, ende sy sullen noemen (of, hy sal noemen) sijnen name Emmanuel, 't welck is overgeset Godt met ons. Nu / de gantsche sake waer van d' Evangelist hier gedenkt / en waerom hy dese plaetse citeert / is / dat Maria ondertrouwt wesende met Joseph / een man van den huyse Davids / eer sy noch waren te samen geweest / bevonden wierde swanger te zijn van den Heyligen Geest. Maer de plaetse by Esaiam luyd aldus: Doe Achas / die de Vader is geweest van Ezechias / begonde te regneren in Juda / zijn Rezin de Koninck van Syrien / ende Phaceas / de Sone van Remalia / Koninck in Israël / haer krijghsmachten by een gevoeght hebbende na Judea opgetogen / ende hebben Jerusalem belegert om dat in te nemen / 't welck haer niet en is geluckt / niet tegenstaende datter andersins (insonderheyt van den Koninck Israëls en des selfs leeger) in 't gantsche lant veele schade was gedaen / als klaerlijck te sien is uyt 2 Chron. 27. Sy dan alle beyde met haer leger noch in Judea zijnde / selfs in 't eerste doese quamen om Jerusalem te belegeren / ende dat sulcks den Koninck ende zijn gantsche huys was aengeseyt / zijnse seer bevreest ende verslagen geweest. Doe heeft Godt den Propheet Esaias bevolen dat hy soude gaen tot den Koning / met hem nemende zijn Sone. Welcke sone een naem hadde waer van de beteyckenisse was / dat de overblijfselen souden wederkeeren / dat is te seggen / dat niet tegenstaende het gebeuren soude dat het meeste deel des Volcks gevankelijck soude worden wech gevoert / veele nochtans van haer souden wederkeeren in haer Vaderlant / gelijk ook naderhant geschiet is / en in 't voorsz. boeck Chron. duydelijk gelesen wort. Esaias dan komende tot den Koninck / heeft tot hem geseyt: Eyscht u een teycken van den Heere, 't zy opwaerts in den Hemel, 't zy nederwaerts op der aerde. Want Godt hadde Esaias bevolen tot den Koninck te seggen / dat hy niet vreesen souden voor die twee roockende brandthouten. Hier op heeft de Koninck geseyt: Ick en sal den Heere niet versoecken, ende geen teycken eyschen. Waer op Esaias wijders geseyt heeft: Siet 't en is u niet genoegh dat ghy den menschen moeyelijk zijt, ten zy ghy daarenboven God selfs wilt moede maken. 't Welk te verstaen geeft / dat nademael God hem goetgunstelijk hadde voorgehouden dat hy een teycken soude eyschen / hy niet en hadde behooren sulcks af te slaen / en dat noemt de Propheet Godt moede maken. Dit geseyt hebbende gaet hy aldus voort: Siet (seyt hy) Jehova geeft u een teecken. Siet het meysken (ofte jong vroumensch) sal ontfangen (of liever / ontfangende) ende baren, (of / gelijck het woort selfs luydt / eenen Sone barende) ende ghy (te weten / meysken: want in 't Hebreeusch gaet het woort noemen 't wijvelijck geslachte aen) sult noemen (of / Sy sal noemen: want soo kanmen 't in 't Hebreeusch oock lesen) sijnen name

me Emmanuel. Boter ende hongih sal hy eten, om 't quade van sich af te keeren, en 't goede te verkiesen. Want eer dit kint 't quade sal konnen verwerpen en 't goede verkiesen, sal verlaten worden 't landt dat ghy vervloekt van 't aengesicht zijnder twee Koningen. Aldus (segge ick) stater in't Hebreeusch. Nu voor eerst (om ondertusschen hier niet te roeren van 't woordt Meysken ofte jonck vroumensch, in plaets van 't welcke by Matth. maeght gelesen wordt / alsoo 't selve een sake is die niet de leere aengaet maer de historie / waer van wy ons in't naestvolgende te handelen staet) soo en schijnt dese plaetse gansch niet te pas te komen. Want al 't gene dat aldaer voorsept wordt / gehoort klaerschijnlijck tot de voorsz. tijden des gemelden Koninckx Achas; maer op geenderley wijse (soo 't schijnt) tot de tijden van Jesus van Nazareth. Daer beneven soo schijnt uyt den selven Propheet Esaia in 't volgende cap. 8 in aller manieren te blijcken / welck het kint was dat uyt dat meysken soude geboren worden / ende welck daerbeneven 't selve meysken was. Want op die plaetse / terstondt na dat Esaias van Godts wegen die woorden tot Achas gesproken hadde / wordt achter aen gevoecht / dat Godt aldaer tot Esaiam soude gesept hebben / dat hy een groot boeck soude nemen ende daer in schrijven dese woorden: Verhaesticht den roof, versnelt den buyt, 't welck hy alsoo gedaen heeft. Naderhant heeft hy sich gevoeght tot de Propheterse (ofte / gelijck andere meynen / soo soude sulcks gesept worden als een sake die al van te voren geschiet was) die ontfangen hadde (ofte ontfangen heeft) ende gebaert hadde (ofte gebaert heeft) een sone waer van Jehova gesept heeft tot Esaiam: Noemt sijnen name Verhaestight den roof, versnelt den buyt. Want eer het kint sal konnen noemen, mijne vader, mijne moeder! sal wechgenomen (of gelijk in't Hebreeusch van woord tot woord gelesen word sal hy wechnemen) Damascus, ende den buyt Samariæ voor den Koning van Assyrien. Voorts soo schijnt'et gants seker te zijn / om de seer groote gelijkheyt der saken / ja om dat'et eenderley ende de selve saken zijn / dat het voorsz. kindt 't selvige zy waer van gesept is in 't voorgaande kapittel. Want in plaetse van dat aldaer gesept wordt: Eer 't kindt het quade sal konnen verwerpen en 't goede verkiesen, wordt alhier gesept: Eer het sal konnen noemen mijne vader, mijne moeder! Ende in plaetse van dat aldaer gesept wordt / dat het lant soude verlaten worden 't welck de Koninck Achas vervloekte / van sijne twee Koningen / wordt alhier gesept / dat den buyt Samariæ ende Damasci sal ontnoomen worden. 'T welck (gelijckmen leest in 't 2 boek der Koningen kap. 15. en 16.) te seggen is / dat de Koningh van Assyrien soo wel Damascum als Samariam met krijgh veroveren /; ende Resin den Koningh van Syrien / waer van Damascus een Hooft-stadt was / ombrengen soude. 'T welck gheschiedt zijnde stracks daer aen oock ghebeurt is / dat de Koningh van Samaria omghebracht is van Osea / die in zijne plaetse quam. Ende dese dingen zijn ghebeurt in 't tweede / of ten hooghsten in 't derde jaer / na dat de voorsz. goddelijke voorsegginge door en aen Esaiam gedaen was / in voegen dat'et waerlijck al zy vervult geweest / voor al eer het kint dat uyt de Propheterse gebooren was / 't quade sou konnen verwerpen en 't goede verkiesen. 'T welck te verstaen is van eenighsins 't quade te verwerpen en 't goede te verkiesen: want indient te verstaen ware van een volkomen verkiesinge en verwerpinge / soo hadde de sake noch veele jaren langh moeten uytgestelt worden; ende en soude daer mede oock niet gheaccordeert hebben / dat het kint zijn vader ende moeder noch niet

wel

wel en soude konnen noemen / insonderheyt wanneer de ontfangenisse der Propheterse niet en soude geschiedt zijn voor de voorseegginge / maer / ghelijck de woorden luyden / na de voorsegginge. Wat nu dese woorden belangt: Boter ende honigh sal hy eten, daer door wordt beteeckent geluck en welstandt. Maer de woorden die'er strax op volgen / tot verwerpinge van 't quade en verkiesinge van 't goede, hoewel de selve op seer veele ende gantsch verscheydene manieren worden uytgeleyt / moeten / na mijn oordeel / soo ghenomen worden als of'er stonde / met dat hy 't quade sal konnen verwerpen en 't goede verkiesen. Want behalven dat de Hebreeusche aert van spreken sulcks medebrengt / schijnt het oock duydelijck ghenoech aengewesen te worden door 't gene dat'er volght: Want eer het kint sal weten &c. Want daer mede wordt te kennen ghegeven / dat soo haest als 't voorsz. kint soude begonnen hebben 't quade te verwerpen en 't goede te verkiesen / met eenen alsdan boter ende honigh soude eten / dat is / dat'er alsdan rust en vrede in 't lant van Juda soude zijn. 'T welck gewisselijck daer uyt ontstaen is / dat'et lant 't welk de Koningh Achaz soo vervloekte / van zijne Koningen was verlaten / dat's te seggen / datse doot waren / ende over sulx 't lant Juda / 't welckse plaeghden / doeder nu niemant anders meer en was die 't moeyelijk viel / rust en vrede bekomen hadde. Want dat de Koningh van Assyrien / namelijck / Tiglat-Pilesser (ghelijck Godt in de selvige prophetye sulx mede door Esaiam hadde aengeseyt) 't lant Juda seer geplaeght hadde / 't selve was juyst op die tijdt ghesschiedt / doe Damascus ende Samaria gheplondert waren van dien selven Koningh / die met zijn heyr oock verder innewaerts was geloopen / en 't lant van Juda selfs hadde verwoest. 'T gene wy hebben ghesept van de beteeckenisse van die maniere van spreecken / te weten / boter ende honigh eten, en blijkt niet alleen waer te zijn uyt de maniere van spreecken selfs / die figuurlijcker wijse ende seer aerdighlijck genomen kan worden in sulcken zin als geseyt is: Maer oock in de voorsegginge selfs / vertoonen zich klare teyckenen daer van. Want een wijl daer na leestmen dese woorden: Boter ende honigh sal hy eten, soo wie gebleven sal zijn in 't midden deslandts. Waer mede hy sonder twijffel aenwijst / dat de gene die op sulcken tijdt in 't lant van Juda souden wesen / rust en vrede genieten souden.

Uyt het gene dat wy geseyt hebben / meynen wy ghenoechsaem te blijcken / dat het jonghsken waer van gehandelt worde Esai. 7. 't selve is waer van men leest Esai. 8. 't welck was de eygen Sone van Esaias. Waer uyt soo veel te klaerder schijnt te blijcken dat de plaetse en voorsegginge die geciteert wordt Matth. 1. in aller manieren gehoort tot de tijden des selven Propheets. Sulcks datmen in allen gevalle ten eersten aensien niet en kan mercken hoe d'Euangelist dese plaetse heeft konnen passen tot zijne tijden / ende op den persoon Christi even of Christus dat selve kint waer. Ende dat die gantsche voorsegginge ziet op de tijden waer inse geschreven is / wordt klaerlijck bevestight kap. 8. Want na de voorsegginge van de verwoestinge / welcke geschieden sonde over 't lant Juda door den Koningh van Assyrien / wordt wijders aldus geseyt: Verbreeckt, ofte vermakkert onder een ghy volcken, ende wordt verbryselt, ende vat'et met de ooren alle ghy verregesetene der aerden, maeckt u op ende wordt verbryselt, maeckt, segh ick, u op ende wordt verbryselt: Beraedtslaeght eenen raedtslach, ende hy sal verstroyt worden; spreeckt een woort, ende ten sal niet staen, want Godt met ons. In plaets van Godt met ons, staet in 't Hebreeusch

IMMANUEL. Waer upt klaerlijck blijckt / dat de dingen die hier geſept worden / haer opzicht hebben op de voorſegginge kap. 7. alwaer geſept is / dat het ſelve kint heeten ſoude Immanuel. Ende is met eenen oock openbaer dat de woorden die ſtracks van ons verhaelt zijn / duſdanigen zin hebben / dat niet tegenſtaende de Koningh van Aſſyrien en zijn volck / t'ſamengevoeght met noch andere (want te deſen propooſte wordt kap. 7. oock mentie ghemaeckt van d'Egyptenaers) een opſet ſouden maken om 't lant Juda geheel te verderven ende te verwoeſten / God nochtans haerder aller raed ſoude verſtropen / ende dat overſulx 't voorſz. kint met recht den naem moeſte hebben van Immanuel, om aen te wijſen dat in ſoo groote gevaerlijckheden des landts van Juda / Godt evenwel ſoude weſen met dat volck.

Dit zijn de voornaemſte dingen die in de wegh ſchijnen te zijn waeromme men te min gelooven ſoude / dat de Evangeliſt de voorſz. plaetſe Eſaie wel heeft bygebracht / tot beveſtiging van 't gene hy recht te voren vertelt hadde van de geboorte Jeſu. Doch 't en is niet noodig ſulck gevoelen te hebben van den Evangeliſt. Want in 't voorgeſeyde hebben wy genoech beweſen / datter ganſch geen zwarighept in en is / dat eene ſelve voorſegginge by de Propheten meer als eenen zin heeft / inſonderhept wanneerder genoechſaem klare blijkteykenen zijn dat'et ſoo is; ghelijckmen achten moet dat'et alſdan is / wanneer de woorden ſoo leggen / datſe in aller manieren noch eenen anderen zin voor zich brengen ende in hebben / behalven die gene in welcke men weet dat die woorden ſelfs moeten ghenomen worden / ghelijck in deſe plaetſe ghebeurt. Want hoewel het t'eenemael waer is / dat die gantſche voorſegginge moet ghenomen worden in ſulcken zin die met de tijden der voorſegginge overeenkomt; ſoo zijn nochtans aen d'ander zijde / in de voorſegginge ſelfs / ſoodanige woorden die met dien zin niet gantſch eenſtemmigh konnen zijn / ende te kennen geven dat onder die gantſche voorſegginge eenen anderen zin ſchuplt. Want eerſtelijck / wanneerder ſtaet: Siet Godt geeft u een teycken, ſiet een meyſken barende &c. Soo ſchynt genoechſaem te blijcken dat het teycken principalijck daer in beſtaen ſoude dat'et voorſz. meyſken ontfangen en baren moeſte; 't welck op geenderley wijſe heeft konnen overeenkomen met eenigen zin op die tijden paſſende / 't zy wat wy oock willen ſeggen dat'et voorſz. meyſken voor een gheweeſt zy. Want daer en heeft nootſakelijck / wie 't oock mach gheweeſt zijn / in haer ontfangen en baren niets konnen ghebeurt weſen daer yet wonders in zy; ende overſulcks van Godt als een teycken gegeven kan zijn gheweeſt / inzonderhept wanneermen wil (ende dat in een zin dewelcke op die tijden wel paſt) dat het ſelve meyſken (ghelijck wy meynen beweſen te hebben) geene andere en kan zijn dan de Propheterſſe / waer van mentie gemaeckt wordt kap. 8. ende van een yeder wordt verſtaen gheweeſt te zijn de huyſvrouwe van Eſaias. 'T welck / 't zy dat'et ſoo geweeſt zy ofte niet / (hoewel wy grlooven dat'et ſoo gheweeſt is) ſoo is het gene 't welck aldaer uytdrukkelijck vertelt wordt genoechſaem om in die ontfangeniſſe en baringe alle zeldtzaemhept en wonderlijckhept upt te ſlupten / te weten / dat zich de Propheet tot haer gevoegt heeft; welcke woorden eerbaerlijck te kennen geven dat hy met haer heeft te doen gehadt en vleyſchelijck is verzaemt gheweeſt. Daerenboven alſoo die ruſte ende vrede die in 't lant Juda was na de verwoeſtinge der Koningen van Syrien ende Iſraël / en daer na oock des Koninghs van Aſſyrien /

ſeer

ſeer kort en twijffelachtig is geweeſt / ſoo en ſchijnt het geenſins dat alleen
om ſoo een ding / ten ware dat'er yet anders onder geſcholen hadde / aen
't voorſz. kint ſoude hebben moeten gegeven worden den naem van Immanuel,
(welke duydelijk en eygentlijk beteykent / de tegenwoordige ende gereede
hulp en gunſte Gods) ten ware / ſegge ik wederom / dat onder den naem
van dat kint prophetiſcher wijſe yemand anders verſtaen wierde / in wiens ge-
boorte ende te wiens tijden waerachtiglijk ende eygentlijk ſoude konnen
geſeyt worden dat God met ſoo een volk is / en haer ſijne gunſte en goetda-
digheyt betoont. Hier komt noch by / dat kap. 8 uytdrukkelijk word geſeyt/.
dat het land Juda den genen toequam wiens naem was Immanuel. Want
men leeſt aldaer deſe woorden: Siet daerom laet de Heere over haer opgaen veele
ende ſterke wateren der riviere, den Koning Aſſur ende ſijne gantſche glorie,
ende ſal opſtijgen over alle zijne vloeden, ende ſal gaen boven alle zijne oevers,
ende ſal doorgaen door Jehuda, hy ſal reynigen ende doorgaen, tot den hals toe
ſal hy ſakken, ende de uytbreydinge ſijner vleugelen ſal weſen de volheyt van de
breede uwes lands, ô Immanuel. Nu / op wat wijſe / ten zy gantſch oney-
gentlijk / ſalmen konnen ſeggen dat het land Juda 't ſelve jongſken toe-
quam / 't welk van de Propheterſſe geboren was? Of waer toe dienden 't ſoo
een redenkeer en aenſprake te doen tot den genen die Immanuel ſoude heeten/
indien de voorſz. ſone des Propheten dat kint weſen ſoude? Deſe dingen en
worden van ons niet geſeyt om daer mede te loochenen / dat de gemelde woor-
den en redenkeer ofte aenſprake / mede op dat jongſken konnen gepaſt wor-
den / doch evenwel oneygentlijk. Want indienſe'er geenſins en konden op ge-
paſt worden / ſoo en hadde 't ſelve haer ook geenſins een Immanuel konnen
weſen / 't welk wy nu buyten queſtie hebben geſtelt; ondertuſſchen nochtans
daer by blijvende / dat'er evenwel onder die gantſche voorſegginge noch een
anderen zin leyt. Want dat ſommige (gelijk Juſtinus betuygt / in de tſa-
menſprekinge met Trypho de Jode / van de Joden ſijns tijds) willen ſeggen/
dat het kint welk Immanuel moeſte heeten / was Ezechias / de Sone van
Achas / die doe ter tijd regneerde / (waer uyt volgen ſoude / dattet wel ende met
recht geſeyt ſoude weſen dat het lant Juda zijn was / aengeſien hy een Lands
koning is geweeſt) ſulk ſeggen en kan geenſins paſſeren. Want doe Eze-
chias begon te regeeren was hy al 25 jaren oud. Ende Achaz / te wiens tij-
den de voorſegginge gedaen is / en heeft het rijk niet langer gehad als ſeſtien
jaren. Soo dat / ſchoon genomen wy al wilden ſuſtineren dat die dingen voor-
ſeyt zijn geweeſt in 't begin des rijks van Achaz / (gelijk ook ſulks der waer-
heyt niet ongelijk en is) nootſakelijk ſal moeten weſen / dat Ezechias / die
terſtondt na zijns Vaders dood koning was / doe ter tijd doe die voorſeggin-
ge geſchiede / al negen jaren oud zy geweeſt. Hoe heeft dan Ezechias dat
kint konnen weſen / dat eerſt na die voorſegginge geboren is? Want dat'er
kap. 8 ſtaet: Hy ſal wechnemen Damaſcum &c. 't Welck in aller manieren
ſchijnt gepaſt te konnen worden op het kint waer van aldaer gehandelt word/
waer uyt men ſchijnt te konnen beſluyten / dat het voorſz. kint zy geweeſt ee-
nige koning die ſulke dingen ſoude gedaen hebben als daer na verhaelt wor-
den; 't ſelve en heeft gantſch niet om 't lijf. Want het woord ſal wechnemen,
moetmen / na Hebreeuſche ſeer gewoonlijke aert van ſpreken / alſoo nemen/
dat het niet en ſie op yemant die aldaer genoemt is / maer dat'et moet vol ge-

maekt worden/ gelijk het de Joden ſelfs gewoon zijn vol te maken/ met duſdanige reden / die, welke ſal wechnemen , even of'er aldus ſtonde : die ſal wechnemen die wechnemen zal, dat 's te ſeggen / eender / of yemant / ſal wechnemen. 't Welk wy ſouden konnen ſeggen op eene andere wijſe alſoo te moeten geleſen worden/ als of'er voor ſal wechnemen, geſchreven ware / daer ſal wechgenomen worden. Waer uyt genoech te zien is / dat Juſtinus / ter plaetſe voornoemt / miſleyd is geweeſt. Want wanneer hy aldaer tegen de Jode diſputerende / ende de woorden ſoo uytleggende dat het woord ſal wechnemen, gepaſt moeſte worden op dat kint/bewijſen wil dat daer uyt blijkt dat'et voorſz. kint niet en is Ezechias / nadienmen van hem niet en leeſt dat hy ſulke dingen ſoude gedaen hebben als aldaer achter aen geſeyt worden/ maer dat'et nootſakelijk moet weſen dat yemant anders dat kint zy / namelijk Jeſus van Nazareth / ende ondertuſſchen de dingen die dat kint voorſegt word te ſullen doen / volgens den eerſten zin des woords ſal wechnemen, op ſekere wijſe ende door figuurlijke maniere van ſpreken / voegende op den ſelven Jeſum van Nazareth / om voorts daer uyt te mogen beſluyten / dat alles wat geſeyt word in de plaetſe Eſaias van 't ontfangen en baren/ van de gene die hy enkelſins een maegt genoemt wil hebben / ſiet op Maria de Moeder Jeſu / als dewelke noch maegt zijnde/ zonder eenige converſatie des mans / den ſelven Jeſum ontfangen ende gebaert heeft. Soo en hadde dan Juſtinus / om te bewijſen dat het voorſz. kint Ezechias niet en was / die reden niet behooren te gebruyken/ maer deſe die wy bygebracht hebben de welke t'eenemael onwederleggelijk is. Deſgelijks / om te bewijſen dat het voorſz. kint Jeſus van Nazareth is / behoorden hy niet ſulken reden gebruykt te hebben / maer die gene die wy nu hebben voorgeſtelt / die voorwaer groote kracht heeft ſoomen letten wil op de eygenſchap van de voorſegginge. Want ſeer eygentlijk ſeytmen dat het lant Juda Jeſus van Nazareth toebehoort / dewijle hy inder waerheyt de Heere daer van is / in voegen datmen 't ſelve van niemand anders / ja ſelfs niet van eenig Koning die daer in ſoude mogen geregneert hebben / ſoo eygentlijk kan ſeggen als van hem. Want geen Koning en is ſoo een Heer van 't land daer hy over gebied / als Jeſus een Heer is van het land Juda en van de gantſche werelt. Welk land Juda daerom op die plaetſe particulierlijk een land des ſelven Jeſu word genoemt / om dieswille dat hy daer in geboren was / en 't ſelve erkenden voor ſijn Vaderlant.

Wy beſluyten derhalven / dat die gantſche voorſegginge / onaengeſien de ſelve moet ende mach gepaſt worden op noch yemant anders als op Jeſum van Nazareth / te weten (na wy meynen) op dat kint 't welk geboren wierde uyt de Propheterſſe en uyt Eſaia ; nochtans / wanneermen ſiet op de eygenſchap der woorden / mitſgaders der gantſcher paſſagie ende des ſins / voornemelijk ende principalijk moet gepaſt worden op Jeſum ; te meer / om datmen genoegſaem klaer beſcheyd heeft / dat God d'ontfangeniſſe en baringe van dat meyſken voor een wondertekyen gegeven heeft / want dat bewijſen de woorden Gods klaerſchijnlijk / wanneer hy tot Achaz zeyt : Eyſche u een teyken , 't zy beneden op der aerden , 't zy boven in den hemel. Want deſe woorden geven gantſch uyt te kennen dat door dat teyken verſtaen moet worden eenige wonderbaerlijcke ſake / maer geen aenwijſinge wanneer geſchieden ſoude 't gene dat Achaz begeerde / te weten / dat hy ende zijn gantſche volk

verloſt

verlost souden worden van 't gene daer sy voor vreesden. Want in dese laetste
beteykenisse moet noodtsakelijk 't woord teyken genomen worden/ wan-
neer de plaetse moet gepast zijn op noch yemand anders dan op Jesum van
Nazareth. Doch yemant soude wijders konnen tegenwerpen: Hoe kan 't zijn
dat die voorsegginge principalijk moet geduydet worden op Jesum van Na-
zareth / daer nochtans Jesus van Nazareth/ mitsgaders sijne ontfangenisse
en geboorte / niet gemeyns en heeft met het gene dat Achaz eyschte / of al-
toos wel wenschte? Wy antwoorden / dat / gelijk ook elders / alsoo mede op
dese plaetse / het gene dat in de Historie vervat is / door figuurlijke wijse van
spreken moet gepast worden op yet anders / soo dat die verlossinge die Achaz
met al de zijne wenschten / een voorschaduwinge ende een rouwe afmalinge is
geweest van die groote verlossinge / die het Israëlitische volk (soo veel 't be-
sluyt en voornemen Gods aengaet) door de ontfangenisse en geboorte van
Jesus van Nazareth/ ten aensien van alle sijne ware ende eygentlijke vyan-
den / bekomen heeft. Indien yemant noch mochte tegenwerpen / dat in de
voorsz. voorsegginge eenige dingen zijn die geensins en konnen gepast worden
op Jesum van Nazareth/ en op den tijd daer hy in geleest heeft / al is 't al
schoon dat wy alles op eenige figuurlijke wijse uytleggen: Soo hebben wy
te antwoorden. Dat in de voorseggingen van den Messias / alle woorden der
voorsegginge niet behoeven gepast te konnen worden op Jesum van Nazareth;
inzonderheyt niet op dese plaetse / alwaer onsen Evangelist / uyt de voorseg-
ginge dewelk wy voor hebben / op Jesum niet anders en past als 't gene dat
geseyt word in 't begin van de voorsegginge / en 't welk men weet te gehooren
tot de ontfangenisse en geboorte des selven Jesu / mitsgaders tot den naem
waer mede hy met recht heeft mogen ende moeten benoemt worden. Want
dat de voorseggingen van den Messias / soodanig niet en zijn dat alle woor-
den van dien gepast moeten worden op Jesum van Nazareth den Sone Gods/
is onder andere exempelen ende getuygenissen seer notabel 't gene wy hebben
2. Sam. 7. Alwaer (na de meyninge en toestemminge van een yeder / ook
van de Joden selfs / indien niet van de hedendaegse/ ten minsten van de ou-
den) in aller manieren een voorsegginge van den Messias is in dese woorden:
Ick sal hem een Vader zijn, ende hy sal my een Sone zijn &c. Alwaer God noch-
tans seyt/ dat hy dien selven persoon/ wanneer hy sal gezondigt hebben/
niet en sal strengelijk/ maer vaderlijker wijse kastijden. 'T welk ondertus-
schen geensins en kan gepast worden op den Sone Gods/ die noyt ergens in
gezondigt en heeft. Maer is noodig dat dat gantsche deel der voorsegginge
alleen gepast werde op Salomon/ die een voorbeeld is geweest van de selve
Jesus Christus de Sone Gods: Ende van welken Salomon in dien eersten
sin die wy geseyt hebben gemeynlijk te zijn onder alle propheteyen des Ouden
Testaments/ die geheele voorsegginge in aller manieren moet verstaen wor-
den. Doch in 't voorgaende hebben wy geseyt/ dat het de goddelijke voor-
seggingen eygen is / datse duyster zijn / ende niet ten vollen verstaen konnen
worden voor dat de uytkomste daer is. Tot bevestiginge van 't welk eenig-
sins schijnt te dienen 't gene dat'er staet Prov. 25 in het begin: Het is Gods
heerlijkheyt (of eere) 't woord te verbergen, 't welk zonder twijffel seer be-
quamelijk kan gepast worden tot dese sake/ namelijk/ tot de propheteyen
Gods. Want andersins/ wanneer ergens eenige andere soort van Gods

woord staet / te weten / als God yet beveelt ofte gebied / als hy leert / als hy vermaent / als hy bestraft en tuchtigt / kortom / als hy ons sijnen wil begeert te verwittigen / alsdan is hy gewoon rond uyt te spreken / in voegen dat een yeder die maer begaeft en is met een godzalig gemoet / de dingen die van hem geseyt worden / seer wel verstaen kan. Ik weet wel dat door woord wel beteykent kan worden (gelijk het ook moest genomen worden / ende ik niet en ontkenne) niet de woorden Gods selve / maer eenig ding ofte sake / soo dat de sin zy / dat het de eere Gods is zijn besluyten en voornemens te verbergen: Doch hier uyt en volgt geensins / datmen die spreuke niet seer wel ende bequamelijk soude konnen passen op de selve voorseggingen. Want wordt'er ergens gehandelt van den raet ende besluyt Gods / soo geschied het voor al in de prophetyen. Dit schijnt altoos vast te gaen / dat het soo gantsch waer is dat God in sijne prophetyen gewoon is duysterlijk te spreken / dat de Duyvel in de antwoorden die hy placht te geven aen de Heydenen / door de duysterheyt die hy'er in gebruykte / luyden die niet onbedreven ende in goddelijke saken niet t'eenemael onwetende waren / lichtelijk wijs gemaekt heeft dat die antwoorden goddelijk waren. Waer in haer evenwel de Duyvel aerdiglijk bedroog: wel niet altijd / (want dikwils liet God toe dat de Duyvel dingen voorseyden die t'eenemael waerachtig waren / wel-verstaende niet uyt eygen wetenschap / alsoo 't geen Duyvels werk en is / toekomende dingen te voorseggen / maer Gods werk / als klaerlijk af te nemen is Esa.41.) maer slechts altemet een reyse of ook wel dikwils. Niet dat de Duyvel door desen middel van duysterheyt / sijne voorsegginge een aensien ende authoriteyt wilde maken / ende ondertusschen wel geweten soude hebben wat'er sekerlijk te geschieden stonde; maer om dat hy 't selfs niet en wist / ende daerom sijne woorden soo instelde datmense passen konde op alderley uytkomste. 't Welk ook Cicero heeft genoteert in de gedichten der Sibyllen / die hy te dier oorsake niet veel en schijnt te achten. En van sulke twijffelachtige Duyvels antwoorden hebben wy twee notabele exempelen: het eene is / doe hy Pyrrho der Epiroten Koningh geantwoort heeft: Ik segge u Æacida de Romeynen te konnen verwinnen; waer in / 't zy dat Pyrrhus de Romeynen / of dat de Romeynen Pyrrhum verwonnen / de Duyvel evenwel kon schijnen waer geseyt te hebben. En daerenboven / of 't schoon al gebeurt hadde / dat noch Pyrrhus de Romeynen / noch de Romeynen Pyrrhum inder daet verwonnen hadden; soo en hadmen evenwel noch niet konnen seggen dat in die voorsegginge yet leugenachtigs was. Want in de antwoorde en word niet geseyt van eene sekere victorie aen d'een of aen d'ander zijde / maer alleen van de mogelijkheyt der victorie. Het andere exempel is in de antwoorde gegeven aen Cræsus Koning van Lydien / doe hy tegen Cyrum eersten Koning van Persia te velde toog: Crœsus passerende de Riviere Halys, sal vernielen een groote macht van rijkdom. Welke antwoorde / 't zy Crœsus onder of boven lag / niet en konde achterhaelt worden van leugen. Want alsoo wel heeft Crœsus vernielt een groote macht van rijkdom doe hy van Cyro overwonnen was / dan of hy selfs Cyrum verwonnen hadde. Want door de nederlage heeft hy zijn eygen rijkdommen en macht verspilt ende in den gront geholpen. (a) En dat de voorsz. voor-

(a) Tusschen de dubbelsinnigheyt in Goddelijke en Duyvelsche antwoorden is dit onderscheyt, dat de Goddelijke wel in verscheyde, maer niet in contrarien sin genomen konnen worden, ook niet om te bedriegen, of de onkunde in toekomende dingen te verbergen, maer om andere treffelijke en Goddelijke oorsaken. De duyvelsche daerentegen zijn dubbelsinnig, ende dat meestendeel in contrarien zin, om te bedriegen, en d'onwetenheyt in toekomende dingen te verbergen.

ſeggingen der Duyvelen duyſter plachten te zijn/ en meer dan op eenen zin konden gepaſt woꝛden / blijkt klaerlijk daer uyt/ dat Apollo/ die de meeſte Autheur daer van was/ te dier ooꝛſaek was genoemt Loxias [ſlimmert] welk woꝛd by de Grieken herkoomt van 't woꝛd dwerſch of ſlim. Want daer mede woꝛd te kennen gegeven / dat ſijne antwooꝛden niet en waren recht ende eenvoudig/ maer ſlim en ſchalk / ende overſulks ingewikkelt in ſoodanige duyſterheyt als wy nu van ſpꝛeken.

Om vooꝛder te bewijſen / dattet niemand wonder moet geven / dat in het uytleggen van de Pꝛophtyen des Ouden Teſtaments / dikmaels niet alleenlijk eenderley / maer twee of meerderley ſin gevolgt moet woꝛden / voegen wy dit noch by 't vooꝛgaende / dat by de Joden ſelfs (die ſomwijlen onſe Apoſtelen ende Evangeliſten meeſt tegenſpꝛeken/ om datſe de getuygeniſſen des Ouden Teſtaments anders nemen dan de wooꝛden in haer ſelven luyden / oft om beter te ſeggen / anders dan blijkt datſe doe ter tijd hebben moeten verſtaen woꝛden doenſe geſpꝛoken zijn) al van ouds af / en ook meeſtendeel nu vooꝛ goet gehouden is / dat in 't uytleggen van de Heylige Schꝛift eenen ſekeren ſin verſcholen leyt / die niet al uyt de ſelve en is dien de wooꝛden medebꝛengen. Ende deſe wijſe van de Heylige Schꝛift uyt te leggen / die by ons ende onſe Theologanten in veele hooftſtukken en ſpecien verdeylt zijnde / ondertuſſchen met een woꝛd genoemt woꝛd God-geheym / ofte / na den God-geheymen en verborgen ſin ; noemen de Joden MIDRAS, welk woꝛd zijnen ooꝛſpꝛonk heeft van ſoeken / bekennende dat het geooꝛlooft is / behalven den letterlijken noch eenen anderen ſin na te ſpeuren / ende vꝛy te ſeggen dat die vooꝛſz. andere ſin in de ſchꝛiftuurlijke getuygeniſſen is ende leyt. Ondertuſſchen is dit waer/ dat zy niet en willen hebben / dat uyt de vooꝛſz. niet letterlijke ſin eenig ding vaſtelijk en t'eenemael beſloten ofte vooꝛ waerheyt geſeyt kan woꝛden. Waer in wy haer niet tegen zijn. Want gewiſſelijck de wooꝛden van onſe Apoſtelen ende Evangeliſten en mogen niet anders genomen woꝛden wanneerſe ſien op ſoo een ſin. Ende en moet niet van ons gemeynt woꝛden datſe ſoo doende/ dooꝛ dien middel vaſtelijk willen waer maken ende bewijſen dattet ſoo met de ſake ſtaet alſſe ſeggen / maer is alleenlijk te verſtaen dat zy ons in dien deele willen aenwijſen ende leeren dat de ſchꝛiftuurlijke getuygeniſſen dien anderen ſin in aller manieren in ſich hebben.

Eer wy nu komen tot het tweede deel van de getuygeniſſen des Ouden Teſtaments in 't Nieuwe geciteert / zijnde 't geene dat de Hiſtoꝛie aengaet/ reſteert ons noch een ding te ſeggen 't welk de Leere aengaet / ende dat noch over de ſelve plaetſe daer wy tot noch toe mede beſig zijn/ te weten Eſai. 7. geciteert Matth. 1. Ende is / dat in den Hebꝛeeſchen Text / overſulks ook in 't Gꝛiekſch/ (gelijk mede Mattheus ſelfs de plaetſe citeert) vooꝛ het wooꝛd 't welk in de Gꝛiekſche Overſettinge geleſen woꝛd παρθένος, dat is Maegt, een ſekere letter ſtaet die de kracht heeft van den Articulus of Merkwooꝛdeken de of het, waer uyt men beſluyt kan maken dat by den Pꝛopheet geſien woꝛd op eenige ſekere bekende Maegt of jong vꝛouwenſch. Want dat is de kracht van die letter by den Hebꝛeen ende van den Articulus by de Gꝛieken. 't Welck indien 't ſoo is / hoe kan dan (mocht yemant ſeggen) de vooꝛſz. plaetſe gepaſt woꝛden op Maria de Moeder Jeſu / die doe ter tijd niet alleenlijk onbekent/ maer oock noch niet in weſen was? Staet te antwooꝛden / dat de vooꝛſz.

Hebreeusche letter; noch ook den Griekschen Articulus of Merckwoordeken/ niet altijd die kracht en hebben / maer datse dikmaels aenwijsinge doen van yet dat sonderling en uytnemende is / hoewel te vooren niet bekent. En hier door isset / dat seer dikwils by de Hebreen / wanneerder verhael word gedaen van eenig ding 't welk ter selver plaetse groot ende uytnemende genoemt word / de voorsz. letter gevoegt wordt by dat ding / onaengesien dattet te vooren geensins bekent en zy geweest. Waer uyt volgt / dattet geen ongerijmtheyd en heeft / dat de voorsz. letter in de plaetse niet en soude beteykenen een seker naemkundig meysken / maer een uytnemend en bysonder; gelijk doch Maria de Moeder Jesu wat zonderlings geweest is. Ja dat meer is / men schijnt soo verre te moeten komen / datmen seyt dat de voorsz. beteykenisse van dien letter / te weten / datse aenwijsinge soude doen op eene sekere ende bekende sake / nauwelijks plaetse en heeft in die Prophetye/ nochte in 't woord ALMA daerse voorgestelt is. Want daer en was te vooren gantsch geene mentie gemaekt van eenig meysken. Ende 't en blijkt in geender wijse / 't zy op wie ook datmen dien naem wil brengen die doe geleeft soude mogen hebben doe die Prophetye gedaen is ('t zy dattet die geene geweest zy / daer sich de Propheet mede vermengt heeft / gelijk wy bewesen hebben datmen 't daer voor houden moet / 't zy yemant anders wie 't wesen mach) 't en blijkt / segge ik / in geender wijse / hoe ende op wat maniere die persoon soo bekent en seker zy geweest / dat de voorsz. aenwijsende en herhalende sin van die letter op de selve soude konnen gepast worden.

Doch nu is 't tijd dat wy komen tot het andere deel / 't welk aengaet de historie van de schriftuurlijke getuygenissen die geciteert zijn in 't Nieuwe Testament / ende dat wy ons kanten tegen de lasteringen der geene die seggen dat in 't Oude Testament de Schriftuurplaetsen dikmaels anders geschreven staen danse in 't Nieuwe zijn bygebracht. Waer uyt zy seggen te blijken/ datter in de schriften des Nieuwen Testaments yets begrepen staet 't welk leugen is. Waer uyt voorts soude te besluyten zijn datmen die schriften niet wel en mach geloof geven. Onder dese lasteringe is mede begrepen / dat sommige dingen in 't Nieuwe Testament geciteert worden / die in 't Oude wel niet anders / maer / dat meer is / gantsch niet gelesen worden. Om hier op volkomentlijk te antwoorden / staet te letten op drie dingen. Het eerste is: Dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments gemeynelijk volgen de Grieksche oversetting van de 70 Oversetters / niet alleenlijk om datse selfs in Grieksch schreven / maer daer beneven en principalijk om dat die oversettingh doe ter tijd / ook by de Hebreen selfs / in groote achtinge was / ter oorsake dat de voorsz. oversetters al te samen Hebreen van natie zijn geweest. Oversulks hebben onse Apostelen wel gemerkt datter evenwel eenige differentie en onderschept was tusschen 't gene dat in 't Hebreeusch en tusschen 't geene dat in 't Grieksch stond; hebben ook wel geweten dat de Hebreeusche oversettinge d'eerste en d'outste / ook die geene was daer de Grieksche haren uytvloet van hadde. Maer des niet tegenstaende / wanneer slechs de verscheydenheyd geen valsch verstant in en bracht / ende sondanig niet en was datse strijdigheyt aenwees tusschen die beyde boeken / en hebben zy haer niet ontsien/ sich voegende na 't begrijp en gebruyk van hare eeuwe / altemet eene plaetse te citeren / niet al uyt gelijk het in 't Hebreeusche / maer soo als 't nu 't Grieksche

sche

sche boek stond. Uyt het welk dit ten minsten nootsakelijk volgt / dat zy van eenige valschheyt konnen beschuldigt worden. Voegt hier by / datter wel luyden zijn / die de oversettinge van de 't seventig Oversetters willen gestelt hebben boven de Hebreeusche selfs. Om datter (meynense) t'allen tijde/ luttel of veel / al wat vervalsching van Joden die hunne ledige handen geen werk wisten te geven / in haer boek is ingebracht; insonderheyt na de tijden Christi. Waer uyt seer wel besloten word / dat indienmen hedensdaegs in den Hebreeuschen text des Ouden Testaments yet vint 't welk anders is als 't gene dat in 't Nieuwe geciteert word / alwaer in sulk geval als geseyt is/ acht is gegeven op de oversettinge van 70 Oversetters; men alsdan houden moet / datmen de plaetse liever soo behoort te lesen alsse staet by de Schrijvers des Nieuwen Testaments / dan soo alsze hedensdaegs is in 't Hebreeusche exemplaer. Het tweede daer voor al op te letten is / is / dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments / niet altijt voor en hebben / de woorden selfs te verhalen / maer haer genoeg laten zijn datse den sin getrouwelijk uytdrukken / 't welk een sake is die altijt en overal geoorlooft ende in gestadig gebruyk is geweest in alle geschriften / waer in de getuygenissen van eenige andere geschriften verhaelt soude mogen worden / gelijkmen zien kan by alle Schrijvers en Autheuren van fatsoen / inzonderheyt by onse Theologanten / die menigmael in 't citeren van schriftuurlijke getuygenissen / niet altijt de eygen woorden/ maer den sin voortbrengen; onaengesien datse ondertusschen evenwel de woorden selfs willen schijnen te verhalen. Tot een exempel / 't welk ons tot dese sake dient / sal ons dienen 't gene wy voorhenen hebben aengeroert / te weten Deut. 18/ geciteert zijnde soo kap. 3. als kap. 7. Actor. Want behalven eenige andere dingen die niet al uyt ende effen juyst soo in de plaetse selfs gelesen worden alsse van Petrus ende Stephanus verhaelt worden / is dit met namen een / datse seggen (even of'er soo geschreven stonde) maer de gene die niet geluystert sal hebben na de woorden des selven Propheets, sal uytgeroeit worden. Want soo en staet'er niet noch in 't Hebreeusche noch in 't Grieksche exemplaer. Maer God seyt aldaer alleenlijk: Ik sal't van den selven vereyschen, of / op den selven wreken. 't Welk hoewel het in woorden niet eenderley en is met het gene dat geciteert word in 't Nieuwe Testament / evenwel verstaen moet worden den selven sin te hebben. Want die wrake en t'huys-soekinge die God dreygt te sullen doen / en was niet anders / dan / den genen die dien Propheet niet hooren soude / te verderven. 't Welk de daet selfs heeft waer gemaekt / inzonderheyt / wanneer de goddelijke voorseggingе op Christum soude moeten gepast worden / gelijkse ook van Petrus en Stephanus daer op gepast word. Want het is een sake die vast gaet / dat de gene die Christo niet gehoorsaemt sullen hebben / sullen worden uytgeroeyt. De verwoestinge van Jerusalem is ons hier van een aenwijs en seker proefstuk. Het derde daer wy meynen datmen in aller manieren op letten moet / is / dat niet alle heylige en schriftuurlijke boeken hedensdaegs voorhanden zijn. En uyt die nu niet voorhanden-wesende boeken moeten wy glooven in 't Nieuwe Testament geciteert te zijn dis getuygenisse welke in de boeken des Ouden Testaments hedensdaegs niet en worden gelesen / en ondertusschen seer weynig in getal zijn. Maer dat'er vele schriftuurlijke boeken wegh geraekt ende vergaen zijn / blijkt hier uyt klaerschijnlijk dat 1. Chron. 29. gewag word gemaekt van de (a) woorden Nathans

(a) Te weten, geschreven woorden.

des

des Propheten/ ende Gads des Sienders/ gelijk ook gedaen word 2. Chron.9. Ende in 't ſelve 9. kap. Chron.2. van de woorden van Jeddon de Siender/ en niet alleenlijk van de woorden / maer ook van 't viſioen des ſelven Jeddons. En wyders in 't ſelve kap. word mentie gemaekt van Ahias de Siloniter. 2. Chron.12. word gewagh gemaekt van de woorden van Iddond Siender in de geſlachtrekeningen / en kap.13 word verhael gedaen van 't MIDRAS des ſelven Propheets: 2. Chron.12. ſtaet van de woorden des Propheten Semaiæ. Joſ.20. en 2. Sam.10 word mentie gemaekt van 't boek des Rechts ofte des Vromen. En Num.21. van 't boek der Oorlogen Jehova / hoewelmen bekennen moet dat'et niet ſeker en is / dat op die plaetſe eygentlijk een boek gemeynt word. Maer behalven dit ſtaet ook Eſai.34. het boek Jehova ofte des Heeren genoemt. Eyndelijk ſoo weet een yeder wel dat'er doorgaens in de boeken der Koningen gewagh word gemaekt van de Chronijke der Koningen Juda ende der Koningen Iſraëls/waer toe ſich de Schrijver van dat boek ſeer dikwils gedraegt/ ende den Leſer henen wijſt.

Dit zijn de drie dingen waer op wy geſeyt hebben dat te letten ſtaet / aengaende 't gene 't welk gehoort tot de Hiſtorie der getuygeniſſen die uyt het Oude Teſtament in 't Nieuwe geciteert zijn; overſulks (om klaerder te ſeggen) betreffende de getrouwigheyd die de Schrijvers des Nieuwen Teſtaments gebruykt hebben in 't citeren van de getuygeniſſen des Ouden Teſtaments. En deſe wel overwogen ende ſich ſelven voor oogen geſtelt hebbende / ſoo ſal 't een yder licht zijn te antwoorden op alle tegenwerpingen die tegen de voorgemelde Schrijvers in deſen deele plachten te vallen. Want in 't gene dat de Leere aengaet hebben wy deſe ordere gehouden / dat wy eerſt voorgeſtelt hebben ſommige dingen die een generale antwoorde konden verſtrekken / wanneer yemand ſoude mogen tegenwerpen datmen in dien deele yet leugenachtigs vind in de ſchriften des Nieuwen Teſtaments. In de reſte en hebben wy niet bygehaelt nochte overwogen alle ende een yder van die getuygeniſſen die van haer geciteert zijn / ende op welke ſoodanige tegenwerpinge ſoude mogen vallen/ maer ſlechs eenige weynige die de principaelſte ſchijnen. Even dien ſelven voet meynen wy ook te houden in dit deel dat de Hiſtorie aengaet.

Nu / overmits wy laetſt gehandelt hebben van de plaetſe Eſai.7. geciteert Matth.1. ſullen wy de ſelve 't eerſte exempel laten zijn. 't Is wel ſoo dat wy/ ſoo veel de Leere aengaet / genoeg gediſputeert hebben / om te bewijſen dat de voorſz. plaetſe van den Euangeliſt recht en wel is bygebracht / tot bewijs van ſulks als hy aldaer voor hadde. Evenwel iſſer noch eene zwarigheyt die niet kleyn en is / ende de Hiſtorie en waerheyd van de citatie aengaet. Want het woord dat by Mattheum geleſen word / ende Maeght te ſeggen is / is by Eſaiam ſoo een woord, 't welk eygentlijk geen Maegt en ſchijnt te beteykenen. Ende is / gelijk wy geſeyt hebben / 't woord ALMA, 't welk in aller manieren ſchijnt te ſeggen te zijn een jong vrouw-menſch (of wijfs-perſoon) ofte jongerinneken, of een meyſken: maer niet eygentlijk een maegt, of een die noch maeght is. Want het Hebreeuſche woord / 't welk eygentlijk ſchijnt te betekenen een die noch maegt is, heet BETHULA, of/ gelijk het van andere uytgeſproken word / BESULA. Want uyt dit voorſz. woord word een ander gemaekt / 't welk te ſeggen is / klaer-ſchijnlijke teykenen des maeghdoms, ende heet BETHSUL IM of BEZUL IM in 't getal van veelen / waer uyt ſoude

mogen

mogen schijnen / dat de voorsz. plaetse niet soo geheel getrouwelijken is geciteert van onsen Euangelist. Want in de plaetse van 't woord ALMA leestmen by den Euangelist in 't Grieks παρθένος, welk woord in 't Latijn virgo, [ende in duytsch] maegt, of een die maegt is, word overgeset. Ende zijn ons in dese sake de Joden en Joodsgesinde menschen seer moeyelijk / bespottende ende met eenen lasterende onsen Schrijver / als eender / die om de luyden wijs te maken datter een sekere maegt sonder conversatie des mans ontfangen ende baren soude / sich niet en heeft ontsien de voorsz. plaetse valschelijk en gants ongetrouwelijk te allegeren. Te meer noch / om dat (gelijk sommige drijven) niet tegenstaende andersins het woord ALMA sulks schijnt te beteykenen als wy geseyt hebben / te weten / een meysken, ondertusschen evenwel een plaetse gevonden word / waer uyt blijken soude dat het voorsz. woord veel eer een wijfs-persoon beteykent / die haren maegdom al quijt is / als een die maegt is. De plaetse is Proverb. 30 / alwaer geseyt word: Drie dingen zijn swaer om te begrijpen, ende het vierde en is niet te verstaen: 't Gevlieg eens Arents door de lucht, de gang eens Serpents over een steen, ende de gang eens schips in de zee. In alle welke dingen kennelijk schijnt te wesen, dat de meyninge des Schrijvers dese is / dat in dese drie dingen niet en blijft eenig nateyken van het ding selfs / dat is / datter het ding geweest ofte gepasseert is. Het vierde seyt hy te zijn / den weg des mans in een ALMA, 't welk van gelijken schijnt te moeten beteykenen / dat van die sake (te weten van de versaminge eens mans met een ALMA) geen nateyken of lijkstede en blijft. 't Welk nochtans blijkt niet waer te zijn / wanneermen het woord ALMA maegt soude oversetten / ende niet liever en soude seggen dat'er soo een meysken door betekent word dat nu geen maegt meer en is. Hier op is d'antwoorde: Dat / indien dit besluyt vast ginge / uyt het selve dan soude moeten volgen / dat het woord ALMA nimmermeer soude konnen beteykenen een meysken dat noch maegt is. Want sonder dat en soude 't niet simpelijken waer zijn / dat de weg des mans in een ALMA niet bekent word / ende dat'er van die sake gantsch geen nateyken of lijkstede over en blijft. Waer uyt te besluyten is / dat de voorsz. plaetse niet soo en moet genomen worden als 't voorsz. argument medebrengt / wanneermen maer bewesen sal hebben / dat het woord ALMA soodanig meysken kan betekenen dat noch maegt zy. Dit kan bewesen worden op tweederley wijse / uyt den oorspronk van't woord / en uyt het getuygenisse der Heyliger Schrifture. Belangende den oorspronk des woords / 't woord ALMA komt van een Hebreeusch verbum of tijdwoord 't welk verschuylen of verbergen te seggen is. Waer uyt voorts in't gebruyk is gekomen (andere mogender tegen seggen watse willen) dattet voorsz. woord een meysken beteykent dat noch niet getrouwt en is; om dieswil dat een ongetrouwt meysken eenigsins verborgen ende verscholen is voor ende van de mannen. Dese selvige reden brengt mede / dat het in sijne eygentlijke beteykenisse te kennen geeft een meysken dat noch gantsch geen man bekent en heeft. Want van de soodanige alleen kanmen eygentlijk seggen datse van alle mannen geweert ende verborgen zijn. Want wilmen 't nemen van eene andere maniere van verberginge / soo en sal 't selve niet bevonden worden in soo een meysken dat maer slechts ongetrouwt is / ende / om geene andere oorsake dan om dat het ongetrouwt is / in 't selve geen plaetse konnen hebben. Nadien 't een sekere sake is / dat het geen maniere is geweest by de Hebreen (welker woord

het gene is daer wy van disputeren) dat de ongetroude meyskens voor de mannen souden verborgen worden / dat 's te seggen soo opgesloten worden gehouden datse van de mannen niet en konden besien wesen. Want wy weten sekerlijk uyt veele passagien van de Historie des Ouden Testaments / dat de ongehoude meyskens / soo veel 't besien aengaet / geensins verborgen zijn geweest. 't Welk blijkt uyt de plaetse die wy bybrengen sullen om op de tweede wijse / te weten / door 't bybrengen van eenige Schriftuur-plaetsen te bewijsen dat het woord ALMA sulken meysken kan te seggen zijn 't welk inder daet noch maegt is. De plaetse daer wy van seggen staet Gen. 24. alwaer de knecht Abrahams / dewelke was gesonden om een huysvrouwe te soeken voor sijns Heeren Sone Isaac / vertellende aen Laban die buyten tot hem was gegaen / waer om ende tot wat eynde hy aldaer gekomen was / onder anderen mede geseyt heeft / dat hy verwacht hadde of'er misschien soude uytkomen eenige ALMA die hy den Sone sijns Heeren tot een huysvrouwe soude nemen. Want het is gewis / dat de meyninge des voorsz. knechts geweest zy / dat het meysken 't welk de huysvrouw soude wesen van sijnen Heere / niet onteert nochte bezoedelt / maer volkomen maegt soude zijn. Soo blijken dan uyt die plaetse twee dingen; het eene is / dat'et woord ALMA geseyt kan worden van een die recht maegt is / het andere / dat de ongehoude meyskens sich lieten zien van de mannen. Want dat het selve doe inder daet geschiet is (ende niet alleen dat gene 't welk de knecht Abrahams gehoopt hadde te sullen geschieden) word gantsch klaerlijk bewesen uyt het gene dat'er voorgaet in de Historie / te weten / dat Rebecca nu al buyten was gegaen / ende met de voorsz. knecht Abrahams gesproken hadde. 't Is wel soo dat sommige willen besluyten / dat het woord ALMA in aller manieren een beteykent / of altoos beteykenen kan / die maegt is / overmits dat Rebecca / die in de voorsz. Historie word genoemt ALMA, op de selve plaetse uytdrukkelijk word geseyt geweest te zijn BEZULA, dat is / een maegt die noyt van eenig man bekent zy: doch dese meyninge / hoewel van seer uytnemende mannen voor den dag gebracht / en schijnt niet aennemelijk te wesen. Want dat Rebecca in de voorsz. Historie ALMA soude zijn genoemt / en is niet soo heel waer. Want sy en is maer in die vertellinge NAAR geheeten geweest / welk woord simpelijken niet meer te seggen is als een meysken. Want het woord ALMA, 't welk eens op die plaetse gelesen word / en is niet geschreven geweest om Rebecca daer mede te benoemen / maer is alleenlijk geseyt van den knecht Abrahams / doe hy vertelde dat hy gewacht hadde of'er eenig meysken soude uytkomen. Nadien dan uyt het gene 't welk van ons geseyt is / genoegsaem blijkt dat'et woord ALMA soo een kan te seggen zijn die rechte maegt is / soo volgt dan / dat / gelijk wy te voren geseyt hebben / de plaetse geensins soo en moet genomen worden als 't de lasteraers onses Evangelists willen hebben. Want d'Autheur van 't voorsz. boek soude een ding geseyt hebben dat leugen was / wanneer hy (na 't stellen van die luyden) geseyt soude hebben / dat de weg eens mans niet en kan gemerkt worden in een ALMA; ende ondertusschen ALMA mede soo een soude konnen beteykenen die noch niet ontmaegt en zy geweest. Nu dat de sin van de plaetse geensins sulks en kan wesen als de voorsz. Joodsche menschen seggen / blijkt uyt het gene dat'er straks volgt: *Alsoo is ook den weg des Eebrekerschen, dewelke verslint ende haren mond afwischt, ende seyt: Ik en hebbe niet quaets gedaen.* Alwaer met eer-

bare

bare woorden te verstaen gegeven word / dat een overspelige vrouwe niet altoos kan overtuygt worden van haer overspel. Blijkt oversulks dat in 't voorgaende niet en is gesproken van een meysken 't welke den maegdom benomen is / dat 's te seggen / van soo een 't welk in aller manieren vast gestelt word soodanig te zijn. Want andersins en waerder geen onderscheyt tusschen 't exempel van de overspelige vrouwe / dat hy achter aen brengt / en tusschen 't exempel van 't meysken. Hier soude eer 't contrarie uyt schijnen te volgen / insonderheyt wanneermen let op den sin van de plaetse: den welken wy (achterwegen latende verscheyden andere uytleggingen die tot verklaringe deser plaetse van andere luyden worden bygebracht) desen meynen te zijn: Wanneer eenige ongehoude maegt noch is by den haren / ende men bekommert is datse ten houwelijk bestedigt / ende als een maegt aen den man overgegeven / of ten minsten voor goe maegt gehouden soude mogen worden: soo en kanmen niet weten offse inder daet goe maegt is ofte niet; niet datmen 't inder daet niet weten en kan op geenderley wijse / maer datmen 't niet weten kan uyt het gene datmen kan hebben ende scheppen uyt het uyterlijke aensien / wanneerse haer voor de menschen vertoont. 't Welk door niet dan al te vele exempelen menigmael waer bevonden is. Want dikwils is 't gebeurt dat eene diemen meynden maegt te zijn / sulks niet bevonden is geweest.

Wy hebben / na ons dunkt / genoegsaem bewesen / dat'et Hebreeusche woord ALMA, mede een maegt kan te seggen zijn / alsoo 't eygentlijk een ongehout meysken beteykent. Doch yemant sal seggen: Wat 's dan? Hier uyt volgt wel dat den Euangelist niet t'eenemael kan beschuldigt worden van leugen / stellende in plaets van 't voorsz. woord een Grieks woord 't welk eygentlijk een maegt beduyt: Maer evenwel schijnt hy hier in bestraffelijk / dat hy geen woord van gelijke beteykenisse in de plaetse en heeft gestelt. Hier op is d'antwoorde / dat d'Euangelist de plaetse soo geciteert heeft alse stond in d'oversettinge van de 70 Oversetters. Want het is blijkelijk dat de voorsz. 70 Oversetters op die plaetse het word παρθένος, [maegt] hebben. Niet / wil ik seggen / uyt die Grieksche oversettinge die hedensdaegs in onsen handen is; want daer sijnder vele die twijffelen (ende en hebben niet weynige reden daer toe) of de Grieksche oversettinge / die wy in 't gemeyn gebruyken de voorsz. oversettinge van de 70 Oversetters ook al zy / inzonderheyt alsmender de vijf boeken Mosis uytneemt: Maer dat'et evenwel soo is / blijkt elders van daen / te weten / uyt Oude Kerkelijke Schrijvers / dewelke getuygenisse geven dat de 70 Oversetters te dier plaetse 't voorsz. woord gehad hebben. Onder welke Justinus byna de outste is van alle de gene welker schriften ons ter handen gekomen zijn / dewelke in de t'samenspreekinge met Tryphon de Jode sulks vlak uyt betuygt. En 't gene hy daer by doet / kan mede een tamelijke goede reden verstrekken om te bewijsen / dat het woord ALMA een maegt te seggen is: Wanneer hy seyt dat'et genoeg blijken kan uyt de gemelde oversettinge der 70 Oversetters / dat de eygentlijke beteykenisse van 't voorsz. woord soodanig is dat'et een maegt beteykent. Want waerom (seyt hy) souden de Oversetters / die Hebreën van natie / ende eenige hondert jaren voor Christum zijn geweest / die stoutigheyt hebben gebruykt / datse in die plaetse voor 't woord ALMA, maegt souden hebben gaen stellen? Behalven 't gene dat geseyt is / staet noch aen te merken / dat daerom d'Euangelist geensins van valschheyt kan beschul-

beschuldigt worden om dat'et Grieksche woord παρθένος, 't welk eygentlijk een soodanige beteykent die noch van geen man bekent is / gelijk ook het Latijnsche woord Virgo , dikwils nochtans by goet gekende Autheuren / soo veel is als een ongehout meysken / zonder opsicht van offe met een te doen gehad heeft of niet. Waer van exempelen schijnen te wesen in het Nieuwe Testament / onder anderen 2 Cor. 7. alwaer ettelijke malen word gesproken van een παρθένος ofte maegt / met uytdrukkelijke beteykenisse van een meysken 't welk ongehout zijnde / niet alleen geen man en heeft / maer ook geen weduwe en is / zonder eenig gemerk te nemen offe ontmaegt dan offe onaengeraekt zy. Want dat en dede niet tot de sake die Paulus voor hadde. Ook en beteykent by de beste Latijnsche Autheuren het woord Virgo [maegt] anders niet dan een jonge dochter die ongehout is / ende word in tegenstellinge geset met het woord wijf, 't welk of een weduwrou of een gehoude vrou plag te seggen te zijn. Oversulks / al en hadde schoon onse Euangelist de 70 Oversetters hier in niet tot voorgangers gehad / soo en soude hy evenwel niet t'onrecht voor 't Hebreeusche woord ALMA 't Grieksche woord παρθένος in de plaetse hebben gegeven ; te meer / om dat / gelijk wy voorhenen principalijk uyt den oorsprong van het voorsz Hebreeusche woord bewesen hebben / seer waerschijnlijk is / dat het voorsz. woord in 't eerst eygentlijk is te seggen geweest een meysken dat noch van geen man bekent en is / maer dat het naderhant gebruykt is (gelijk wy geseyt hebben by de Grieken en Latijnen mede geschiet te zijn) voor een ongehoude jonge dochter / te weten / om dat soodanige jonge dochters geacht worden niet aengeroert ofte ontmaegt te zijn. Ende kan dese selve veranderinge van beteykenisse eenigsins gespeurt worden in vele andere talen daermen hedensdaegs in geboren word / in 't woord 't welk in de selve talen even diergelijke kracht heeft. Doch daer resteert noch sekere zwarigheyt die wy geensins ongemerkt moeten laten henen gaen / want met recht sal yemant seggen: Indien het voorsz. woord / gelijk wel af te nemen is / een maegt beteykent / ende allenthalven gebruykt word voor een vrijster of ongehout jong-meysken: hoe kan 't dan bestaen dat wy voorhenen geseyt hebben / doe wy bekenden dat de voorsz. Prophetye Esaiæ in sekeren eersten sin van een ander knechtjen en van een ander meysken dan van Jesu van Nazareth ende sijn Moeder moet verstaen worden / te weten / dat het voorsz. andere meysken is de Propheterse / waer van in 't volgende kap. geseyt word dat de Propheet tot haer gekomen zy / ende sy zwanger is geworden ende eenen Sone gebaert heeft. Want men mag geensins seggen dat de Propheterse yemant anders zy geweest dan de huysvrouwe van Esaias / gelijk sulks van allen uyt eenen monde betuygt word. Was het nu de huysvrouwe van Esaias / soo en is 't altoos geen ongehout meysken geweest. De antwoorde is: dat sulk gevolg niet en deugt. Want het kan seer wel wesen / dat doe die prophetye gedaen is / de Propheterse niet meer als ondertrout en is geweest aen Esaias. Ende een meysken / eer de bruyloft gehouden is / niet tegenstaende datse nu al ondertrout is ende in beloften staet / en is alsdan noch niet alleenlijk ongehout / maer word ook maegt genoemt / als blijkt in de Moeder des selven Jesu / de welke niet tegenstaende zy in beloften was met Joseph / niettemin een maegt genoemt word. Is ook wel te noteren / dat het niet zonder groote geheymnisse en moet wesen / dat de voorsz prophetye met juyst sulke woorden ingestelt zy geweest / ende dat'et

niet

niet yets en is geseyt 't welk vlak uyt mochte te kennen geven dat'et voorsz. meysken ondertrout zy geweest aen Esaias / maer dat'er aen d'eene zijde maer simpelijken is uytgedrukt den naem van meysken, ende dat'et aen d'andere zijde gedaen is met soodanigen woord 't welk mede een maegt konde te seggen zijn / namelijk hierom: om dat'et gepast soude konnen worden op Maria de Moeder Jesu / die oprecht maegt zijnde ende blijvende / niettemin den selven Jesum gebaert heeft. Eyndelijk soo staet noch aen te merken / dat onse Euangelist op geenderley wijse kan schuldig geoordeelt worden / als of hy de plaetse anders hadde geciteert danse staet in den oorspronkelijken text / voornemelijk om 't woord 't welk hy παρθένος heeft overgeset. Want hy en seyt niet klaer uyt dat hy de plaetse heeft bygebracht om des selven woords wille / gelijk hy ook niet en seyt / datmen uyt dat woord seker is / dat'et voorseyt soude wesen / dat sekere maegt / maegt blijvende / ontfangen en baren soude: maer seyt alleenlijk dat die prophetye doe vervult zy geweest. Want hoewel hy seyt: Maer dit alles is geschied &c. Daerom evenwel (nademael hy selfs sulks niet en heeft uytgedrukt) en ismen niet gedrongen te stellen / dat hy geseyt soude hebben dat de voorsegginge van die sake in de prophetye begrepen was. Want het is genoeg / dat (even als in de prophetye was voorseyt) soo een meysken dat ongehouwt was / naderhant ontfangen ende gebaert heeft / en dat noch sulken soon die met recht Emmanuel soude mogen geheeten worden. Gelijkmen sulks sonder twijffel stantvastelijk voor waerheyt kan seggen van den persoon van Jesus van Nazareth / ja van hem (zonder daer in by hem yemant anders eenigsins te mogen vergelijken) meer als van yemant anders dieder of geweest soude mogen zijn / of immermeer wesen zal. Doch ter occasie van 't gene 't welk wy geseyt hebben van 't ongehoude meysken / staet aen te merken / dat den Euangelist uytdrukkelijk daer by heeft gevoegt / dat Maria / doese Jesum gebaert hadde / haren eerstgeboren Sone gebaert heeft. Want gewisselijk / indiense tot die tijd toe dat haer door den Engel de bootschap is gebracht geweest van de voorsz. ontfangenisse ende baringe / ongehouwt is geweest: soo volgt daer uyt / dat die Soon haren eerstgeboren zy geweest / of liever dit; dat hy haren eerstgeboren Sone niet soo vastelijk ende eygentlijk heeft konnen genoemt worden / als hy doe wel gedaen heeft / doe 't seker was datse te voren aen niemant gehout en was geweest. Besluyten derhalven / Nadien by de 70 Oversetters / welker boek te dier tijd eenigsins in achtinge en respect is geweest / de plaetse soo gestaen heeft alse van den Euangelist geciteert word; dat dienvolgens de selve Euangelist gantsch uyt niet en kan beschuldigt worden van leugenachtigheyt / al en warender schoon geene andere oorsaken om dewelke 't voorsz. Hebreeusche woord soo soude moeten genomen worden als 't genomen word in de voorsz. oversettinge. Van welke oorsaken wy nochtans sommige hebben bygebracht / sulks zijnde dat een yeder die niet twistgierig en is / daer mede behoort vergenoegt te wesen.

Doch nu is 't tijdt om te komen tot andere exempelen / waer in / soo veel de historie aengaet / de Schrijvers des Nieuwen Testaments souden mogen schijnen gefeylt te hebben in 't bybrengen van de spreuken ende getuygenissen des Ouden Testaments. Sullen derhalven tot het tweede exempel nemen 't gene dat'er staet Matth. 2. op het eynde / te weten / dat Jesus de Sone van Maria opgebracht is in de Stad Nazareth / op dat vervult soude worden

't geen voorsept was van de Propheten / namelijk / dat hy Nazaræus soude genoemt worden. Want het en blijkt nergens hoe sulks van de Propheten soude voorsept zijn / nadienmen 't nergens en leest. Antwoorde is / eerstelijk / dat (gelijk nu al gesept is) veele Schriften der Propheten / welke voor goet gehouden waren / ook geciteert wierden in de boeken des Ouden Testaments / vergaen ende weg geraekt zijn. In welke lichtelijk wesen kan / dat het voorsz. getuygenisse met ronde woorden te vinden soude zijn. Behalven dit / en gebreekt ons ook geen ander antwoort / waer upt te verstaen zy / dat 'et seker is / dat onaengesien 't voorsz. getuygenisse by de Propheten niet uptdrukkelijk en stonde / niettemin onse Euangelist recht ende wel gesproken heeft. Oock isser een seker boexken / uptgegeven van een seker Euangelisch Predikant (soo mense noemt) wiens naem my nu gantsch niet in den sin en komt. Waer in plattelijk gedisputeert word van dese sake alleen / en bewesen in wat voegen sodanig getuygenisse van den Euangelist te recht upt de Profeten heeft konnen geciteert worden. Twijffel mede niet / indien wy dat boexken hadden / of wy souden daer upt meer dan genoeg verstaen dattet met de sake alsoo gelegen is. Doch alsoo wy 't selve niet en hebben / soo moeten wy upt andere dingen en door een ander weg soeken / op wat wijse dat het mach blijken waer te zijn / 't welk in 't voorsz. boexken soo klaerlijk bewesen staet.

Drie voornaemste meyningen zijnder van dese sake / ende worden gedacht van Flaccus Illyricus in sijn boek geheeten Sleutel der Schrifture / over 't woord Nazaræus. De eerste is / datmen sept in de Propheten daerom voorsegt te zijn / dat Christus Nazaræus soude heeten / om dat onder andere personen die voorbeelden Christi zijn geweest / Samson zonder twijffel een geweest is die een Nazaræus was / dat is / verbonden was aen die belofte waer van men overvloediglijk by Mosem leest. De tweede is / dat Christus daerom voornemelijk Nazaræus is genoemt van de Propheten / om dat hem gegeven is den naem van NEZER, specialijken van Esaia kap. 11. welk woord by den Hebreën een spruyte te seggen is. Want in 't voorsz. 11 kap. in 't begin sept Esaias: Ende daer sal uytgaen een NEZER (dat is spruyte) uyt den wortel Jesse &c, welke prophetye zonder eenig wederseggen Christum aengaet. De derde is dat'er daerom van de Propheten soude voorsept zijn dat Christus Nazaræus soude genoemt worden / om dat door de selve wel op meer als een plaetse voorsept word dat Christus heylig soude wesen. Nu soo waren de Nazaræi / dat is / de gene die soodanige belofte op sich hadden / Gode toegeheyligt. Van dit driederley gevoelen moeten wy stuk voor stuk een weynig discoureren / ende ondertusschen onse gevoelen dese gantsche sake aengaende / mede openen.

Wat belangt het eerste gevoelen over de uptlegginge van dese plaetse / tot bewijs van dat niet tegenstaende 't selve noyt en mochte geschreven zijn / onse Euangelist evenwel met recht heeft konnen seggen van den Propheten voorsept te wesen / dat Christus genoemt soude worden Nazaræus: daer op seggen wy dat niet weynige tegenwerpingen vallen. Een daer van is / dat wy niet en hebben eenige duydelijke getuygenisse waer upt besloten soude worden dat Samson een voorbeelt zy geweest van Christus. Doch hier op kanmen antwoorden / dat het niet nodig en is soodanige getuygenissen te hebben / maer achten moet dat het genoeg is wanneermen maer met waerheyt seggen mag

(gelijk

(gelijk van vele uytnemende mannen betoont is) dat Samson een voorbeeld Christi geweest zy. De tweede tegenwerpinge is dese: dat de Euangelist seyt sulks voorsegt te zijn door de Propheten / daer nochtans het boek der Richteren / waer in dese Historie staet / niet een Prophetisch / maer een Historisch boek zy. Hier op is antwoorde / dat de Historiale boeken des Ouden Testaments somtijts benoemt worden met den naem van Propheten / om dat in de selve veele dingen staen die Prophetisch zijn / 't zy datse expresselijk voorseyt zijn door den Geest Gods / 't zy datse op eenige andere wijse voorschaduwet ende in 't rou zijn afgemaelt / 't welk mede voor een specie van prophetye te houden is. Altoos Christus Luc.24 schijnt de gantsche Schrifture des Ouden Testaments afgedeylt te hebben in niet meer als dese drie dingen: De Wet Mosis / de Propheten ende de Psalmen / wanneer hy seyt dat'et alles heeft moeten vervult worden wat van hem in dese schriften geschreven was. In allen gevalle (gelijk ik geseyt hebbe) is 't seker dat in de Historische boeken veele dingen voorseyt zijn. Voegt hier by dat wy desen aengaende ook een exempel hebben in Christo selfs / te weten in die naemkundige plaetse 2. Sam.7: Ik sal hem tot een vader zijn, ende hy sal my tot een sone zijn. Het welk van den Autheur des briefs tot den Hebreën uytdrukkelijk gepast word op Christum. Doch daer uyt dat de Euangelist seyt sulks voorsegt te wesen van de Propheten / rijst noch een derde tegenwerpinge / te weten / dat'er niet meer als eene plaetse alleeen word bygebracht om de voorsz. uytlegginge vast te maken. Waer uyt schijnt dat de Euangelist hadde behooren te seggen / door den Propheet, ende niet door de Propheten. Hier op is licht te antwoorden. Want daer en is geen ding dat soo gemeyn ende bekent is / dan dat het eene getal word gestelt voor 't andere. Waer by noch komt / dat dese woorden door de Propheten, met goed recht soo konnen genomen worden als of'er stonde: In de boeken der Propheten, 't welk altijt voor waer gehouden sal worden al en wierde het maer gevonden in eenige plaetse by de Propheten. Doch op dese tegenwerpinge kanmen noch op eene andere maniere antwoorden / indienmen tot de eerste uytlegginge dit toevoegt / dat Samuel / die veele dingen over hem heeft gehad / waer uytmen soude mogen stellen dat hy is geweest een voorbeeld Christi / mede een Nazaræus is geweest / gelijk wel af te nemen is 2. Sam.1. Daer is noch een vierde tegenwerpinge / waer van meer werks word gemaekt als van de andere / te weten / dat den naem van de Stad Nazareth by den Hebreën geschreven word met de letter Zade / maer den naem van Nazaræus met de letter Zain. Want uyt dit alleen schijnen Junius ende Tremellius in hare Annotatien over die plaetse / besloten te hebben dat de voorsz. uytlegginge / ofte eenige andere die haer fondament heeft op 't woord Nazaræus, voor soo veel het selve een mensch beteykent die soo een belofte op hem heeft / geensins en kan staende gehouden worden. Doch op dese tegenwerpinge sullen wy antwoorden / wanneer wy sullen handelen van de derde uytlegginge die wy hebben bygebracht.

De tweede uytlegginge was / dat Christus Nazaræus soude zijn genoemt / volgens de voorsegginge der Propheten / om dat hy NEZER word genoemt in de H. S. onder anderen Esai.11. Welke uytlegginge vry is van de tegenwerpinge die wy nu terstont hebben bygebracht tegen de eerste uytlegginge. Want het woord NEZER word soo wel geschreven met de letter Zade / als

den

den naem van de Stad Nazareth / 't welk ook een oorsake is geweest dat de voorsz. Junius en Tremellius in vaste meyninge zijn gekomen/dat onse Euangelist in aller manieren gesien heeft op de benamimge van NEZER. Doch hier tegen kan ingebracht worden dat de voorsz. benaminge niet eenige reysen/ (gelijk sommige seggen die daer heen willen) maer niet meer als eenmael en staet in de gemelde plaetse van Esaias. Ten tweeden kaumen seggen / dat de voorsz. benaminge op Christum voor soo veel hy Nazaræus word genoemt/ geensins en kan gepast worden/ overmits datse t'eenemael figuurlijk is. Want (gelijk geseyt is) sy word aldaer gestelt in beteykenisse van een spruyte; ende Christus word met die benaminge aldaer geseyt te zijn een spruyte die uyt den wortel Jesse vruchten soude komen te geven. Op dese twee tegenwerpingen en sal ik my niet onderwinden yet te antwoorden / nadien ik / om de waerheyt te seggen / die uytlegginge niet goet en kan vinden.

Resteert dan dat wy yet wat seggen van de derde / dewelke is / dat daerom d'Euangelist sich niet ontsien en heeft te schrijven dat'et door de Propheten voorseyt was dat Christus Nazaræus soude genoemt worden / om dat van haer voorseyt was / dat Christus een soodanige soude wesen / dat hy met recht een ware Nazaræus / dat is een heylige ende Gode toegeeygende soude konnen geheeten worden. Waer in dit aen te merken staet (gelijk Beza op dese plaetse annoterende / aengemerkt heeft) dat de woorden alsoo konnen genomen worden / als offe niet de eygen woorden der Propheten / maer slechts den sin daer van leverden. Want juyst voor die woorden: Hy sal Nazaræus geheeten worden, staet by hem 't Griecksche woordeken ὅτι, 't welk overgeset word dat. Want hoewel 't voorsz. woordeken somwijlen in de reden placht overtollig te zijn/ ende voor een doe-niet te staen / soo en is'er evenwel niets dat ons dringt om te moeten meynen dat'et in dese plaetse ook soo is. Doch voor al moeten wy antwoorden op de laetste tegenwerpinge / te weten van de letteren Zain ende Zade. Voor eerst dan seggen wy dat'et niet soo heel fix en gaet/ dat de naem van de Stad Nazareth / in ouden tijden van de Hebreën geschreven is / niet met de letter Zain / gelijk het woord Nazaræus geschreven word/ maer met de letter Zade. Want in de boeken des Ouden Testaments die in de Hebreeusche Canon zijn / en word van die Stad gantsch geen gewag gemaekt / tot bewijs word alleen bygebracht de schrijvinge en spellinge des Syrischen texts in de passagie des Nieuwen Testaments. Ten anderen word geantwoord / dat'er by de Hebreën soo grooten gelijkheyt ende soo nauwen maegschap is tusschen de voorsz. twee letteren / dat'er gantsch geen ongerijmtheyt in schijnt te wesen / dat de Euangelist op soo een heel geringe sake geen acht geslagen hadde. Want daer en is geen sekerder sake / dan dat letteren die malkanderen gelijk ende byna van eenderley kracht zijn / by de Hebreën dikmaels verwisselt en d'een in plaetse van d'ander gestelt worden. Een ding is'er daer beneven noch / 't welk dese uytlegginge gantsch mede schijnt te wesen / ende te bewijsen dat den Euangelist in aller manieren gesien heeft op de benaminge van Nazaræus / die al uyt niet anders te seggen en is als een mensche die Gode toegeheyligt is: te weten dat in dese selvige passagie in 't Grieksch niet Nazarenus, maer Nazaræus staet. Want de benaminge die hare afkomste heeft van die Stad / schijnt in aller manieren te vereyschen / datmen Nazarenus ende niet Nazaræus seyt. Waer door ook gekomen is / dat in de gemeyne

Latijn-

Latijnsche Oversettinge (ende in andere oversettingen misschien altijd) Nazarenus gelesen word / hoewel in 't Grieksch Nazaræus staet / gelijk wy ('t welk een voor allen mag verstrekken) sien geschied te zijn in 't uytleggen van den tijtel Christi die op 't kruys gestelt was. Dit is altijd gantsch zeker / dat niet tegenstaende men in de heylige Schrifture Christo dien naem seer dikwils toegeschreven siet / evenwel in 't Grieks niet meer als drie of viermael Nazarenus gelesen word / en voorts altijd Nazaræus, hoewel andersins de Grieksche benaminge eygentlijk Nazaræus is. Doch dit 's een sake die weynig om 't lijf heeft / ende ik late my vastelijk voorstaen (hoewel ik / overmits kleyn gerief van boeken / sulks niet gevonden en hebbe) dat het selve woord / voor soo veel als 't beteykent een mensche die Gode toegeheyligt is / van de Grieksche Schrijvers Nazaræus geschreven zy. Tot bevestiginge van de voorsz. uytlegginge / die genomen is uyt dat woord en benaminge / schijnt dit mede te dienen / dat NEZER, waer van de Nazaræi haren name hebben / word bevonden te beteykenen een kroone / of yet desgelijks datmen op het hooft droeg. Waer uyt schijnt dat de benaminge die daer van afkomt / op Christum aerdiglijk heeft konnen gepast worden / alsoo hy de geene is die waerlijk verciert is met een kroone / ende begaeft met soodanige mogentheyt als door soodanige hooftdragt verstaen kan worden / ten aensien van welke macht hy geseyt worde onder alle andere uyt te steeken. Doch soo ondertusschen yemant in de voorsz. uytlegginge geenen gladden doorgang en ziet / om de verscheydenheyt van een eenig lettertjen / soo laet hem eens besien of mer noch niet en soude konnen by doen een vierde uytlegginge / die ik noch by niemant en heb gezien. De selve is / dat daerom de voorsz. benaminge Christo toegeschreven / en van gelijken door eenen wonderlijken raed ende beschikkinge Gods geschied zy / dat Christus opgevoed soude worden in de Stad Nazareth / waer van hy den naem soude krijgen van Nazaræus, of liever Nazarenus: om dat hy / buyten alle tegenspreken / onse Behouder ofte Saligmaker is geweest. Want het Hebreeusche woord NAZAR, ende dat noch geschreven met een Zade / soo wel als NAZARETH, is te seggen behouden, of saligmaken. Ende word God selfs met een naem die van dat woord gemaekt is / soo Job 7.20 / als Prov. 24.12 nu (soo my wel gedenkt) een behouder der menschen, nu een behouder der zielen, genoemt. Ook is 't seker / dat Christus niet alleenlijk inder daet zy geweest ende noch is onse behouder / maer dat sulx ook is voorseyt door de Propheten / als onder anderen blijkt Jerem. 23. en 33. Want in beyde plaetsen staet uytdrukkelijk geschreven / dat ten tijden van dien naemkundigen Koning / welken God aldaer belooft / en die zonder twijffel Christus is / Juda sal behouden worden / met veele andere dingen meer dieder zijn bygevoegt / ende waer uyt te verstaen is / dat hoewel den naem van Behouder ofte het woord behouden in de selve niet en is uytgedrukt / nochtans door dien Koning te wege moeste worden gebracht / dat voor 't volk Gods de behoudenisse soude open staen ende verkregen worden / gelijk sulks mede betuygt word door onsen Euangelist / wanneer hy seyt / dat hem door 't bevel des Engels gegeven is den naem van Jesus / om dat hy 't volk soude behouden van zijne zonden. Ende dit willen wy dat genoeg zy om te bewijsen dat 'et niet en volgt / dat de Euangelist niet recht daer aen soude geseyt hebben / dat daerom Christus moeste genoemt worden Nazaræus ofte Nazarenus, om dat vervult soude wor-

den 't gene door de Propheten voorsept was; al waer 't schoon al waer dat de Propheten nergens voorsept hadden / dat Christus een Nazarëer soude genoemt worden / 't welk wy nochtans niet toe en geven / dewijle (gelijker gesept is) veele boeken / daer prophetyen in staen / weg geraekt ende vergaen zijn. Dit sullen wyder evenwel noch ten laetsten byvoegen / dat'et een sake is die niet in den wind is te slaen / dat genoemt worden, na de Hebreeusche wijse van spreken / seer dikwils soo veel te seggen is / als / zijn, ofte wesen. Waer door principalijk de weg geopent word om alle tegenwerpingen / die over dese passagie tegen den Evangelist soude mogen ingebracht worden / af te slaen ende te wederleggen.

Mijn voornemen was / hier een eynde te maken van discoureren over de plaetse daer gesept word dat Christus genoemt word Nazaræus: Doch naderhant is my wat voorgekomen 't welk my dringt om van de rechte uytlegginge der selver passagie noch wat te spreken. En voorwaer my verwondert dat'er van 't gene dat ik seggen wil / gantsch geen gewag en is gemaekt / / noch van Beza in zijne Annotatien / noch van Junius en Tremellius / noch van Mattheus Flaccus Illyricus. Maer 't gene daer ik van voor hebbe / hebbe ik straks gevonden in de Kerkelyke (soomense noemt) uytlegginge van 't Nieuwe Testament / uytgegeven van Marloratus. Ende is dit / dat Joseph de Sone van den Patriarch Jacob / die / buyten alle dispuyt / in verscheyden regarde heeft gedragen 't voorbeeld Christi / in die zijnes vaders voorsegginge van alle zijne broederen in 't gemeyn ende in 't byzonder (welke beschreven staet Gen. 49 / genoemt word een Nazaræus zijner broederen / 't zelvige word mede verhaelt van Moses in sijne byna gelijke voorsegginge van de stammen Israëls / Deut. 33. Waer uyt wy besluyten konnen / dat onse Evangelist groot recht heeft gehad om te seggen / dat'et door de Propheten voorsept was / dat Christus geheeten soude worden Nazaræus. Soo dat'et wonder schijnt / dat / daer de sake soo klaer en openbaer schynt te wesen / veele uytnemende mannen nochtans haer hooft soo gebroken hebben / om te konnen vinden hoe ende op wat wijse de Evangelist sulks met recht heeft konnen seggen. Nu / van een yeder van dese twee plaetsen is d'Autheur een Propheet / van d'eerste Jacob; die wel een Propheet mag genoemt worden / om dat hy op die plaetse spreekt als een Propheet. Van de tweede Moses / waer van niemant en twijffelt of hy een Propheet geweest zy / soo dat Mattheus met recht in 't getal van veelen heeft konnen seggen / dat het gene dat hy sept voorsegt was door de Propheten. Ende is op dese twee plaetsen daerom Joseph genoemt geweest een Nazaræus zijnder broederen / om dat hy soo veel was als een Prins ende Vorst zijnder broederen / dewelke hy (met zijn Vader daer by) genoegsaem van den doot verlost hadde / gespijst hadde / opgekoestert hadde; ende dewelke hy ook al t'samen in waerdigheyt / mogentheyt / wetenschap en lieftalligheyt by een yeder / seer verre te boven ging / soo dat / in aensien van dese dingen / tusschen hem ende haer nauwelijks eenige gelijkenisse en was. Want het woord Nazaræus (gelijk voren gesept is) komt van NEZER, 't welk een kroone te seggen is. En voor soo veel als 't beteykent een die Gode bezonderlijk is toegeeygent / kan 't komen van 't woord NAZAR, 't welk afscheyden te seggen is. Hoewel mender ook vint / die seggen willen (en dat / na mijn oordeel / niet t'onrecht) dat NEZER, voor soo veel als 't een kroone

te seggen is / soude komen van 't voorsz. woord 't welk afzonderen beteykent. Want een kroon ofte eenige andere uytstekende hooft-dragt maekt dat yemand door uytnementheyt onderscheyden is van andere / en van de selve afgezondert. Dit is altoos seker / dat in dese tweederley voorsegginge van Jacob ende van Moses / wanneerse Joseph noemen een Nazarëer zijner broederen/ mentie word gemaekt van eenig ding 't welk in eeniger manieren soo was op het hooft van Joseph / dat hy daer door met recht Nazaræus genoemt wierde. Wie en siet nu niet hoe seer dese dingen voegen op Christum / dewelke is een vorst ende behoeder van zijne broeders / dat is / van soodanige die aen hem ende aen God glooven / en boven haer alle met soo grooten uytnementheyt begaeft/datse nauwelijks op eeniger wijse met hem konnen vergeleken worden. Dewijle dan Joseph / die klaerschijnlijk een voorbeeld Christi is geweest/ Nazaræus genoemt word / dewijle ook Samson / die van gelijken / hoewel niet al uyt soo volkomentlijk / nochtans eeniger wijse een voorbeeld Christi kan zijn / geweest is een Nazaræus, dat is een die van moeders lijf af Gode toegeheyligt is / ende met dien name in de H. Schrifture uytdrukkelijk genoemt word ; dewijle eyndelijk Samuel / die / als geseyt is / mede eenigsins het voorbeeld Christi heeft gedragen / van gelijken soo haest hy geboren was / Nazaræus geworden / ende Gode van zijne Moeder toegeheyligt is geweest : soo en kan niemand in twijffel zijn / of men moet het t'eenemael daer voor houden / dat'et in de Schriften der Propheten is voorseyt ende voorschaduwt / of in schaduwen voorgebeeld geweest / dat Christus den naem moeste hebben van Nazaræus. Waer in dit mede is aen te merken / dat de voorsz. drie personen / Joseph / Samson ende Samuel / niet veel min als miraculeuselijk geboren zijn geweest. Ja in Samson ende Samuel mag men wel seggen dat'et miraculeusselijk geschied is / aengesien hare Moeders beyde van naturen onvruchtbaer waren. Ende hoewel 't in Joseph geen mirakel en is geweest / soo en heeft het evenwel niet veel daer van gescheelt. Want Rachel zijn moeder was langen tijd zonder te ontfangen / ende heeft / gelijkmen uyt de Historie ramen kan / door gebeden van God verworven datse ontfangen soude / ende heeft alsoo gekregen haren eerstgeboren Sone Joseph. Want in dese sake hebbense alle drie wat gemeyns met Christo / die in aller manieren miraculeuselijk geboren / ende de eerstgeboren zijns Moeders geweest is. Van de verscheydentheyt der voorsz. twee letteren / welke in de wege soude mogen zijn om genoegen te hebben in dese uytlegginge / en sal ik nu niet met allen verhalen. Want eensdeels is 't een sake die niet veel om 't lijf en heeft/ andersdeels is van de selve in 't voorgaende meer dan genoeg gesproken / ende bewesen datmense niet achten moet.

Laet ons nu treden tot andere exempelen in welke soude mogen schijnen dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments / in 't citeren van de plaetsen des Ouden Testaments yet hebben geseyt dat leugen is. Ende komt my na de exempelen die nu verklaert zijn/eerst in den sin 't gene datmen leest Matt 27. Want de selve onse Euangelist wil aldaer bewijsen dat'et gene 't welk gebeurt was aen Christum / die van Juda om 30 Silverlingen verraden wierde / die de voorsz. Judas naderhant in den Tempel heeft heen geworpen / en om welke is gekocht eenen Pottebakkers Akker tot begravinge van de vreemdelingen / al t'samen voorseyt is geweest. Ende om dat te bewijsen / seyt hy / dat doe

vervult wierde 't gene voorseyt was door den Propheet Jeremiam. Want voor eerst / seggense / word hier de Propheet Jeremias valschelijk geciteert/ nadiender by dien Propheet niet met allen sulks gelesen en word 't welk hier toe soude mogen gepast worden / maer alleenlijk by Zachariam kap. 11. Hier op kanmen tweesins antwoorden / eerstelijk / datmen dat geen valschheyt en mag noemen / 't welk slechts alleenlijk een memory-faute kan zijn geweest/ maer daer beneven soodanige die de sake selfs en 't stuk waer van de questie is/ in 't minste niet verandert / want hier word ondersocht of het geen omtrent Christus gebeurt is eenigsins van yemand van de Profeten voorseyt is geweest: Of het dan Jeremias zy geweest die 't geprophetecert heeft / of Zacharias/ daer aen is gantsch uyt niet gelegen / wanneermen maer vast gaet dat 'et voorseyt zy geweest. Doch nadiender veele zijn die daer een schrik van hebben datmen den Evangelist of eenig andere Schryvers des Nieuwen Testaments soodanigen memory-faute / hoe kleyn datse ook waer / soude toeschrijven / hoewel dat 'er onder de outste en alderreligieuste Outvaders al geweest zijn / die sulks op dese plaetse gedaen hebben: Soo is 't dat wy onse Evangelist van alle faute en dolinge / mitsgaders van alle achterdenken van leugenachtigheyt / behalven dit / seer wel konnen beschermen. Want in de Syrische Oversettinge/ die seer oud is / ende een groot behulp geeft om in veele passagien/ waer in 't gebeurt dat de woorden anders en anders gelesen worden / de rechte lesinge te vinden / in die selve oversettinge en staet op dese plaetse geenen naem van eenig Propheet / maer word alleenlijk geseyt / 't welk geseyt is door den Propheet. Oversulks/al is 't dat in de Grieksche en Latijnsche exemplaren de naem van Jeremias staet uytgedrukt / soo heeft het selve aldus bygekomen konnen zijn / dat 'er yemant geweest zy die in den Griekschen text op den kant heeft by geteykent den naem van den rechten Propheet / 't welk Zacharias / doch met een letterkortinge/ schrijvende alleenlijk de eerste letter/ welke is Ζῆτα Zeeta, en de laetste / welcke is ȣ ou de Diphtonge of tweeklank. Want dese wijse van spreeken kan verkortens-gewijse soo veel uytbrengen als Ζαχαρίȣ [Zachariou] 't welk den eenen of den anderen uytschryver merkende/ sal lichtelijk gemeynt hebben dat het mede in den text moest staen / ende met eenen voor de Z een I gelesen hebben. Want alsmen voor de ou een I stelt / soo sal 't verkortens gewijse uytbrengen Ἰερεμίȣ. [Jeremiou], 't welk op die wijse daerom te meer in den text geschreven sal zijn geweest / om dat 'er Jer. 32 yet staet van eenen Akker/ gekocht door 't bevel Jehovæ ofte des Heeren; 't welk yemant/ die de de sake niets te naerstiglijk overwogen heeft / lichtelijk heeft konnen meynen dat gene te zijn 't welk onsen Evangelist heeft willen citeren / als dewelke gewag maekt van een gekochten Akker/ en van des Heeren bevel/ hoewel andersins de voorsz. plaetse van Jeremias hier gantsch niet te pas en komt. Schijnt oversulks genoegsaem te blijken dat 'er geen reden en is waerom Mattheus aen eenige leugenachtigheyt schuldig gekent soude mogen worden / of schoon in zijn boek in de Latijnsche en Grieksche exemplaren den naem van Jeremias gelesen word. Maer ten anderen soo schijnt de voorsz. Mattheus in 't citeren van de plaetse die by Zacharias staet / ende die hy zonder twijffel gemeynt heeft / noch veel meer te komen in verdenken van leugenachtigheyt. Want daer staet op die plaetse al heel anders geschreven dan by Mattheus geciteert is. Want Zach. 11 staet van vers 12 af in den Hebreeuschen text van

woord tot woord aldus: Ende hebbe tot hem geseyt: Indien 't goet in uwen oo-
gen [is] soo brengt mijn loon, ende indien niet, soo laet af. Ende sy hebben ge-
wogen mijnen loon, om 30 Silverlingen, ende Jehova heeft tot my geseyt: werptse
(of liever / werpt dien, te weten den loon) tot een Pottebakker, de heerlijkheyt
(of magnificentie) der glorie, waer mede ik van haer op een prijs gestelt (ofte ge-
waerdeert) ben. Ende ik hebbe de 30 Silverlingen gebracht, ende hebbe dat
(dat is / die) geworpen in 't Huys Jehovæ tot een Pottebakker. Maer by Mat-
theus / te weten kap. 27. vers 9 en 10 / luyden de Griekscbe woorden aldus: Ende
sy hebben genomen de dertig Silverlingen, den prijs des gewaerdeerden (ofte ge-
kochten) dien sy gewaerdeert (ofte gekocht hebben) van de kinderen Israël, ende
hebben die gegeven tot een Pottebakkers Akker, gelijk my geordonneert (of be-
volen) heeft de Heere. Daer en is / meyne ik / niemand of hy siet wel hoe gantsch
veel de woorden des Propheets verschillen van de woorden des Euangelists.
Waer uyt met recht soude mogen schijnen dat'er in 't naseggen van de voorsz.
getuygenisse eenige valschheyt is begaen by den Euangelist / op dat wy nu
niet en seggen / dat behalven dit / het voorsz. getuygenisse niets altoos ter sake
en doet. Want zy en gehoort niet tot het tegenwoordige discours van de tegen-
werpingen dieder vallen tegen de Schrijvers des Nieuwen Testaments in 't ci-
teren van de plaetsen des Ouden / dat 's te seggen / niet tot de Historie / maer
tot de Leere / ende oversulks tot'et voorgaende Hooftstuk van onse disputatie.
Niettemin wanneer wy ons best sullen doen om onsen Euangelist te verdedi-
gen van de suspitie van leugenachtigheyt / soo zal met eenen blijken hoe ende
op wat wijse de plaetse (of 't schoon ten eersten anders schijnt) bequamelijk
gepast is op 't gene dat den Euangelist voor heeft; voornemelijk wanneermen
acht neemt ende sich hout op en aen die dingen die wy geseyt hebben (in 't vo-
rige Hooftstuk) bemerkt ende vast gehouden te moeten worden in dusdanigen
ondersoek. Om ten propooste te keeren / soo seg ik eerstelijk / dat het wel te
gelooven is / dat'er ten tyde des Euangelisten in de Griecksche editie der 70 Ver-
taelders anders gestaen heeft dan men nu leest in den Hebreeuschen text. Want
de Griecksche editie die wy hedensdaegs hebben / insonderheyt in de Propheten /
de selve (hoe seer andere ook daer tegen mogen gevoelen) en schijnt geensins
eenderley te wesen met de voorsz. editie der 70 Oversetters. Derhalven en
is 't geensins te verwonderen / dat / gelijk het gene dat onsen Euangelist al-
hier verhaelt / geensins overeen en komt met den Hebreeuschen text / alsoo
ook niet met den Griekschen die wy hedensdaegs hebben. Want wy hebben
alreede geseyt / dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments / schrijvende in 't
Grieksch / seer dikwils wel gevolgt hebben de Griecksche Oversettinge / maer
niet eene yegelijke / (want daer was'er meer als een) maer de gene die meest
in waerden gehouden wierde / 't welk was (gelijk wy geseyt hebben) die van
de 70 Oversetters. Mogen oversulks met recht gelooven / dat in die voorsz.
editie de plaetse soo gestaen heeft / dat het gene 't welk alhier by Matheum ver-
haelt is / niets of weynig daer van verscheelt en heeft. Ende dit is de eerste
middel om den Euangelist te verdedigen in 't stuk van leugenachtigheyt. De
tweede is / dat (gelijk wy te voren geseyt hebben) de Euangelisten en Schrij-
vers des Nieuwen Testaments / hoewel sy de woorden selfs schijnen te cite-
ren / nochtans seer dikwils inder daet niet meer als den sin ofte meyninge en
verhalen. Staet derhalven te besien of sulks in dese passagie niet mede ge-

schied zy. Want betoont hebbende dat'et soo gelegen is / sullen wy in desen deele Mattheum genoeg beschermt hebben van de suspitie van leugenachtigheyt. Alhoewel dan by Zachariam staet / dat de Propheet die voorsz. dertig Silverlingen genomen heeft / maer by Mattheum: Ende sy hebben genomen de 30 Silverlingen: soo en strijden evenwel dese twee dingen tegen den anderen niet. Want by Zachariam moetmen verstaen dat die 30 Silverlingen die de Propheet genomen ofte gebracht heeft / ende heen geworpen in 't Huys Jehove / naderhant ontfangen zijn geworden van de Oversten der Joden / ende dat in sulker voegen datse om de selve eenen Pottebakkers Akker kochten / 't welk by den Propheet te kennen gegeven word door die drie woorden / tot den Pottebakker, ende by den Evangelist wat duydelijker. Daer beneven / al is 't dat by den Propheet niet en worden gelesen dese woorden die by den Evangelist staen: Gelijk my de Heere verordineert (ofte bevolen) heeft, soo heeftmender nochtans de sake selfs. Ende blijkt ondertusschen uyt de voorsz. selvige woorden / die by den Evangelist staen / dat van hem daer op gesien is / dat de Propheet selfs die 30 Silverlingen genomen ende gebracht hadde / gelijkmen by Zachariam leest / niet tegenstaende dat hy voorhenen van die gantsche sake gantsch geen gewag en hadde gemaekt / maer alleenlijk hadde geseyt: Ende sy hebben genomen de 30 Silverlingen, 't welk hoe 't met den sin die by den Propheet is / overeenkomt / nu al geseyt is. Doch yemant sal seggen: hoe accordeert dit / dat by Zachariam / de Propheet selfs de voorsz. 30 Silverlingen gebracht heeft in 't Huys Jehove: Ende daer tegen by den Evangelist geschreven staet / datse Judas in den Tempel geworpen heeft? Hoe kanmen ook laten te seggen dat d'Evangelist met hem selven strijdig is / aengesien hy / vertelt hebbende datse Judas heen geworpen heeft / daer na in 't naseggen van de prophetische getuygenisse / dese woorden heeft achter aengevoegt: Gelijk my de Heere verordineert heeft? Staet te antwoorden: Alhoewel de Propheet niet en is geweest een voorbeeld van Judas / ende de Heere ook aen Judas gantsch geen bevel en heeft gedaen aengaende de dertig Silverlingen / dat'et evenwel genoeg is / dat in die sake / te weten in 't heenwerpen van die 30 Silverlingen in 't Huys des Heeren / eenige gelijkheyt zy tusschen Zacharias en Judas. Ende dat / alhoewel Judas in die sake van Gode geen bevel en heeft gehad / hy evenwel niet zonder werkinge Gods / ende niet zonder een gewis besluyt en beweginge / die 30 Silverlingen heeft geworpen in den Tempel / 't welk sich vergelijken kan tegen het expresse bevel 't welk God in dese selvige sake eertijts aen den Propheet gedaen hadde. Is noch overig dat wy besien hoe dese woorden des Evangelists: Den prijs des verkochten (ofte gewaerdeerden) dien sy gekocht (ofte gewaerdeert) hebben van de kinderen Israëls, overeenkomen met het gene dat de Propheet schrijft. Seggen derhalven dat de text des Evangelists in sulker voegen gestelt is / dat'er geseyt word / dat hy gekocht of gewaerdeert zy geweest van de kinderen Israëls / 't welk / soo veel de passagie des Propheets aengaet / soo veel te seggen is / als dat den Propheet / (of gelijk sommige seggen willen) Gode selfs van den kinderen Israels een loon is toegeleyt geweest. Welke loon in dier voegen by de Profeet selfs word geconsidereert (als blijkt uyt de voorverhaelde eygen woorden des Propheets) dat of de Propheet / of God soo hoog gewaerdeert ofte op sulken prijs schijnt geset te wesen. En soo veel belangt de sake die de Evangelist

voor

voor heeft / soo past het selvige mede wel daer op. Want doe de Joden / de-
welke zijn kinderen van Israel/ Juda 30 Silverlingen hebben toegelept/ op-
dat hy haer Jesum leveren soude / soo kannen met recht seggen datse Jesum
soo hoog gewaerdeert ofte geschat hebben als die prijs van 30 Silverlingen
was. Doch daer schijnt noch eenige twijffel te rijsen upt dese woorden: Dien
sy gekocht (ofte gewaerdeert) hebben. Want men kan niet sien hoe de selve
zijn ingevlijd tusschen de woorden des gewaerdeerden, ende de woorden / van
de kinderen van Israels. Want volgens dien zin die wy hebben voorgestelt ende
t'eenemael voor waerachtig houden / schijnense in aller manieren overtollig
te wesen. Antwoorde is / datse geensins voor overtollig te houden zijn / upt
oorsake dat 't en ware de selve daer hadden bygevoegt geweest / de woorden des
gewaerdeerden, niet wel en souden hebben konnen verstaen worden. Want
men soude hebben mogen meynen / dat door de selve beteykent wierde eenig
ding / maer niet eenig persoon ofte mensch / daer nochtans de geheele plaetse/
ende de meyninge des Euangelists / diemen genoegsaem weet / in aller ma-
nieren medebrengen dat'er niet anders dan sulks beteykent en word. Heeft
oversulks uytdrukkinge gedaen moeten zijn / dat'er niet gehandelt en wierde
van eenig ding dat geen persoon was / maer van een mensche / te weten / van
Jesus / die op soo een wijse als geseyt is / van de kinderen van Israel is ge-
waerdeert. Het herhalende woordeken dien ofte den welken, moet nootsa-
kelijk / volgens de nature der woorden / zijn opsicht hebben op eenig mensch
ofte persoon / maer niet op eenig ander ding / andersins moester staen dat, of
het welke. Ende komt in deser voegen alles seer fijn overeen met de meynin-
ge en het oogmerk onses Euangelists. Eyndelijk staet te weten / dat de He-
breën / ende inzonderheyt Rabbi David Kimchi / 't woord 't welk wy Potte-
bakkers hebben / Thresorier of Schatmeester lesen. Waer upt soude mogen
schijnen dat de plaetse valschelijk is geciteert geweest van den Euangelist.
Ook en schijnt het niet ter sake te doen dat by den Propheet gewag word ge-
maekt van een Pottebakker / maer veel eer nootsakelijk te zijn / dat by soo
verre 't woord 't welk by ons is overgeset Pottebakker / eenigsins Schatmee-
ster kan te seggen zijn / in aller manieren heeft moeten overgeset worden met
het selve woord Schatmeester; als door 't welke alsdan soude konnen verstaen
worden / dat de Propheet van God bevel heeft gehad om dien prijs heen te
werpen tot den geenen die in den Tempel last hadde en zorge droeg om 't gelt
te vergaderen 't welk aldaer wierde ingebracht. Doch men moet weten / dat
het Hebreeusche woord JOZER, 't welkmen heeft in alle Hebreeusche exem-
plaren / op die maniere geschreven ende uytgesproken zijnde / geensins een
Schatmeester / maer alleenlijk een Pottebakker te seggen is / 't welk de voorsz.
Kimchi wel merkende / heeft geseyt / dat'er op die plaetse een Jod gestelt was
voor een ALEPH. Want het gebeurt dikmaels dat de letteren die by den
Hebreën verswegen worden / sonder welke de voorsz. twee mede zijn / onder
malkanderen worden verwisselt / in voegen dat niet weynige Christenen 't ge-
voelen van den voorsz. Kimchi sterkelijk hebben aengehangen / seggende dat
de Propheet op die plaetse een Jod voor een ALEPH heeft geset. 't Welk
of't schoon al t'eenemael de waerheyt ware / soo soudemen niettemin moeten
seggen / dat sulks niet zonder groote geheymnisse en verborgentheyt geschied
en zy / gelijk de Hebreën doch selfs bekennen / of liever drijven / dat'er geene
soodanige

soodanige letterwisselinge en geschied sonder eenige geheymnisse. Welke geheymenisse alhier dat soudelzijn 't welk uyt de toepassinge van dit getuygenisse/ 't welk den Euangelist bybrengt tot bewijs van 't gene dat hy voor heeft / van een yeder klaerlijk kan geweten worden / soo nochtans dat ondertusschen 't voorsz. woord / volgens zijne eygentlijke beteykenisse / beteekenen souden een Pottebakker / te weten dien / wiens Akker om de voorsz. dertig Silverlingen is gekocht geweest / sulks dat die woorden by den Propheet, souden konnen gelesen worden: Tot den Schatmeester, voor zoo veel aengaet den sin van de sake die doe tegenwoordig was / als ook mede / (ende dat veel wisser) tot den Pottebakker, 't welk te seggen soude zijn / om te koopen eens Pottebakkers Akker.

Nu sullen wy gaen handelen van eene andere plaetse / alwaer van gelijken schijnt tegengeworpen te konnen worden / dat'er in 't Nieuwe Testament uyt de H. Schrifture eenige passagie geciteert zy geweest / diemen nochtans in de selve niet en vind / en dienvolgens de Schrijver yet leugenachtigs schijnt geseyt te hebben. Ende is dese plaetse daerom te meer aenmerkens waerdig/ om dat aldaer de citatie Christo selver word toegeschreven / soo dat de Schrijver schijnt dubbele valschheyt begaen te hebben: eerstelijk door 't citeren van dingen die niet beschreven staen; ten anderen door het toeeygenen van de citatie aen den genen die de Opperste waerheyt is / daermen ondertusschen nochtans niet en kan sien hoe sulks na waerheyt van hem heeft konnen gedaen worden. De plaetse is Joan. 7/ alwaer den Euangelist Christum invoert/ sprekende op dese wijse: Soo yemant dorstet, die kome tot my ende drinke. Soo wie in my gelooft, gelijk de Schrifture geseyt heeft, stroomen des levenden waters sullen uyt sijnen buyk vloeyen. Nu is 't altoos seker / dat dit getuygenisse / stroomen des levenden waters &c, niet gevonden en word in de Heylige Schriften des Ouden Testaments / namelijk op dese maniere geschreven ende geuyttet. Oversulx pijnen sich de Uytleggers van dese plaetse heel seer / om te mogen treffen hoe doch de Euangelist ende Christus selfs / ware woorden mag gesproken hebben. Ende zijn over dit stuk drie principale meyningen. De eerste is / dat die woorden: gelijk de Schrifture geseyt heeft, t'samen moeten worden gevoegt met dese voorgaende / wie in my gelooft, maer niet met de gene dieder navolgen / soo dat Christus niet en soude citeren een schriftuur-getuygenisse tot bewijs van dat'er stroomen sullen vloeyen uyt de gene die in hem souden komen te glooven; maer alleenlijk soude seggen / dat'er levendige wateren sullen vloeyen uyt den genen die op sulke wijse / in Christum gelooft als de Schrifture geseyt heeft. 't Welk te verstaen kan zijn of van de maniere om te gelooven in Christum / of simpelijk van 't geloof in Christum alleen / even of'er geseyt ware: Wie in my gelooft, gelijk de Schrifture beveelt datmen glooven zal. Het tweede gevoelen is / dat de plaetse die hier gemeynt wordt / geciteert zy uyt Prov. 5 / van welke passagie wy naderhant sullen handelen / de woorden der selver verhalende ende overwegende. Het derde is / dat op die plaetse niet en word geciteert eenige singuliere ende byzonderlijk-gemeynde getuygenisse uyt het Oude Testament / maer die getuygenissen al te samen waer in of uytdrukkelijk / of in schaduwe / gewag word gemaekt van wateren die onder 't Nieuwe Verbond souden konnen gegeven ende uytgegoten worden. Tot Autheurs van 't eerste gevoelen worden bygebracht Chrysostomus / Eutymius /

ende

ende Theophilactus / van het tweede Hieronymus ende Origenes / dewelke Franciscus Toletus / in zijne Annotatien over dese plaetse / navolgt. De derde / van veele Nieuwe / ende onder anderen van Calvinus. Soo veel de eerste belangt / de selve schijnt ongetwijffelt al vry wat gedwongen te komen. Siet niettemin op yets dat in de eygen woorden des Euangeliums is / en 't voorsz. gevoelen vry wat schijnt te benemen van zijne hardigheyt / te weten / voor soo veel men uyt de woorden schijnt te ramen / dat'er van Christo niet en word geciteert eenige plaetse in welke geschreven soude zijn 't gene dat hy seyt / maer veel eer dat'et gene 't welk daer staet / van de wateren vloeyende uyt de gene die in hem souden glooven / simpelijk ende alleen de woorden Christi zijn. Des Euangelists woorden zijn dese: Maer dit heeft hy geseyt van den geest die de gene die in hem geloofden, ontfangen souden. Want indien de voorgaande woorden / waer in gewag gemaekt word van de wateren / genomen wierden als offe geciteert waren uyt de Schrifture / soo is't waerschijnlijk / dat de Euangelist niet en soude geseyt hebben / maer dit heeft hy geseyt, te weten Christus; maer veel eer aldus: maer dit was geschreven geweest &c.

Wat aengaet de tweede meyninge / die en dunkt my niet alleenlijk geensins te approberen / maer ook nauwelijks t'ontschuldigen te zijn / soo dat ik my geweldig moet verwonderen over de gene die d'eerste / als heel ongerijmt verworpen hebbende / by dese soo vast schijnen te blijven. De plaetse luyd alsoo: Drinkt water uyt uwen put, ende stroomen uyt het midden van uwe waterbak. Laet uwe fonteynen uytvlieten na buyten, ende de waterbecken op de strate laet die alleen voor u zijn, en niet vreemde met u. Uwe springborne zy gezegent, ende verheugt u over de huysvrouwe uwer jeught. Wat isser doch 't welk die gantsche plaetse gemeyns toont te hebben met het gene dat Christus seyt? Want hier en word niet yet voorseyt / maer geboden / 't welk alleen genoeg is om de ongerijmtheyt van 't voorsz. gevoelen aen den dag te brengen / 't welk ook gemerkt zijnde van Franciscus Toletus / die de voorsz. meyninge seer goet acht / heeft hy moeten vallen in eene andere ongerijmtheyt / seggende / dat de woorden Christi niet soo te nemen zijn / als of hy seggen wilde dat dat geschreven is 't welk hy van die wateren seyt; maer datmen verstaen moet / dat Christus heeft willen seggen / dat die wateren ende die vloeden / welke op die plaetse worden geboden te drinken / vloeyen sullen uyt den genen die gelooft zal hebben in Christum: alwaer te verwonderen is / met hoe weynig gratie ende hoe gedwongen ons dunkt dat dese dingen konnen gepast worden op de woorden Christi. Want eerstelijk soo wordense verdraeyt in eenen anderen sin dan de woorden klaerlijk luyden. Ten anderen soo en konnen dese woorden / wie in my gelooft, ende oversulks 't gemerk datmen neemt op 't geloof in Christum / in 't gene dat geseyt word te sullen geschieden / alhier gantsch geen plaetse hebben / aengesien in alle de woorden der selver plaetse gantschelijk niets en is / 't welk het glooven in Christum soude mogen raken.

Wat nu belangt de derde meyninge / die schijnt zonder twijffel de waerschijnlijkste van allen / welverstaende van die drie. Niettemin soo soude ik meynen / datmen met goede reden soude konnen seggen / dat Christus / na sijne woorden schijnen te luyden / eenige byzondere plaetse der Heyliger Schrifture met namen gemeynt heeft; ende dat de selve die gene is diemen leest Esai.44 / die mede een is van de gene welke andere gemerkt hebben te zijn van

soodanige waer in van de voorsz. geestelijke wateren / dieder wesen souden onder 't Nieuwe Testament / gesproken word. De woorden van de plaetse staen aldus: Ende nu hoort mijn Knecht Jacob, ende Israël dien ik verkoren hebbe. Alsoo heeft geseyt Jehova uwe Schepper, ende uwe Formeerder van der baermoeder aen, dewelke u hulpe doet: En vreest niet mijn Knecht Jacob ende Jeschurun dien ik verkoren hebbe, want ik sal water uytgieten op den dorstigen, ende stroomen op den dorren: Ik sal mijnen geest uytstorten op u zaet, ende mijne zegeninge op u uytspruytsel. Twee dingen alleen schijnt dese plaetse te hebben / die in de wege zijn datse niet en konnen gepast worden op de woorden Christi. 't Eene is: dat hier niet en word gesproken van Christo / maer van Israël. Het tweede: dat'er niet met allen geseyt word van wateren die uyt yemands buyk souden mogen vloeyen. Doch geen van dese tegenwerpingen schijnt yet om 't lijf te hebben. Want belangende 't eerste / soo weetmen 't seker te zijn / dat by den selven Propheet / ende ook elders in de H. Schrift / door den naem van Israel / figuurlijker ende voorbeeldender wijse Christus beteykent word. Ende daer van daen komt die toepassinge (waer van wy voorheenen hebben gehandelt) van de plaetse des Propheets Oseæ op Christum: Uyt Egypten hebbe ik mijnen Sone geroepen. Want het is gantsch kennelijk / hoe seer ook Junius ende Tremellius met hare uytlegginge wat anders poogen te bewijsen / dat die woorden in haren eersten sin Israel aengaen. Hier door is 't dat Israel soo dikwils word genoemt een eerstgeboren Gods. Ook de Knecht Jehovæ dien hy uytverkoren heeft / met veele andere dingen meer die in de Schrifture van Israel worden geseyt / ende niet anders dan vergrootender wijse / ende eenigsins oneygentlijk en figuurlijk op hem / maer eygentlijk ende inder daet / ook zonder eenige vergrootinge / op Christum zien. Ook zijnder by den selven Propheet twee plaetsen / die klaer-uyt schijnen te bewijsen dat onder 't voorbeeld van Israel Christus gemeynt word. De eene is kap. 49 / alwaer wy aldus lesen: Ende hy heeft my geseyt (te weten Jehova) mijn knecht zijt gy Israël, want op u sal ik roemen. Doch ik hebbe geseyt: ik hebbe te vergeefs gearbeyd, ydelijk en onnuttelijk hebbe ik mijne sterkte verteert, waerachtiglijk is mijn oordeel met Jehova, ende mijn werk met mijnen God. Ende nu heeft geseyt Jehova, die my van der baermoeder aen zich ten knechte bereyd heeft, dat ik hem Jacob wederom sal brengen, ende Israël sal zich vergaderen tot hem. Hier blijkt dat de selve dien hy te voren Israel hadde genoemt / de gene sal zijn die Israel sal weder brengen tot den Heere. Maer dese en kan niemant wesen / of en is niemand dan alleen Christus / van wien straks daer aen sulke dingen geseyt worden / diemen oogenschijnlijk siet op niemand anders te konnen gepast worden / te weten dit: Het is een licht ding dat gy my een knecht zijt &c. Want dese plaetse word expresselijk gepast op Christum Actor. 13. De andere plaetse is kap. 52 / alwaer soo geschreven staet: Want gy en sult niet uytgaen met verhaestinge, ende en sult niet wandelen met vlugt. Want voor u sal gaen de Heere, ende de God Israëls sal u vergaderen. Siet mijn knecht sal verstaen, ende sal verhoogt ende opgeheven worden, ende sal seer hoog zijn, gelijkerwijs vele over hem verwondert hebben, dat sijn aenzicht soo verdorven was boven eens mans [aengezicht], ende sijne gedaente boven de kinderen der menschen. Alsoo sal hy besprengen &c. Want in dese woorden / onder 't voorbeeld des volks van Israel / 't welk eerst in gevangenisse gevoert / ende daer na met heerlijkheyt wederom

daer

daer uyt gebracht moeste worden / word voorseyt de dood ende 't lijden Christi/
met de glorie en heerlijkheyt die naderhant daer op gevolgt is / gelijk alle
Schrijvers bekennen / ja sterkelijk drijven: drijven / segge ik / tegen de Jo-
den / waer van de meeste / daer in volgende Rabbi David Kimchi / niet al-
leenlijk dit / maer al wat'er voort volgt kap.53/ (ende soo aerdiglijk en uyt-
drukkelijk van Christo voorseyt is) enkelsins willen verstaen hebben van Is-
rael / seggende dat'et alles seer wel op Israel kan gepast worden / ende datmen
geen reden en heeft om eenige andere uytlegginge te soeken / nadien uyt de
voorgaende woorden des Propheets gantsch blijkelijk is / dat hy van Israel
ge'wag maekt. Dit en seggen wy niet uyt oorsake / dat wy yets ter werelt
twijffelen / dat de plaetse Esai.53 in eenen prophetischen sin/ (die oversulks op
de plaetse meer voegt als anders) in aller manieren Christum aengaet: Want
dat is in hem selven al te klaer / ende word daerenboven duydelijk bevestigt/
door 't gene 't welk wy van dese plaetse/ gepast zijnde op Christum / lesen mo-
gen Matth.8. item Actor.8. 2. Pet.2 / en misschien noch op meer plaetsen des
Nieuwen Testaments: Maer dit verhalen wy alleenlijk / om datmen klaer-
lijk weten soude / dat onder den naem van Israel / insonderheyt by den voorsz.
Propheet / veel van Christo geseyt ende voorseyt word. Want dat de plaetse
kap.44/waer van wy nu voor hebben/onaengesien datse op Israel geseyt word/
nochtans door eenen prophetischen geest op Christum moet gebracht zijn / be-
wijsen dese woorden: Ik sal mijnen geest uytstorten over u zaet, ende mijne zege-
ninge over uwe naspruyten. Want dit / verstaen zijnde van Israel / en is niet
simpelijken waer; aengesien het gantsche zaet Israels na den vleysch / mits-
gaders alle sijne nakomelingen / den geest Gods niet deelachtig en is geweest/
ja 't meeste deel daer van altijt berooft is gebleven; maer het zaet Christi / mits-
gaders alle sijne navruchten / de gave des Heyligen Geests t'allen tijde hebben
bekomen. Want dat'er staet dat Christus zaet heeft / 't welk sijne rechte na-
komelingen ende geloovigen zijn/ bewijst klaerlijk (om veele andere dingen/die
sulks bewijsen/ alhier voorby te gaen) de voorverhaelde plaetse Esa.53. Want
men leest aldaer dese woorden: Soo hy hem selven gesteltsal hebben een offer
voor de zonde, soo sal zijn ziele zaet zien, 't welk sijne dagen verlengen zal. En-
de staet wel te noteren / dat in dit 44 kap. Israel niet zonder oorsake benoemt
word met den name Jeschurun, welken naem hem ook elders gegeven is in de
H. Schrifture / te weten Deut.32. en 33. Van welken name wat hy eygent-
lijk te seggen zy / hoewel groote twijffelinge ende dispute is onder de taelkun-
dige der Hebreeusche sprake / soo en kanmen evenwel niet ontkennen dat het
selve kan hebben tweederley oorsprong. De eene van Rechtigheyt of Vroom-
heyt / soo dat'et komen soude van JASCHAR. Maer de andere van Vet-
tigheyt of Sappigheyt / soo dat'et komen soude van 't woord SCHOR.
Want het en schijnt zonder geheymenisse niet toe gegaen te zijn / dat overmits
Israel een voorbeeld soude komen te worden van Christus / hy oversulks een
naem heeft gehad die Recht ofte Vroom kan worden overgeset/ gelijk doch van
veelen/ soo hier als elders / de selve naem vertaelt word. Welke naem / wan-
neermen andersins die beteykenisse houd/weynig schijnt te passen op Israel/als
dewelke altijd niet soo heel recht in zijn doen en is geweest. Doch met eenen
is 't gebeurt dat'et voorsz. woord noch een beteykenisse hadde / die heel wel past
op den selven Israel / die van God met alle goederen verciert ende verrijkt is
geweest.

geweest. Ende op dese beteykenisse schijnt Moses in aller manieren het oog gehad te hebben / wanneer hy aldus spreekt Deut.32. Jeschurun is vet geworden, ende heeft achter uyt geslagen. Gy zijt vet geworden, gy zijt dik geworden, gy hebt bedekt: ende hy heeft God verlaten. Soo heeft dan / om wederom ten propooste te komen / Esaias voornemelijk in dit kap.44 / willen gebruyken den voorsz. name Jeschurun, uyt oorsake dat de voorsz. naem volkomender ende beter gepast word op Christum dan op Israel. In Christo heeft beyderley beteykenisse plaets. Want eensdeels soo is hy ten vollen recht ende vroom / andersdeels met alle gaven ende goederen zonder eenige mate van God opgeciert ende verbult.

Resteert nu dat wy antwoorden op onse tweede tegenwerpinge / waerom dese plaetse niet en soude konnen gepast worden op de woorden Joan.7. Seggen derhalven / niet tegenstaende in de woorden Christi staet van dien uytvloet der wateren uyt den buyk der geloovigen. Ende in de plaetse Esaiæ van soodanigen uytvloet niets altoos geseyt en word / dat daer uyt nochtans niet en volgt / dat de plaetse sich niet wel en schikt tot de woorden Christi. Van welke sake ons de Evangelist eenigsins de reden in de mont geeft / wanneer hy seyt: Maer dit heeft hy geseyt van den geest den welken ontfangen souden de gene die in hem geloofden. Hier sietmen dat'et gene 't welk Christus geseyt heeft van't uytvloeden uyt den buyk / van den Evangelist selfs gepast word op het ontfangen des Heyligen Geests. Van welk ontfangen in sulker voegen gewag word gemaekt in de passagie van Esaias / datmen dien uytvloed dieder volgen moeste / daer uyt noch veel meer soude verstaen. Want uyt den naem Gods seyt de Propheet: Ik zal wateren uytgieten op den dorstigen, ende stroomen op het dorre, ik zal mijnen geest uytstorten. Hier word aengeduyd ende uytdrukkelijk te kennen gegeven een soodanig ontfangen des Heyligen Geests / 't welk in aller manieren een overvloeyentheyt medebrengt / ende oversulks t'eenemael te verstaen geeft dat dien uytvloed al haest geschieden zal. Want 't en kan niet wesen dat op yemand soo een rijkheyt van water als door die woorden beteykent word / soude konnen toevloeyen / zonder van hem wederom te moeten afvloeyen. En gewisselijk / die geest dien de gene die aen Christum gelooven ontfangen hebben / van welken ook Christus insonderheyt sprak / ende die van den Evangelist gemeynt word / is soodanig geweest / dat hy daerom aen de geloovige / insonderheyt aen de Apostelen Christi / gegeven is / op dat hy / by maniere van spreken / van haer soude afvloeyen tot andere. Want die gaven des H. Geests / welker aldergrootste beginsel sich vertoont heeft in den aenvang der Gemeynte Christi / na zijne opvaert ten Hemel / zijn daerom gegeven geweest / om datse voor een yeder klaerlijk ten toon souden staen / ende tot nuttigheyt van allen / uyt de Apostelen Christi (soo te seggen) afvloeyen mochten. Is oversulks ons besluyt: Dat indienmen eenige plaetse in 't Oude Testament heeft / waer op dese woorden Christi souden konnen gepast worden / geen bequamer gevonden kan worden dan de voorgemelde Esai.44. Want dat Christus gesien heeft op dien Propheet / schijnt in aller manieren bewesen te worden uyt het gene dat hy al in 't begin der gemelde plaetse geseyt heeft / seggende: Soo yemand dorst, die kome tot my &c. Want in dese woorden schijnt hy in aller manieren zijn zinspeling genomen te hebben / op 't gene dat'er staet Esaia 55 in 't begin: alle die dorst, komt tot de wateren, om alsoo met

met eenen te verstaen te geven/ welke/ na den prophetischen sin/ waerlijk ende inder daet die wateren waren/ waer van by Esaiam op die plaetse gesproken word. Dit is/ segge ik/ ons gevoelen/ wanneermen de woorden Christi soo neemt/ dat hy seggen wil/ dat in 't Oude Testament uytdrukkelijk gesproken word van wateren/ welke te kennen geven den H. Geest dien de gene ontfangen moesten die in hem strooven souden/ dat hy alsdan veel eer gesien heeft op dese eene plaetse/ als soo in 't algemeyn op alle plaetsen daer mentie word gemaekt van wateren/ die misschien mede eenigsins op dien sin souden mogen gepast worden. Doch na mijn oordeel en isser niet 't welk nootsakelijk medebrengt dat Christus soude gesien hebben op eene sekere/ of op meer als eene plaetse/ waer in expressselijk gewag souden worden gemaekt vande wateren. Om dit toe te stemmen/ worde ik beweegt door de reden die ik in 't voorgaende hebbe bygebracht/ doe ik wilde betoonen dat die eerste uytlegginge (waer van de meyninge was/ dat dese woorden: Gelijk de Schrifture seyt, gevoegt moeten worden tot/ die in my gelooft, ende niet tot de volgende) niet t'eenemael onwaerschijnlijk en is/ ende is dese/ dat/ gelijk wy geseyt hebben/ de Euangelist straks daer achter aen voegt: Maer dit heeft hy geseyt van den geest &c. Want dese woorden schijnen gantsch uyt te verstaen te geven/ dat sulke woorden als Christus geseyt hadde/ niet soo rond uyt/ of ten minsten niet met soodanig gewag van wateren daer by/ ergens in het Oude Testament geschreven worden gevonden/ maer datmen een van beyden moet/ Of dese woorden/ gelijk de Schrifture seyt, nemen na de eerste uytlegginge/ die wy evenwel niet goet en vinden/ overmits de ongewoone maniere van spreken diemen in soude brengen; of gevoelen/ dat het gene 't welk met andere woorden geuyttet is van de Schrifture/ van Christo geuyttet zy door dese figuurlijke ende oneygentlijke spreuke van wateren/ ende dat hy om daer toe hem selven den weg te banen/ te voren gebruykt heeft de volgende woorden: Soo yemant dorstet, die kome tot my, ende drinke. Dewijle dan Christus 't gene dat de Schrifture van den Heyligen Geest duydelijk seyt zonder eenig gewag van wateren (als insonderheyt blijkt by Joël in 't tweede kap.) uytgesproken heeft met de figuurlijke reden van wateren/ soo heeft met recht den Euangelist daer by gevoegt: Maer dit heeft hy geseyt van den geest &c. Want indien hy (gelijk wy voorheenen geseyt hebben) gemeynt hadde/ dat de selve woorden Christi/ mitsgaders de figuurlijke spreuke van wateren, ergens stonde by d'een of d'ander Propheet/ soo soude hy/ meyne ik/ wel geseyt hebben: Maer dit en heeft niet Christus selve geseyt, maer een Propheet, of daer is geschreven, of/ was geschreven, of yet desgelijks/ waer uyt gebleken soude hebben/ dat het voorsz. getuygenisse even met sulke woorden en op soodanigen wijse van spreken als 't daer van hem geuyttet staet/ van Christo insgelijks uyt de H. Schrifture genomen zy geweest. Ende dit zy nu genoeg en meer dan noodig was/ om te bewijsen/ dat'er niet t'onrecht ende zonder eenige suspitie van leugen/ soo van Christo geseyt als van den Euangelist geschreven zy/ dat de Schrifture geseyt heeft/ dat'er vloeden van wateren moesten stroomen uyt den buyk der gener die in hem gelooft souden hebben; onaengesien 't selve nergens uytdrukkelijk soude mogen geschreven staen/ dewijle datmen of den sin daer van onder den naem van wateren in de Schriften der Propheten vind uytgedrukt/ of soodanige dingen vind die door een figuurlijke maniere van spreken/

welke de Euangeliſt ſtraks daer aen verklaert heeft / van Chriſto onder den naem van wateren hebben konnen verhaelt ende bygebracht worden. Alwaer dit noch te erinneren ſtaet / dat de woorden uyt den buyk, na de Hebreeuſche wijſe van ſpreken / ſoo veel ſte ſeggen zijn / als / uyt het midden, of / uyt haer. Even of'er aldus geſchreven ſtonde: Soo yemant in my gelooft / ſoo ſullen uyt hem vloeyen ſtroomen des levenden waters. 't Welk gewiſſelijk geſchied is / gelijk wy geſeyt hebben. Nadien wateren, na uytlegginge onſes Euangeliſts / ſoo veel te ſeggen zijn / als / geeſt. Want uyt de Apoſtelen zijn veele dingen voortgekomen / niet alleenlijk effen op den Pinxterdag (op welken tijd nochtans Petrus ſeyt vervult geweeſt te zijn die profetye van Joël / aengaende de overvloedige uytſtortinge des H. Geeſts) waer mede / ja veel meer daer na / op verſcheyden tijden en plaetſen / 't welk met recht de ſtroombeeken en uytvloeden des Heyligen Geeſts genoemt konnen worden / om datſe vloten uyt die gene / in dewelke God zijnen Geeſt door Chriſtum ſeer overvloedelijk hadde uytgegoten.

Na 't verhandelen van de voorſz. paſſagie Joan. 7. heeft my gedacht geenſins te moeten verſwegen worden een plaetſe by Paulum Eph. 5 / alwaer ſoo geſchreven ſtaet: Maer al wat van den lichte geſtraft wordt, word openbaer. Want alles wat openbaer gemaekt wordt, is licht. Daerom ſeyt hy: Waekt op gy die ſlaept, ende ſtaet op van den dooden, ende Chriſtus zal u toelichten. Hier ſchijnt van Paulo een getuygeniſſe valſchelijk aengetrokken te worden uyt de H. Schrifture. Want die woorden / waekt op &c. en leeſt men ſoo nergens in het Oude Teſtament / inſonderheyt niet die laetſte: Ende Chriſtus ſal u toelichten, van dewelke men nergens tael noch teyken ſchijnt te vinden. Want de meeſtendeel meynen dat Paulus geſien heeft op de plaetſe Eſai. 60 recht in 't begin / alwaer in 't Hebreeuſch aldus ſtaet: Staet op, word verlicht, want u licht komt, ende de heerlijkheyt des Heeren (ofte Jehovæ) is over u opgegaen. Doch deſe plaetſe ſchijnt veel te vreemt te zijn van den ſin waer in den Apoſtel ſijne getuygeniſſe blijkt bygehaelt te hebben. Want by Eſaiam / ſoo veel 't voorbeeld aengaet / en word van gene andere ſake gehandelt dan van Iſrael / die eenige groote eere van God te verkrijgen hadde. Ende ſoo veel aengaet de voorgebeelde ſake / ſoo word'er gehandelt (na 't gevoelen van de meeſtendeel) van de Gemeynte dieder is geweeſt ten tijde Chriſti / welke dingen daer toe niet een ſchijnen te ſtrekken daer de woorden des Apoſtels henen willen / namelijk / dat de gene die vaſt bedoven leyt in den ſlaep der zonden ende onwetenheyt / nu opwake / om dieſwille dat hy daer na volkomentlijk van Chriſto ſal verlichtet worden. Hier door hebben andere gemeynt / dat Paulus veel eer geſien heeft op de plaetſe die by den ſelvigen Propheet ſtaet kap. 26 / alwaer wy uyt het Hebreeuſch aldus leſen: Uwe dooden ſullen leven, mijnen dooden romp ſal verryſen, waekt op, ende ſegt, lof gy bewoonders des ſtofs, want eenen Dau van moeskruyden [is] uwen Dau. 't Heeft gewiſſelijk ſchijn / dat deſe plaetſe veel meer overeenkomt met de meyninge des Apoſtels / ende dat de woorden der ſelver beter ſich vergelijken tegen de woorden die by den Apoſtel ſtaen in 't citeren van ſijne getuygeniſſe. Ook komt daer beneven de ſake ſelfs beter over een. Want in de plaetſe des Propheten Eſaiæ word gehandelt van eene byzondere ende naemkundige verloſſinge des volks Gods uyt ſijne ellendigheden. 't Welk gewiſſelijk accordeert op de meyninge des Apoſtels / nadiender

geen grooter ellendigheyt en is dan onwetenheyt. En staet voor al hier op wel te letten. Dat het gene 't welk by den Apostel aldus staet: Ende staet op van den dooden, niet alleenlijk te kennen gegeven en word met dese woorden: Mijnen dooden romp sal verrysen, maer ook expresselijk genoeg / even in de selve plaetse als 't by Paulum geseyt word / in dese woorden: gy bewoonders des stofs, wanneermense t'samenvoegt met de woorden / waekt op, dieder recht voorgaen. Want de bewoonders des stofs zijn de doode / die alsdan ontwaken wanneerse verrysen van den dooden. Sta derhalven lichtelijk toe dat den Apostel / doe hy dat getuygenisse geciteert heeft / op de voorsz. plaetse zijn zinspeling heeft gehad. Want soo veel belangt het laeste deel daer van: Ende Christus sal u toe (of in) lichten, 't welk by Esaiam niet en schijnt te zijn / daer op kanmen tweesins antwoorden / eerstelijk / dat'er niet in de weg en is / waerom den Apostel sulks niet daer by soude hebben gedaen van 't zijne. Ende op die maniere genomen wesende / en kan hy geensins overtuygt worden van valschheyt. Want men moet weten dat hy 't soo daer by gedaen heeft dat hy wel lijden mag / en hebben wil dat het van een yeder bekent werde als by gedaen. Ten anderen kanmen seggen / dat het selve deel begrepen is in de woorden dieder Esaias van gelijken byvoegt / want uwen Dau [is] een Dau van Moeskruyden. Want Paulus / deselve woorden uytleggende / ende den geheyme sin dieder in is ons leerende / kan de selve wel voortgebracht hebben / niet juyst soo alsse luyden / maer soo alsse in haren verborgen sin genomen moeten worden / te weten / datmense brengen kan op Christum / dewelke zy dien Dau waer van in de selve gesproken word / nemende ondertusschen hem selven de authoriteyt aen / dat hy de voorsz. spreuke heeft overgebracht van de eene figuurlijke reden in een andere / te weten soodanige die met het voorgaende beter overeen mochte komen. Yemand soude mogen vermoeden / dewijle by den Apostel niet anders en staet als de woorden hy seyt, datmen oversulks niet nootsakelijk soude behoeven te besluyten dat hy het ooge heeft gehad op eenig Schriftuurlijke getuygenisse 't welk yewers soude mogen geschreven staen; maer dat sijne meyninge zy geweest / dat de Heylige Geest het gene seyt dat hyder straks aenvoegt. Doch is aen te merken / dat dese maniere van de Schrifture te citeren met de simpele woordekens hy seyt, by Paulum niet nieuw en is. Want om voorby te gaen vele andere plaetsen die dat klaerlijk bewijsen konnen / soo isser een openbare plaetse die sulks duydelijk toont. Ende is de gene waer van wy voorheenen noch eens gedacht hebben / te weten 2 Cor.6. Want soo yemand van gelijken uyt de selve plaetse soude willen tegenwerpen / dat Paulus de selve niet ten propooste geciteert / nochte op de plaetse Esai. 26 gesien heeft / soo konnen wy lichtelijk een antwoord hebben op die tegenwerpinge / ende in aller manieren bewijsen / dat het ten minsten waer is / datmen in dese sake geen vermoeden van valschheyt kan hebben op den Apostel / 't welk niettemin niet te konnen geschieden / voorhenen van ons bewesen is doe wy van de voorsz. plaetse handelden. Soo datmen besluyten moet / dat de voorsz. tegenwerpinge gantsch geen kracht en heeft om te doen gelooven / dat Paulus / schrijvende tot die van Ephesen / in 't citeren van 't voorsz. getuygenisse / de plaetse van Esaias geensins en heeft konnen gemeynt hebben. Want soo veel belangt dat hy de selve niet wel ten propooste soude hebben geciteert / daer van / en wat die materie betreft / item / hoe ende in wat voege in aller manieren te ge-

voelen

voelen zy dat de plaetse met recht van den Apostel aengetogen zy / onaengesien dat de woorden des Propheets/mitsgaders de sin van dien/niet en schijnen over-een te komen met de meyninge des Apostels / daer van / segge ik / is van ons overvloediglijk gediscoureert op zijn behoorlijke plaetse.

Nu koom ik tot-een andere plaetse die ik de laeste wil laten zijn van de gene waer in in 't Nieuwe Testament uyt de Schrifture yet geciteert word 't welk soude mogen schijnen valschelijk geciteert te zijn / dese plaetse is by Jacobum in zijnen Sendbrief kap.4 / daer aldus geschreven staet : Meynt gy dat de Schrifture ydelijk seyt, tot nydigheyt begeert de geest die in ons woont? Maer hy geeft meerder genade. Want in gene plaetse des Ouden Testaments en schijnen dese noch diergelijke woorden gevonden te worden. Ende gewisselijk / op dat wy Jacobum willende verdedigen van de suspitie van leugenachtigheyt / niet en schijnen in dese sake yet te seggen dat gewongen ofte gesocht koomt / en sal ik my niet ontsien te bekennen / dat ik tot noch toe geloove / dat d'Apostel in de voorsz. sijne citatie niet gesien heeft op eenige plaetse diemen hedensdaegs soude mogen lesen in 't Oude Testament / maer datmen nootsakelijk bekennen moet dat hy eenige plaetse gemeynt heeft die hedensdaegs niet voor handen is. Doch in wat voegen sulks bestaen kan / alsoo nochtans dat de voorsz. plaetse waerlijk ende inder daet een goddelijk getuygenisse in sich vervate / ende in de Schriftuurlijke boeken geschreven hebbe gestaen / meynen wy in 't voorgaende genoegsaem bewesen te hebben / te weten / doe wy klaerlijk aentuygden uyt de boeken des Ouden Testaments die wy als noch hebben/dat'er seer vele Schriftuurlijke boeken zijn diemen mist ende niet en heeft. Ook meyn ik dat'et wel misschien een van de oorsaken is geweest dat de voorsz. Brief Jacobi in 't begin niet van een yeder aengenomen zy geweest / te weten / om datse bevonden yet van hem geciteert te zijn 't welk niet en stond in de Canonijke Schriften. Want dat'er essen een diergelijke oorsake zy geweest / waerom soo de laetste Brief Petri/als de Brief Judæ van eersten in niet van allen aengenomen zy geweest/ 't selve getuygen de Kerkelijke Schrijvers / seggende datse daerom by veelen suspect waren / om dat'er in wierde geseyt van dingen / die alleenlijk ergens in de Apocryphe boeken mochten staen. Want in die beyde Brieven word gewag gemaekt van de Engelen die gezondigt hebbende / oversulks strengelijk van God gestraft souden zijn geweest. 't Welk van de meestendeel gedreven word in de Canonijke boeken nergens te staen. Ende in den Brief Judæ word uytdrukkelijken geciteert een plaetse of getuygenisse van Enoch/de welke propheteerden / 't welk nochtans hedensdaegs niet en staet in de boeken des Ouden Testaments. Besluyten derhalven dat'er geen redenen is / waerom datmen Jacobum ter oorsake van de plaetse die hy geciteert heeft / ende in de Schrifture hedensdaegs niet gelesen en word / van eenige leugenachtigheyt soude konnen beschuldigen.

Afgedaen hebbende 't ondersoek ende examinatie van die plaetsen des Nieuwen Testaments / daer ons dochte aen gelegen te zijn / in de welke uyt het Oude yet soude geciteert wesen 't welk valschelijk geciteert soude mogen schijnen ; resteert'er noch een sake / waer uyt misschien yemand soude durven besluyten /dat in de Schriften des Nieuwen Testaments eenige leugenachtigheyt soude mogen bevonden worden. Want Sixtus Senensis / in zijn boek geheeten Bibliotheca sancta [de heylige Librye] getuygt ontrent het het eynde des

sevende

sevende boeks (alwaer hy byeenhaelt ende wederlegt de tegenwerpingen
dieder vallen tegen 't boek Apocalypsis) dat'er al luyden zijn geweest die tegen
't voorsz. boek inbrachten / dat kap.2 leugen word gestelt / wanneer in 't selve
gewag word gemaekt van de Thyatirensische Gemeynte / overmits dat te
dier tijd doe dat boek geschreven is / in de Stad van Thyatiren gantsch geene
Gemeynte geweest en zy. Op welke tegenwerpinge hy / volgens 't gevoelen
van Epiphanius / tot antwoorde geeft: Dat alhoewel in die Stad te dier tijd
geene Gemeynte geweest en zy / de selve evenwel niet seer lang daer na / al-
daer en was / wesende in sulken stant datse seer veel beroert ende besmet wier-
de van de ketters diemen Phrygiasten noemt / maer insonderheyt van sommi-
ge wijven / geheeten Priscilla / Maximilla / ende Quintilla / dewelke / als
of 't Propheterssen waren geweest / niet weynige monstreuse en onhebbelijke
dingen in de selve zaeyden. Dit wil dan Epiphanius seggen / dat de Geest
Gods by Joannem in de Openbaringe gesien heeft op een tijd die straks ko-
men soude / ende sprekende als van een sake die tegenwoordig was / op sulker
wijse voorsegginge heeft gedaen van dingen die niet lang daer na te komen
stonden; dat hy mede onder den naem van Jezabel / van de welke aldaer o-
pentlijk word gesproken / de voorgemelde wijven gemeynt heeft. Seyt ook
mede voor waerheyt/dat te zijner tijde de voorsz. Gemeynte noch in wesen/ende
van de gemelde dolingen der Phrygiasten t'eenemael gezuyvert was. Dese
antwoord / om de waerheyt te seggen / en dunkt my niet heel bondig te zijn;
soo om andere dingen / als ook om dat'et uyt de eygentlijke Historie van Apo-
calypsis al te kennelijk schijnt te wesen/dat de voorsz. Gemeynte van Thyati-
ren doe al in de werelt was. Soude derhalven van meeninge zijn/ datmen eeni-
ge andere antwoorde behoort te soeken / ende te seggen / dat'et seer periculeus
zy / te affirmeren dat op die tijd doe d'Openbaringe geschreven is / of (om be-
ter te seggen) doe Joannes dat Visioen ofte Gezicht gehad heeft / gantsch
geene Gemeynte te Thyatiren geweest en is. Want uyt de Landbeschrij-
vers / mitsgaders uyt andere Historien / kanmen onderricht en bewijs hebben
dat'er meer als een Stad geweest is die dien naem hadde / soo dat'et wel konde
wesen dat in eenige Stad van dien naem te dier tijd gantsch geene Gemeynte
en was. Maer dat'er meer als een Stad zy geweest die dien naem hadde (even
alsser meer dan een Laodicea / meer dan een Antiochia / ende van andere ste-
den meer dan een is geweest van eenderley naem) word hier door bewesen / dat
de aldervernaemste Landbeschrijver Strabo de Stad van Thyatiren stelt in de
Provintie van Mysia. Maer Stephanus / die van de steden een eygen trac-
taet geschreven heeft / legtse in Lydia. Wederom komt Plinius / ende steltse
noch in Mysia noch in Lydia / maer in Jonia; ende ondertusschen / 't zy
daer of elders / leert de selve Plinius dat'er mede een Eyland geweest zy 't welk
soo geheeten heeft. Hier uyt kanmen genoeg verstaen / of in allen gevalle met
recht vermoeden/dat'er meer dan eene Stad zy geweest van dien naem.'t Welk
hier uyt heeft konnen ontstaen / dat de Thyatirensen sekere volken waren / die
van elders waren gekomen / ende hare woonplaetse hadden genomen in dat
deel van de werelt 't welk met eenen specialen naem Asia, of kleyn Asia word
genoemt. Want het is waerschijnlijk datse niet alle in een Stad begrepen
zijn geweest / aengesien (als geseyt is) datse een seker groot en getalrijk volk
waren; maer is geloofflelijk datse meer als een plaetse hebben uytgekipt om

in te woonen en steden te bouwen / die 't kan zijn datse alle na haer selven ende met den voorsz. naem hebben willen genoemt hebben. Moeten derhalven niet lichtelijk seggen / dat'er ten tijde van 't Visioen waer van in Apocalypsi staet / in Asia gantsch geene staet geweest zy die Thyatira hiet / in dewelke een Gemeynte of vergaderinge van Christenen soude mogen zijn geweest; of ook daer toe niet loopen datmen seggen soude / dat de Geest Gods / en oversulks Christus selfs in 't voorsz. Gesicht eenigen anderen sin hebben voor gehad dan de woorden ende de sake selfs sich schijnen te vertoonen.

Mijn voornemen was / hier een eynde te maken van discoureren over de eerste oorsake / waerom eenig boek niet te glooven zy / te weten voor soo veel het selve betreft de Schriften des Nieuwen Testaments / van welker geloofwaerdigheyt wy tegenwoordelijk voor hebben / ende hadde met voordacht achter gelaten de gantsche questie dieder is over de geslachtrekeninge Christi / in 't beschrijven van welke de Euangelisten schijnen gantsch uyt yet geschreven te hebben dat niet wel en is. Want aen d'een zijde is 't een sware sake / ende waer in men 't niet altijd soo fix en heeft om de selve veyliglijk te konnen uytleggen; aen d'ander zijde en hebben wy eenige boeken niet / die daer toe in aller manieren souden van noode wesen. Doch overmits ik gemerkt hebbe / dat onder u wel yemand is die seer begeerig is dat'er van my over dit gantsche stuk yet gedaen wierde / hebbe ik / onaengesien ik heden gedrongen ben seer onbereyt te komen tot'et verhandelen van dese materie / geacht / dat'et beter waer yet te doen / als uyt oorsake van de selve niet volkomentlijk te konnen verhandelen / t'eenemael daer van stille te swijgen. Dese dispute heeft het hooft gebroken / ende breekt als noch het hooft van by na alle de gene die sich begeven tot onse Theologie. Want daer en is geen eene / maer veele swarigheden in. Wy sullen de gantsche dispute brengen tot drie Hooft-stukken. Want eerstelijk soo schijnt de Euangelist Mattheus / in 't verhalen van 't geslacht-register Christi / sommige dingen geschreven te hebben die tegen alle waerheyt zijn. Ende kan dit gehooren tot dat deel van de valschheyt der Historie in de Schriften des Nieuwen Testaments / waer van wy laest gehandelt hebben. Het tweede Hooft-stuk sal dit zijn: Dat nademael Mattheus ende Lucas schijnen te beschrijven eenderley ende de selve geslacht-linie Christi / dat is / des genen die gehouden is voor de Vader Christi / dewelke is geweest Joseph; nochtans in desen deele tusschen haer beyden een groote verscheydenheyt is. Want Mattheus brengt de voorsz. geslachtrekeninge door Salomon den Sone Davids / maer Lucas door Nathan den Sone des selvigen Davids. Het derde sal wesen: Aengesien Joseph niet en is geweest de rechte Vader van Christus / waerom dan beyde d'Euangelisten in aller manieren de geslachtrekeninge Josephs schijnen te beschrijven. Uyt welk laetste Hooft-stuk (om nu alleenlijk aen te wijsen hoe qualijk de Euangelisten schijnen gehandelt te hebben in 't beschrijven van de voorsz. geslachtrekeninge) noch meer andere swarigheden ontstaen / van welke wy / soo 't God belieft / naderhant yet seggen zullen.

Aengaende 't eerste: Mattheus word tegengeworpen / eensdeels dat hy in zijne aengevangene geslachtrekeninge niet weynige personen heeft voorby gegaen; andersdeels / dat hy sommige van welke hy gewag maekt / sonen zeyt te wesen / van sulke luyden / van welke uyt de Bybelsche Historie blijkt / dat de selve geen sonen geweest zijn. Wat belangt de gene die van hem voorbygegaen

gaen

gaen zijn: soodanige misslag (indien 't anders een misslag mag genoemt worden) soude eenigsins wat lichter en min onverdragelijk schijnen/ ten ware sake dat hyder ook woorden hadde bygevoegt / waer uyt men verstaen kan dat hy selfs niet beter geweten en heeft of 't en was met de Historie van de afkomste soo gelegen als zijne wooorden luyden. Want hy seyt dat van Abraham tot op David geweest zijn veertien geboorten ofte geslachten. Desgelijks van David tot de Babylonische Gevankelijkheyt veertien geslachten / ende van gelijken even soo veel na de Babylonische Gevankelijkheyt tot op Christum. Daer 't nochtans seker is/dat hy soo verre mense telt die hy overgeslagen heeft/ van David tot op de Babylonische Gevankelijkheyt / meer dan veertien geboorten zijn geweest. Hier by komt noch dat in 't voorsz. selvige getal (te weten van David tot op de Babylonische Gevankelijkheyt) van hem niet meer als dertien geboorten worden opgetelt / daer hy nochtans selfs seyt dat 'er veertien zijn.

Op dese gantsche tegenwerpinge meynen wy aldus te moeten geantwoord worden: Dat onsen Evangelist / wel siende dat 'et van niemand ontkent en konde worden / dat 'er van Abraham tot op David veertien generatien waren/ oversulks in de twee andere verdeylingen die hy maekt / toeleggende op sekere bevallige schikkelijkheyt / ende soeckende des lesers memorie te bate te komen/ van gelijken niet meer en heeft willen verhalen als veertien generatien / alsoo in die sake geen perijkel noch valschheyt en was / insonderheyt in dat tweede deel van David tot de Babylonische Gevankelijkheyt. Waer in nochtans principalijk de swarigheyt is / ja 't en blijkt nauwelijks dat in 't derde die swarigheyt plaetse heeft. Want in 't derde kan dit alleen vermoeden geven van valschheyt/en van diergelijke misslag als wy gezeyt hebben in 't tweede te konnen zijn / dat namelijk Zorobabel geseyt word een Sone te zijn van Salathiel/ daer hy nochtans zijn neef is geweest, gebooren uyt Pedaias Zalathiels zoons/ als kennelijk is uyt 2 Chron. 13. Maer / gelijk ik geseyt hebbe / soo hier als in 't voorgaende tweede deel / heeft de Evangelist / om te komen tot dat getal van veertien geboorten/hem selven de vryheyt genomen om eenige tusschenkomende voorby te gaen; aengesien hier in gantsch geen perijkel en was / om yemand leugen wijs te maken / ende zijn oogmerk lichtelijk konde verstaen worden / overmits de Historie der Schrifture noch in wesen ende in allemans handen was. Ende in zijn schrijven en kan niet schijnen eenige leugen te zijn/ wanneer hy schoon al seyt dat een Grootvader / of Overgrootvader / of ook een Overgrootvaders Vader den genen geteelt heeft die zijn descendent en afkomstige is / niet tegenstaende de selve waerlijk ende eygentlijk zijn Sone niet en was: Want soodanige worden met recht geseyt hare descendenten gegenereert te hebben / al warense ook noch soo veel graden beneden haer. Want (gelijkmen in 't gemeyn in de scholen zeyt) die oorsaek is van een oorsaake / is ook oorsake van 't gene dat door die oorsake veroorzaekt is. Ook spreekt de H. Schrifture selfs uytdrukkelijk alsoo / datse de gene die van yemand afkomen / sonen noemt van den genen daerse van afkomen / 't zy hoe veel graden dat 'et ook schelen mochte. Ende daerom in 't begin van zijne rekeninge / of/ om beter te seggen / voor 't berekenen van de voorteelders Christi / noemt de selve Mattheus Christum een Sone Davids ende een Sone Abrahams / onaengesien dat 'er een groot getal van geboorten was tusschen hem ende haer lie-

den / alleenlijken seyt hy 't maer daerom / om dat hy van die luyden voortgesproten was. Nu / wie de gene mogen geweest zijn die van Mattheo zijn voorbygegaen in 't voorsz. tweede deel van zijne berekeninge / daer in / al schijnt'et heel seker en klaer te zijn / hebbe ik bevonden dat by allen geen accoord en is. Dat'er drie van hem voorby gegaen zijn / bekennense alle gelijkerhant. Ook seggen de meeste ('soo my wel gedenkt) dat tusschen Joram ende Osiam voorby zijn gegaen / Ochosias / Joas / ende Amazia / houdende dat de voorsz. Osias de selve is die elders Azarias heet. Want in de Bybelsche Historie word de selve die Azarias is geweest / mede Osias genoemt / en soo leestmen 't in de gemeyne Latijnsche Oversettinge / hoewel by de Hebreën ook Usia gelesen word. Niettemin zijnder sommige die hier niet op lettende / gemeynt hebben dat de voorsz. Osias / die van Matthæo genoemt staet / abbrevierens of verkortens-gewijse de selve is die elders Ochosias geheeten word: soo dat de meyninge van dese luyden is / dat de drie dieder achtergelaten worden / zijn Joas / Amasia / ende Azarias. Doch sonder twijffel missen dese. Wat nu belangt het gene dat wy geseyt hebben van Zorobabel / die hier van Matthæo geseyt word gegenereert te zijn van Salathiël / daer nochtans Salathiël niet zijn Vader / maer Vaders Vader is geweest: daer op past de selve antwoorde. Want in de Bybelsche Historie staet rond uyt geschreven / wiens rechte Sone hy geweest is. Ook / behalven dit / heeft Mattheus met recht mogen seggen dat Salathiël Zorobabel heeft gegenereert / onaengesien hy niet sijn soon maer soons soon was / niet alleen om de oorsake nu van ons verhaelt; maer ook om dat in de Bybelsche Historie selfs / de voorsz. Zorobabel genoemt word een Sone van Salathiël / als blijkt Esd. 3.

Resteert dat wy yetwat seggen van dat Mattheus in 't tweede deel niet veertien / gelijk hy selfs voorgeeft / maer niet meer als dertien geboorten optelt. Alwaer wy antwoordende op dese tegenwoordige tegenwerpinge / met eenen een seker ding sullen seggen 't welk van ons is overgeslagen / doe wy een weynig te voren spraken van de gene die in 't tweede deel van Matthæo achtergelaten zijn. Want behalven die drie / is 't seker dat in zijne oprekeninge tusschen Josiam ende Jechoniam den Sone Josiæ / Joachim gemist word / die de Vader is geweest van Jechonias. Doch die naem van Joachim / alhoewel de selve niet en staet in de gemeyne Latijnsche en Grieksche exemplaren / staet ondertusschen nochtans in eenige Grieksche boeken die wat correcter zijn als andere / soo datmen aen d'eene zijde niet seggen en kan dat hy van Matthæo is achtergelaten geweest / ende aen d'andere zijde 't getal der 14 geboorten / by hem berekent / net uytkomt.

Nu wat aengaet het gene dat wy geseyt hebben behalven dit / te weten / dat Mattheus in zijn voorsz. register sommige heeft gemaekt tot Sonen van de gene daerse geen Sonen van en zijn / 't selve en schijnt inder daet niet voor vast te konnen geseyt worden / als van een alleen / te weten / van Abiud / dien hy stelt te wesen een Sone van Zorobabel / daer nochtans in de bovengemelde plaetse 2 Chron. 13 / alwaer de Sonen Zorobabels worden berekent / de voorsz. naem geensins gevonden word. Soo yemand hier op seyt / dat het wel heeft konnen zijn / dat yemand van de Sonen Zorobabels die aldaer verhaelt worden / eenen dubbelden naem ofte twee namen gehad heeft; daer op kanmen antwoorden / by soo verre 't selve alsoo ware / dat dan in allen gevalle de

namen.

namen van de gene die afgekomen zijn van den voorsz. persoon / ten deele een=
derley souden zijn by Matthæum ende op de gemelde plaetse 2 Chron. alwaer=
se van gelijken berekent worden. Nu is't alsoo / dat'er gene gelijkenisse van
namen en is. Derhalven moetmen een van beyden; of seggen dat'et gant=
sche getal der descendenten Zorobabels / welke soo wel by onsen Evangelist
staet als 2 Chron. is geweest van die soorte die elk twee namen hadden; of
datmen 't daer voor houd / dat in 't boek der Chronyken / de voorsz. Abiud/
Sone van Zorobabel / is achtergelaten / ende dat oversulks zijn geslacht /
't welk in dat boek gantsch overgeslagen soude zijn / juyst dat gene is 't welk
van den Evangelist beschreven word / als door 't welke men eyndelijk komt
op Joseph / wiens geslacht-register den Evangelist sonder alle twijffel beschrij=
vende is. Wat belangt de eerste oplossing deser twijffelinge / de selve en blijkt
niet onwaerschijnlijk te wesen. Want het is seker / ende in de Bybelsche
Schriften die noch in esse zijn / heeftmen klare exempelen / dat'er veele onder
't Joodsche volk zijn geweest die dubbelnamig waren / gelijk wy in 't voor=
gaende geseyt hebben van Azarias / die mede Osias word genoemt. Ende be=
halven de H. Schrifture zijnder ook noch andere Schrijvers die 't selve klaerlijk
betuygen / onder welke de voornaemste is Philo / van wien hier na breeder.
Maer soo veel de tweede oplossinge aengaet / die en schijnt gewisselijk de waer=
heyt niet seer gelijk te zijn. Want het is notoir dat de Schrijver des boeks
der Chronyken / overnaerstig is in 't verhalen ende optellen van alle Sonen
der gener welker descendenten hy zich aenneemt te beschrijven / ja dat hy ge=
noegsaem met duydelijke woorden te kennen geeft dat hyder geen altoos ach=
terwegen en laet. Sullen ons derhalven houden aen de eerste / ende meynen
alsoo / soo veel belangt het eerste Hoost-stuk van de swarigheden dieder souden
mogen wesen in de geslacht-registers Christi / soose van de Evangelisten ge=
maekt ende tot ons gekomen zijn / genoeg verklaert te hebben / hoe ende op
wat wijse daer gantsch geen oorsake zy waerom yemand soude mogen twijffe=
len aen de waerheyt van 't gene dat van onse Evangelisten geschreven word/
mitsgaders dat Mattheus in 't beschrijven van de voorsz. genealogie niets en
heeft geseyt dat valsch ofte niet recht en zy.

Is evenwel / eer wy dit Hoost-stuk onser disputatie afhandelen / niet ach=
ter te laten / datmen dese woorden Matthæi: In de Babylonische verhuysinge,
of overvoeringe, wel en op zijn pas moet verstaen. Want neemtmense soo alsse
luyden / soo en is 't niet waer dat Jechonias is gegenereert geweest in de Ba=
bylonische verhuysinge / maer men moet'et nemen dat hy is gegenereert ge=
weest doe de Babylonische gevankelijkheyt aenstaende was / ende dat hy tot
die gevankelijkheyt gerekent word / om dat hy een gevangen is geworden / ende
na Babylon gevoert / en dat noch soo jong zijnde dat hy nauwelijks hadde
begonnen te regneren. Want hy is getelt onder die veertien waer mede de
rekeninge Matthæi in haer derde deel effen uyt komt. Ende in deser voegen
is 't getal van veertien geboorten net daer / welverstaende als hy de eerste is
van 't voorsz. derde deel / en Christus de laetste. 't Welk sommige niet mer=
kende / soo hebbense gemeynt / dat niet het tweede deel / (gelijk voren geseyt
is) niet meer en hadde als 13 geboorten / maer dit laetste deel. Want Je=
choniam teldense onder het tweede deel. Watmen nu wijders te antwoor=
den heeft van 't ontbreeken van die eene geboorte in 't tweede deel / is voorhenen
genoeg van ons geseyt.

Daer is noch eene sekere swarigheyt / gehoorende tot dit tegenwoordige Hooft-stuk / ende is / dat Matthæus in't berekenen van 't voorsz. geslacht-register yet leugenachtigs soude mogen schijnen geseyt te hebben / te weten / wanneer hy Salathiël stelt tot een Sone van Jechonias / daer nochtans Jerem. 2. 21 ontrent het eynde / klaerlijk schijnt te blijken dat de selve Jechonias gantsch geene kinderen en heeft gehad. Doch alsoo ons dese sake in't tweede Hooft-deel / 't welk wy straks sullen by der hant nemen / vlytiglijk te verhandelen staet / soo sullen wy / om een selvig ding niet tweemael te seggen / 't selve alhier achterwegen laten.

Komende dan tot'et voorgemelde tweede Hooft-stuk / belangende de seer groote verscheydentheyt dieder soude mogen schijnen te wesen tusschen de Genealogie van Matthæus / ende de gene die Lucas beschrijft; soo seggen wy dat de overeenbrengingen deses verscheydenheyts / waer van ik by andere Schrijvers gelesen hebbe / tot drie leden konnen gebracht worden. 't Eerste is / dat Lucas niet eygentlijk het geslacht-register van Joseph maer van Maria beschrijft / soo dat'et geen wonder soude zijn dat hy verscheelt van Matthæus / diemen klaerlijk zien kan beschrijvinge te doen van 't geslacht-register Josephs. Ende schijnt in dese maniere van accorderen gemeynt te worden dat beyde d'Euangelisten beschrijven de rechte en natuurlijke Genealogie / d'een van Joseph / d'ander van Maria. Welke opinie schijnt gevolgt te worden van 't meestendeel der Pausgesinde Theologanten. De tweede maniere van accorderen of overeenbrengen is / dat niet tegenstaende soo wel Lucas als Matthæus de Genealogie Josephs beschrijven / Matthæus nochtans de natuurlijke / maer Lucas de wettelijke of wetsche voor heeft te beschrijven. De wetsche noem ikse alhier / overmits Lucas niet en soude beschreven hebben / de rechte en natuurlijke Vader van Joseph / met de Ouders des selven Vaders / maer een aengenomen Vader / of soodanigen een / wiens Soon Joseph genoemt ende geacht zy geweest om een andere oorsaek na de wet / hoewel de selve zijn natuurlijke Vader niet en was. Dat Lucas soude gestelt hebben de aengenomen Vader van Joseph / is geweest de meyninge van Augustinus: Maer dat Matthæus niet de aengenomen Vader / maer soo een die op eene andere wijse na de wet een Vader van Joseph was / beschreven heeft / is geweest ende is hedensdaegs noch de meyninge van veele geleerde en treffelijke mannen. De derde maniere van accorderen / is yet dat gemengt is uyt die beyde die wy nu hebben voorgestelt; ende dat noch meer dan eenderley. Want daer zijnder die houden / ja stantvastelijk voor waerheyt seggen / dat de Stam van Salomon (door welken Matthæus zijn geslacht-register henen brengt) heeft opgehouden in Ochosia / ende dat de gene die hyder voorts byvoegt na Joram / al te samen gehooren tot den Stamme Nathans / welke stam 't rijk soude in gekregen hebben doe nu de Stam van Salomon uytgestorven was. Onder de gene die van dat gevoelen zijn / zijnder sommige dewelke meynen / dat hoewel de namen by beyde d'Euangelisten niet en accorderen / dan alleen die van Salathiel ende Zorobabel / niettemin tot het eynd van de Genealogie toe / alle de gene die van Matthæo worden verhaelt / ook verhaelt zijn van Lucas / doch onder andere namen / met byvoeginge van veele die Matthæus hadde overgeslagen / ende dat om sulke oorsaken als wy geseyt hebben / ende om welker wille genoegsaem kennelijk is dat'er sommige van hem overgeslagen

gen

gen zijn / te weten / dat de leser van David af tot de Babylonische gevankelijkheyt toe / ende wederom van daer af tot op Christum / niet meer geboorten soude hebben dan hy berekent ende dan'er inder daet geweest zijn van Abraham tot op David. Ende meynen alsoo die luyden / dat de Genealogie Josephs soo wel beschreven word van Matthæus als van Lucas. Doch andere die 't selve gevoelen hebben van 't ophouden des Stams Salomons in Ochosia/ willen des niet tegenstaende seggen / dat Lucas niet het geslacht-register van Joseph / maer van Maria beschrijft. Van welke saken een voor een / wy ordentelijk een weynig moeten voorstellen ende verklaren.

Wat dan belangt de eerste maniere van overeenbrengen / te weten datmen maer simpelijk en seyt / dat Lucas niet de Genealogie Josephs / maer van Maria beschrijft / de selve en kan ik geensins voor goet houden. Want het is in aller manieren nootsakelijk / dat in 't beschrijven van geslacht-registers / die gene die gestelt word yemands Vader te zijn / of Vader na de nature / of in allen gevalle Vader na de wet zy. Nu / indien Lucas niet de Genealogie van Joseph / maer die van Maria beschreven heeft / soo moet nootsakelijk volgen / dat de gene uyt wien Joseph is geboren / of dien hy gantsch uyt schijnt te seggen de Vader van Joseph geweest te zijn / niet de Vader / maer Schoon-Vader van Joseph zy geweest. Sommige seggen hier op dat'et wel placht te geschieden / dat de Swagers / van de schoon-Vaders; en de Swagerinnen/ van de mans moeders sonen en dochteren genoemt wierden. Ende brengen te dien eynde by / dat in 't boek Ruth / de selvige Ruth ende hare Swagerinne die gehoud was aen haers mans broeders / van der selver schoon-Moeder dochters worden genoemt. Doch dit en heeft geen kracht / ende en is niets wanneermen handelt van geslacht-registers / in welke men niet bevinden zal oyt gebeurt te wesen / dat een schoon-Vader gestelt is in plaetse van een Vader / insonderheyt alsser van die sake uytdrukkelijk gantsch geen gewag en word gemaekt. Welke reden soo krachtig is / datse t'eenemael vergeefs haer hooft breken die besluyten willen / dat'er geen ongerijmtheyt in en is / te seggen / dat Heli niet de rechte Vader maer de schoon-Vader Josephs zy geweest; om dat (seggen sy) by Lucam uytdrukkelijk staet / dat Joseph is geweest de Sone Eli / welken Eli sy drijven geweest te zijn den Vader van Maria / die met eenen anderen naem genoemt zoude geweest zijn Joachim. Ook en is 't niet voor haer gevoelen / datse seggen dat in de selvige Genealogie bevonden wordt / dat een persoon geseyt word yemands ofte van yemand te zijn (gelijk Joseph des voorsz. Eli geseyt word te zijn) sonder dat nochtans de gene/ wiens/ ofte van wien hy geseyt word te zijn / des selven Vader zy. By exempel: Wanneer Adam geseyt word Godes (ofte van God) te zijn; daer nochtans openbaer is / dat God niet en is geweest de Vader van Adam. Dit / segge ik / en helpt haer niet. Want het blijkt klaerlijk / ende is sonder perijkel van eenig valsch gevoelen / dat hy op die plaetse oneygentlijk gesproken heeft / ende overmits Adam waerlijk gantsch geen andere Vader en heeft gehad / God/ van wien hy zijn wesen t'eenemael hadde / zijn Vader heeft willen noemen. Want soo moetmen die plaetse verstaen / en de voorsz. oneygentlijkheyt van spreken / die niet soo byster groot en is / plaetse geven: maer niet meynen/ gelijk die luyden doen / datmen dese woorden / Adam was Gods, diemen alsoo van woord tot woord by Lucam vind / soo moet uytleggen als of hy geseyt hadde;

hadde: Adam was een Schepsel Gods / om van gelijken hier door te mogen staende houden / dat'et niet ongerijmt en is / datmen op dese woorden / Joseph [was] Eli, niet en moet verstaen het woord Soon, maer Swager. Voegt hier by / dat hoewel Christus niet uyt hem / maer uyt sijne huysvrouwe geboren mochte zijn / dit evenwel vreemt is van alle waerschijnlijkheyt / dat Lucas / buyten ende tegen de geduurige maniere van geslacht-registers te beschrijven / soude bestaen hebben te stellen de Genealogie des Moeders Christi / maer niet des genen diemen voor zijn Vader hield / zonder ondertusschen hier van den leser eens te waerschouwen / te meer / om dat niet alleen de gene die de man is van eenig wijf / genoemt kan worden de vader van 't kint dat'et voorsz. wijf soude mogen hebben by eenen voorgaenden anderen man; (gelijk wy in 't volgende breeder sullen uytleggen / ende met authoriteyt van de aldergeleertste luyden bevestigen) maer om dat ook d'Euangelist selfs / wanneer hy 't voorsz. geslacht-register begint te maken / recht daer te voren wel duydelijk aenroert dat Joseph zy geweest de gemeynde Vader Christi. Ook en schijnen die woorden / sonder ondertusschen eenig verhael te doen van Maria de Moeder Christi / van hem om geene andere oorsake soo uytgedrukt te zijn dan om zich den weg te bereyden / ende een aenkomste te maken tot het beschrijven van de Genealogie Josephs / onaengesien dat Joseph de rechte Vader van Christus niet en was.

Nadien wy meynen genoeg bewesen te hebben dat de eerste maniere (waer van wy gesproken hebben) om de geslacht-registers die van Matthæus en Lucas beschreven zijn / over een te brengen / niet en kan bestaen / ende dienvolgens geensins en schijnt te konnen toegelaten worden dat Lucas niet de voorteelders van Joseph / maer die van Maria soude hebben geregistreert / soo soude na ordre nu volgen dat wy ondersoek gingen doen op de tweede maniere van accorderen die wy gestelt hebben. Doch om dat wy de selve boven d'andere voor goet houden / ende ook van gevoelen zijn datse wel kan bewesen worden waerachtig ende op redenen gegrond te zijn: soo sullen wy d'examinatie van dien uytstellen tot op 't laetste / om alsoo met dit gevoelen / 't welk ons in soo grooten swarigheyt in aller manieren dunkt te moeten gevolgt worden / dese onse reden te besluyten. Komen derhalven nu tot het ondersoek van de derde maniere van overeenbrengen / dewelke al is 't datse van eenige vermaerde mannen word voorgestaen / ik evenwel geensins en kan voor goet houden. De voornaemste reden mijns seggens is / dat'et my dunkt een sake te zijn die geensins toe te geven is / dat (gelijk sy seggen) de Stamme Salomons opgehouden soude hebben in Ochosia. Want in de Bybelsche Historie word Joas / die Koning van Juda is geworden in de plaets van Ochosias / na 't ophouden van de tyrannye van Athalia de Moeder Ochosiæ / doe nu de selve Athalia gedood was / geseyt te zijn een Sone van Ochosias / ende dat met heel duydelijke woorden / soo 2 Reg. 11 / als 2 Chron. 22. 't Welk merkende de geene dewelke willen hebben dat'et voorsz. gevoelen van 't ophouden des Stams Salomons in Ochosia / in aller manieren waer zy: soo seggense dat hoewel Joas geseyt word te zijn een Sone van Ochosias / evenwel te verstaen zy / dat hy daerom alleen een Sone Ochosiæ genoemt is / om dat hy hem gesuccedeert heeft in 't rijk / min noch meer dan of hy sijn Sone waer geweest / overmits dat hy hem (Ochosiæ) de naeste was onder de overgeblevene van 't huys Davids / als wesende een soodanig persoon die sijnen oorsprong hadde

uyt Nathan een Sone Davids ende een Broeder Salomons uyt eenderley Moeder. Ende tot bevestiginge van dat Joas om de voorsz. reden met recht heeft konnen genoemt worden een Sone van Ochosias / brengen sy by (als een exempel 't welk t'eenemael gelijk soude zijn) dat 1 Chron. 9 Salathiël / of (gelijk daer staet) Sealthiël / geseyt word een Sone te zijn van Jechonias / om geene andere reden / dan om dat in de Babylonische gevangelijkheyt / daer se doe in waren / Sealthiel na den doot van Jechonias sekere heerschappye onder 't volk Gods verkregen heeft. Maer om voort te bewijsen / dat Sealthiel of Selathiel inder daet niet en zy geweest de Sone Jechoniæ / brengen sy voort de woorden des Propheten Jeremiæ kap.22: Soo heeft Jehova geseyt, schrijft dien man (hy spreekt in aller manieren van Jechonias of van Chonias / als blijkt uyt het geene dat'er voorgaet) kinderloos. Siet / seggense / daer seyt God selfs / dat Jechonias berooft, dat is kinderloos is / ofte ten minsten worden zal. Doch wy / gelijk ook veele treffelijke mannen / nemen de woorden anders. Ende sullen nu / middelerwijlen dat wy onse en dier luyden gevoelen vast voor stellen / volbrengen 't geene wy in 't voorgaende hebben aengeroert / doe wy beloofden te sullen antwoorden en verklaringe te doen op sekere tegenwerpinge die gemaekt word tegen 't geslacht-register Matthæi / als of het niet na waerheyt gestelt en ware / uyt oorsake dat hy / even als den Autheur des boeks Chronyka / Salathiel stelt tot een Sone van Jechonias / die nochtans uyt dese plaetse Jeremiæ geen kinderen schijnt te hebben nagelaten. Seggen dan / datmen geensins voor goet kan houden die uytlegginge die den Autheur des boeks Chronyka leugensprekende maekt / of in allen gevalle seer onachtsaem / als dewelke den leser niet eens en soude gewaerschouwt hebben dat Salathiel / die by hem een Soon van Jechonias word genoemt / inder daat de Soon van Jechonias niet en zy geweest / maer hem alleenlijk gesucceedeert soude hebben in 't voorsz. gebied des Joodschen volks. Daer nochtans geen ding klaerder en is dan dat d'Autheur des selven boeks te dier plaetse verhaelt de rechte en natuurlijke Sonen der gener daer hy gewag van maakt / hoe zijn dan / sal yemand seggen / de woorden Gods by Jeremiam te verstaen? Aldus: datmense neemt in sulken sin die uyt de naarvolgende woorden klaerlijk is af te nemen. De woorden sijn dese: Een man dien niets en sal gelukken in sijnen dagen, dien niet en sal gelukken een man van sijn zaet zittende op den stoel Davids, ende die voortaen in Juda heersche. Waer uyt genoeg blijkt in wat sin Jechonias van God is genoemt berooft ofte zadeloos / te weten / om dat niemant van sijne Sonen geseten heeft op den stoel Davids / (waer op nochtans Jechonias selfs geseten hadde) nochte geheerscht in Juda. Want of schoon Salathiel al eenigen aensienlijken staet gehad mag hebben onder het Israëlitische volk 't welk in gevankelykheyt was / soo en heeft sulx niet alleenlijk niet gemeyns gehad met het sitten op den stoel Davids / maer en heeft ook eygentlijk in hem selven geene heerschappye over 't voorsz. volk mogen verstrekken. Heeft derhalven God met recht ende t'eenemael na waerheyt die woorden uytgesproken; te weten / dat geen Sone van Jechonias sijn Vader in 't rijk en heerschappye des Joodschen volks soude succederen / onaengesien dat Salathiel inder daat zy geweest de Sone van Jechonias. Daer beneven / soo yemand die luyden vraegt / waerom zy soo vast daer by blijven dat de Stam Salomons heeft opgehouden in Ochosia / soo en hebbense niet by te brengen dat

veel om 't lijf heeft. Want dat sommige bybrengen de woorden 2 Chron.22. dat'er in 't huys Ochosiæ geen krachten waren om 't rijk in te nemen, soo willen verstaen hebben als of'er stonde / dat'er van hem niet een Sone en was die 't rijk konde aenvaerden; soodanige uytlegginge en kan geensins staende gehouden worden. Ja uyt de woorden kanmen contrary besluyten / te weten / dat'er wel Sonen waren / maer overmits haren kleynen ouderdom swak ende onbequaem om 't rijk in te houden tegens Athalia hare Groot-moeder / die 't selve parforz heeft willen in hebben. Doch daer is noch wat anders 't welk vaster schijnt te gaen / waer in de voorsz. luyden haer gevoelen bevestigen; ende is / dat Philo de Jode / een man die uytermaten geleert ende in de Joodsche saken seer ervaren is geweest / schrijft dat de Stamme Salomons opgehouden heeft in Ochosia. In welke sake twee dingen aen te merken zijn die wy te seggen hebben tot een gantsche antwoorde op die reden / nadien wy 't voorsz. boek Philonis gantsch niet en hebben. Een daer van is / dat die gene selfs dewelke dit getuygenisse Philonis citeren / bekennen dat in 't exemplaer van Philo 't welk sy gezien hebben souden / 't selve getuygenisse niet en staet / en daer beneven bekennen dat sy daer in t'zeyl gegaen zijn op de authoriteyt des genen die 't voorsz. boek heeft uytgegeven. Het tweede 't welk aenmerkens waerdig is / is dat d'uytgever van 't voorsz. boek is geweest een Monik van de Orden der Dominianen / geheeten Joannes Annius van Viterben / dewelke ontrent over 740 jaren gefloreert heeft. Want men moet weten / dat de voorsz. man / hoewel andersins een onvermoeyt natrachter van oude dingen / ende soo veel dit deel der geleertheyt aengaet / te tellen onder de aldergeleertste en voortreffelijkste / evenwel nochtans (waer 't ook geschort mag hebben) meer andere diergelijke oude boeken uytgegeven heeft / die van veele nieuwe Schrijvers / door 't getuygenisse van Josephus ende andere Schrijvers van grooten naam / ten meerderen deele overtuygt worden valsche en verzierde boeken te zijn / soodanig als daer is Berosus de Chaldëer / die nu byna in allemans handen is / als ook Metastenes de Persiaen / met noch Maneto de Egyptier. Onder welke de twee eerste / ende insonderheyt Berosus / soo als hy van Annius is uytgegeven / op veele plaetsen gantsch niet en accordeert met het geene datmen met namen van hem geschreven vind by Josephum / in (soo my anders wel gedenkt) zijn boek tegen Appion Grammaticus. Schijnt derhalven datmen 't voorsz. getuygenisse van Philo / 't welk die luyden bewogen heeft / niet onbedachtelijk geloof geven moet / te meer om dat wy in de Heylige Schrifture de sake recht anders beschreven vinden.

Ondertusschen is noodig te antwoorden op twee redenen / die / meyn ik wel / Calvinus bybrengt om te bewijsen / dat Ochosias gantsch geene Sonen en heeft nagelaten / en dat Joas / die na de tyrannye van Atalia in sijne plaetse gesuccedeert is / niet en is geweest de Sone van Ochosias. De eerste reden is / dat indien hy geweest ware de Sone van Ochosias / Athalia niet met aller naerstigheyt getracht soude hebben om hem te dooden / ende dat soo seer dat Jechosabath de Suster des selven Ochosiæ hem heeft moeten verbergen. Want / seyt hy / Athalia soude veel beter en veyliglijker hebben konnen regneren onder 't pretext van dat haer Neve 't Rijk in hadde. Op welke reden aldus schijnt te moeten geantwoord worden: Eerstelijk / datmen niet alleen uyt de Historie duydelijk verstaen kan / dat Joas zy geweest de Sone van Ochosias /

maer

maer ook met andere benessens hem. Want daer word geseyt soo 2 Reg. 11 als 2 Chron. 22/ dat de voorsz. Suster van Ochosias Joam gestolen heeft uyt het midden van des Konings kinderen die gedood wierden. En 't is waerschijnlijk / dat dese Joas de jongste van allen geweest zy / en dat oversulks niet van hem / maer van sijne broeders die al grootachtig mochte wesen / 't begin van ombrengen van des Konings stam genomen wierde. Want doe Ochosias storf/ was hy 41 jaren oud / en doe hy tot'et rijk verheven wierde 40/ soo dat hy een jaer in Juda geregneert heeft. Waer uyt af te nemen is dat hy Sonen heeft konnen nalaten die al grootachtig waren. Oversulks / dewijle dat'er aen d'een zijde veele waren / ende aen d'ander zijde d'oudste niet t'enemael een kint was / soo en sach Athalia niet hoe se 't rijk soude konnen in krijgen en volkomentlijk heerschen / ten waer dat sy des Konings geslacht t'enemael uytroeyde. Want haddese alleen de oudste willen ombrengen / soo soude de soodanige hare daet gantsch uyt in de wege zijn geweest om de luyden te doen glooven dat sy 't rijk bedienden uyt den naem van yemand van hare Neven / ende en soude onder dien dekmantel 't volk niet hebben konnen bedriegen. Heeft derhalven genootsaekt geweest 't rijk te vermeesteeen met openbaer gewelt / ende terwijlse daer mede besig is / en / gelijk de Schrifture spreekt / al 't Koninglijke zaet verdorven heeft / is evenwel / door toedoen van zijn moeye/ dese Joas ontkomen / die noch zuygeling was / gelijkmen verstaen kan uyt het geene dat de Historie seyt / te weten / dat hy met sijne voester verborgen is geweest voor 't aengesicht van Athalia / ende door dien middel niet mede omgebracht.

De andere reden van Calvinus is / dat het de waerheyt geensins gelijk en is/ dat de Sone van Ochosias soo wel heeft konnen verborgen worden/ of Athalia soude hem noch beter gesocht / en oversulks wel gevonden hebben. Doch dese reden heeft immers soo seer plaets / wanneermen maer en stelt dat Joas geweest zy uyt den Koninglijken stam/ en dat hem de successie in 't rijk na Ochosiam toequam. Want dat Athalia 't voornemen heeft gehad om 't selve gantsch ende al uyt te roepen / blijkt oogenschijnlijk uyt de Bybelsche Historie. Niet min oogenschijnlijk en blijkt het ook uyt de Historie / mitsgaders uyt de bekentenisse van Calvinus en van andere die hy volgt / dat Joas geweest zy uyt den Koninglijken stam / en dat de nasittinge in 't Rijk hem toequam / aengesien de Historie met naekte woorden hem noemt een Sone van Ochosias / 't welk de voorsz. Calvinus ende andere willen seggen geschied te zijn / om dat hy in 't rijk een wettige en naeste successeur was van Ochosias. Welke sake in 't voorgaende genoeg van ons bedisputeert is. Behoeven derhalven niet te schroomen om vast te blijven by 't gene dat de meeste geleerde luyden schijnen te houden / namelijk / dat de stam Salomons geensins en heeft opgehouden in Ochosia/ ende dat dienvolgens de voorsz. maniere van accorderen geensins en is aen te nemen / te weten / datmen seggen soude / dat Matthæus ende Lucas in hare geslacht-registers Christi niet en discorderen / om dat Lucas/ die de Genealogie heen brengt door Nathan / gesien soude hebben op de natuurlijke/ en Matthæus/ diese brengt door Salomons/ op de Wetsche geboorte.

Doch behalven al dit heeft dit gevoelen en maniere van vereffeninge veel swarigheyts / onder andere dese ; dat van den voorsz. Joas af (den welken sy willen seggen by Lucam den naem te hebben van Simeon) tot op Salathiël/

een geboorte meer getelt word dander staen by Matthæum / wanneermen die mede telt die hy overgeslagen heeft. Want andersins soo schijnense alle hier in eenstemmig te zijn / dat de geene die by Mathæum ende Lucam Salathiel word genoemt / eene en de selve persoon zy. Dit 's altijd seker dat de geene die zich houden aen die maniere van vereenigen die wy geensins toe en staen / 't selve voor vast en gewis stellen. Ja 't blijkt genoegsaem dat dit een oorsake is geweest / datse / volgens 't voorsz. getuygenisse van Philo / dit gevoelen hebben aengenomen. Een van de voorsz. luyden merkende 't geene van ons geseyt is / aengaende 't meerder getal van geboorten / zeyt / dat gelijkerwijs in de Genealogie van Matthæus / Ochosias / Amasia ende Azarias van een yeder worden bygevoegt; alsoo ook na Josias niet alleenlijk Joachim (gelijk van de meeste gedaen word) moet bygevoegt wesen / maer ook voor Joachim / Jechonias / dewelke is geweest de eerstgeboren van Josias ende sijne eerste navolger in 't Rijk. Doch dit en seyt gantsch niet / aengesien de voorsz. derde maniere van overeenbrengen in aller manieren medebrengt / dat d'Euangelist geduriglijk heeft gesien op de natuurlijke geboorte / ende eenderley streek gehouden / soo dat 'et nootsakelijk soude moeten wesen / dat Melchi die van Lucas genoemt word (ende / volgens de voorsz. vereeniginge / eene ende de selvige soude moeten zijn met Joachim by Mathæum) waerlijk soude gegenereert zijn van Addi / dewelke eene ende de selve soude moeten wesen met den voorsz. Joachas; ende dat alsoo Joachim soude geweest hebben de Sone van Joachas: daer het nochtans seker is / dat hy niet sijn Sone zy geweest / maer zijn Broeder / gebooren uyt een selvige Vader / te weten / uyt Josia. 't Welk hoe waerschijnlijk het zy / dewijle Joachim / die na hem soude genoemt staen / niet zijn Sone / (soodanig als hy nochtans moeste zijn volgens de maniere van doen die Matthæus houd in alle de andere geboorten) maer zijn Broeder zy geweest: dat laet ik staen aen 't oordeel van verstandige luyden. Doch laet ons nu komen tot de rest van 't geene 't welk het ondersoek van 't voorsz. derde gevoelen aengaet. 't Is wel soo / dat de luyden die op de gemelde maniere van accorderen blijven staen / daer in verscheyden van gevoelen zijn / en dat sommige van haer meynen dat Lucas de Genealogie van Maria / en niet die van Joseph beschrijft; andere wederom houden / dat soo wel van Lucas als van Matthæus de Genealogie Jesephs beschreven word. Doch hier is op te letten / datse beyde evenwel hier in overeenkomen / te weten / datse seggen / dat alle de geene die van Joram af tot Salathiel toe in Matthæo staen / onaengesien datse met andere namen hooft voor hooft genoemt zijn als by Lucam / evenwel de selve zijn die van Lucas worden genoemt / van Simeon af tot op Salathiel te rekenen. Want de geene die van gevoelen zijn datse beyde 't geslacht-register Josephs beschrijven / die zijn gedrongen staende te houden / dat niet alleen dese voorgenoemde / maer ook soo menig alsser staen in beyder beschrijvinge / de selvige persoonen zijn tot het eynde van 't geslacht-register toe; gelijk aen d'ander zijde de geene die seggen willen dat Lucas de Genealogie van Maria soude beschrijven / nootsakelijken moeten drijven dat het niet alle eenderley personen en zijn. Ende hier moeten wy noch eens seggen 't geene in 't voorgaende van ons bewesen is / te weten / datse in geene kleyne dolinge zijn dewelke meynen / dat die selve Osias die by Matthæum genoemt staet / Ochosias is / ende dat oversulks de drie dieder op die plaetse ontbreken / sijn Joas / Amasias en Azarias. Want de voorsz. Osias

en is

en is Ochosias niet / maer Azarias / die ook Osias genaemt is / als blijkt
2 Reg. kap. 15. 15. Soo dat de gene die by Matthæum ontbreken / niet en zijn
die gene die wy straks genoemt hebben / maer Ochosias / Joas ende Amasias /
gelijk voorhenen elders van ons geseyt is. Dit is in allen gevalle nootsakelijk /
't zy wie van beyden wy willen volgen onder de gene die de voorsz. derde over-
eenbrenginge toestaen / dat (gelijk wy geseyt hebben) Mathæus van Joram
af tot Salathiel toe / even de selve en juyst sulk getal van personen genoemt
moet hebben / als Lucas genoemt heeft voor Salathiel ; waer uyt blijkt / dat
hier tegen / behalven 't gene dat wy geseyt hebben / noch yet anders dat byn
wat te beduyden heeft / tegengeworpen kan worden. Want het en schijnt de
waerheyt geensins gelijk te zijn / dat zoo veele Koningen / waer van de som-
mige uytermaten groot van naem zijn geweest / alle te samen van Lucas ge-
noemt souden worden met andere namen dan de Heylige Schrifture selfs ons
aenwijst ; als daer sijn Amasias / Azarias / Ezechias / ende Josias / welker
naem ende gerucht / insonderheyt die van Ezechias ende Josias / ten alderop-
persten vermaert zijn / soo dat'et veel te ongerijmt schijnt / dat soo groote ende
vermaerde / en ('t welk het voornaemste is) sommige soo Godvruchtige Ko-
ningen / van Lucas souden zijn genoemt geweest met een hoop duystere / on-
bekende / en nergens meer genoemde namen. Welke eene reden soo veel by
my vermag / dat / al en waerder schoon anders niet datmen tegen de voorsz.
derde maniere van vereeniginge soude mogen inbrengen / ik daerom alleen de
selve t'eenemael verwerpelijk soude achten. De voornaemste oorsake om (ge-
lijk wy geseyt te hebben) te meynen dat Lucas ende Mathæus eenderley per-
sonen noemen / is genomen uyt de namen van Salathiel en Zorobabel / de-
welke ter oorsake van eenderley namen / by beyde d'Euangelisten ook geoor-
deelt zijn eenderley luyden te wesen. 't Welk wy nochtans niet waer meynen
te zijn / waer van wy ook straks klaerder sullen spreken in 't verklaren en ver-
handelen van de tweede maniere van accorderen die wy geseyt hebben ons be-
ter aen te staen dan de andere. En wat belangt de verscheydentheyt die wy
geseyt hebben te zijn tusschen de voorsz. drijvers van de derde maniere van ac-
corderen / de selve en meyne ik gene andere oorsake gehad te hebben / dan dat
het sommigen al te hard heeft geschenen dat'er in de gemelde plaetse / tot het
eynde van 't geslacht-register toe / niet een eenigen naem by beyde d'Euange-
listen eenderley ende de selve konde zijn. Om welke ongerijmtheyt t'ontgaen /
sommige gewilt hebben / dat niet soo wel van Lucas als van Mathæus 't ge-
slacht-register Josephs / maer 't geslacht-register Maria beschreven word. E-
venwel is 't wonder dat de voorsz. luyden / zich niet stootende aen de verschey-
dentheyt van soo veele namen / middelerwijlen niet geacht en hebben op de ge-
durige verscheydentheyt van soo veele uytnemende mannen over dit stuk / ende
niet geoordeelt hebben / gelijkse hadde behooren te doen / dat het ongerijmt was.
Voegt noch hier by / dat haer gevoelen / van dat Lucas soude beschreven heb-
ben de Stam-linie Mariæ / noch door meer andere redenen overtuygt word
valsch te zijn / gelijk voorhenen van ons betoont is. Behoeven derhalven geen-
sins te meynen / dat de voorsz. derde maniere van accorderen / die t'eenemael
daer op loopt / dat de Stamme Salomons opgehouden soude hebben in Ocho-
sia / ende dat oversulks Matthæus gesien soude hebben op de voortteelinge na
de Wet / en Lucas op de natuurlijke / eenigsins kan staende gehouden worden.

Is dan noodig dat wy komen tot de tweede maniere van accorderen. Ende seggen dat'et ons seer gefondeert dunkt / dat in den persoon van Joseph alleen / Matthæus de afkomste des selven Josephs soude gevolgt hebben na de nature / ende Lucas na de wet. Hier in leyt alleenlijk de swarigheyt: Hoe ende op wat wijse het voorsz. soonschap Josephs na de wet / te bewijsen ende te verklaren zy. Want ik bevinde dat'et tot noch toe op niet meer als twee manieren genomen is: De eerste / dat Joseph van Eli geadopteert ofte tot een Sone aengenomen soude zijn; de tweede / dat hoewel Joseph een ander natuurlijke Vader mochte hebben / evenwel daerom een Sone van Eli genoemt zy geweest / om dat de voorsz. andere Vader den selven Eli / zaet (gelijk de Schrifture sprekt) verwekt hadde. Dat Joseph van Eli tot een Sone aengenomen zy geweest / is (gelijk wy in 't vorige hebben aengewesen) de meyninge geweest van Augustinus / en tot noch toe en vinde ik niemand die sijn gevoelen of volgt of wederleyt. Het welke geen wonder is / dewijl ik by na geen boeken by my heb die hier toe noodig zijn / ik zal evenwel seggen wat'er my van dunkt. 't Welk is / dat'et my niet seer aen en staet / reden is: om dat'et aen d'eene zijde niet een eenig getuygenisse van Oude Schrijvers mede heeft / ende dat aen d'ander zijde die maniere van kinderen te adopteren in de H. Schrifture nauwelijks genoemt en staet. Achte oversulks het andere gevoelen veel waerschijnlijker / te weten / dat Joseph daerom twee Vaders hadde / Jacob ende Eli / (zijnde 't gene waer uyt de voorsz. verscheydentheyt van geslacht-registers by beyde d'Euangelisten sal ontstaen wesen) om dat Jacob / die van Salomon afkomstig was / zijn rechte en natuurlijke Vader / maer Eli / die van Nathan / ook een Sone Davids soo wel als Salomon / afkomstig was / sijn Vader na de Wet zy geweest; als wesende die gene wiens zaet verwekt wierde van Jacob. En dit gevoelen heeft altijd voor eerst een seer breede getuygenisse van de outheyt. Want by Eusebium in 't eerste boek van sijne Kerkelijke Historie / staen ons beschreven de eygen woorden van Africanus / een seer oud ende vermaert Schrijver / genomen uyt sekeren sijnen brief dien hy geschreven hadde aen Aristidem / belangende 't vereenigen der Euangelisten. Van welke woorden de summa dese is: Datmen 't gene wy geseyt hebben van de twee Vaders Josephs / de eene na de nature en d'andere na de wet / van de oude hadde / dewelke den nakomelingen sulks in schrift hebben nagelaten / seggende dat'et daer mede aldus is toegegaen / dat namelijken Mathat de natuurlijke en rechte groot-Vader van Joseph ende de Vader van Jacob / een huysvrouwe hadde getrout / van wiens naem mede noch gedachtenisse overgebleven was / want sy hiet Esta / dewelke de Vader van Eli soude hebben getrout na de doot van Melchi / ende uyt de selve den voorsz. Eli gegenereert; soo dat Jacob ende Eli souden zijn geweest halve Broeders uyt eene Moeder. Voorts is 't gebeurt dat Eli / hoewel minder van jaren dan Jacob / eerst gestorven is; na wiens doot Jacob / als wesende zijn Broeder / de selvige die de huysvrouwe van Eli was geweest / tot zijn eygen huysvrouwe heeft gehad / ende om zijn Broeder zaet ende erfgenamen te verwekken / getrout heeft / uyt welk tweede houwelijk der voorsz. vrouwe gegenereert soude zijn dese Joseph / dewelke volgens de wet dieder staet Deut. 25 / niet onder 't zaet Jacobs / maer onder 't zaet Eli gerekent moeste worden. Doch eer ik koome tot verhalinge en wederlegginge van 't gene 't welkmen op dit gevoelen tegenwerpen kan / soo staet acht te nemen / hoe

'tkomen

't komen mag dat in de gemelde Historie twee namen worden verzwegen die by Lucam in 't voorsz. geslacht-regisler staan / alwaar niet Melchi / gelijk die Historie mede brengt / maar Matthat gesept word te zijn de groot-Vader Josephs. Want by Lucam word Melchi / die eerst in de voorsz. geslacht-linie genoemt staet / niet de groot-Vader maer overgroot-Vaders Vader van Joseph gestelt / Matthat ende Levi ingevoegt zijnde tusschen den voorsz. Eli ende Melchi. Welke sake de voorsz. Historie van Africanus lichtelijk by yemant suspect soude konnen maken van leugenachtigheyt. Doch het en is niet waerschijnlijk / dat de gene die de selve soude hebben willen verzieren / hier in soo leelijken misslach gedaen / ende soo onachtsaam soude zijn geweest / dat hy sulks niet gewaer soude zijn geworden als van ons gesept is. Is oversulks te achten dat de exemplaren des Euangeliums Luce te dier tijdt in die plaatse verscheyden zijn geweest ; dat'er ook veele exemplaren geweest zijn die de twee voorsz. personen Matthat ende Levi / die hedensdaegs in alle exemplaren staen / niet en hadden ; ende dat de voorsz. Historie van Africano na die exemplaren in schrift gestelt ende nagelaten zy.

Laet ons derhalven besien / ofmen tegen 't voorsz. gevoelen yet inbrengen kan 't welk bondiger zy. 't Welk dit schijnt te zijn : dat in de wet van Deuteronomium gesproken word van broeders die te samen woonen / ende / gelijk daar uyt nootsakelijk schijnt te moeten besloten worden / de erffenisse noch gemeyn hebben ; 't welk niet gesept en kan worden van Jacob ende Eli / die niet meer als broeders van eene moeder waren / ende oversulks het vaderlijke erfgoet niet gemeyn hadden ; te min om dat haer maegschap al wat ver gehaelt was / te weten van den Koning David af. Doch daer op datse geen broeders van eenderley vader en waren / is lichtelijk te antwoorden. Want eerstelijk weten wy / dat na Hebreeusche wijse van speken / gelijk sulks ook by andere word toegestemt / die geene broeders worden genoemt / niet alleenlijk die van eenderley vader zijn / maer ook die gene die van eenderley maegschap soude mogen wesen / dewelke / ten zy datse al te veel graden verschelen / seer wel konnen hebben een gemeyne erffenisse / te weten een patrimoniale erffenisse / dat is / soodanige erffenisse dewelke in de recht afgaende linie van vaders komt. Ook blijkt daer-en-boven oogenschijnlijk uyt het boek Ruth / dat de voorsz. wet van Deuteronomium plaetse heeft gehad mede onder die gene die geen broeders en waren / als maer 't maegschap eenderley / ende eene de naeste van allen was. Want aldaer word gesept (te weten / in de Historie van Ruth) dat Ruth na de dood van Elimelech / ende voorts na de dood van Machlon zijn Sone / die de man van Ruth geweest was / op het onderwijsen ende vermanen van hare schoon-Moeder Naemi / van Booz versocht heeft dat hy haar ende de goederen die Elimelechs ende Machlons waren geweest / wilde lossen / als de gene die haer-lieden bloedvrient was. Want men moet weten dat behalven 't gene 't welk in de voorsz. plaetse Deut. 25 staet / in Levitico van gelijken kap. 25 een wet voorgeschreven is van 't lossen van de goederen die van yemands naesten / met hem uyt eenen huyse afkomstig zijnde ende gestorven wesende / verkocht mochten zijn geweest. Derhalven gebeurden 't in 't voorgemelde voorval van de Historie van Ruth / dat die wetten alle beyde plaetse konden hebben. Want behalven de goederen Elimelechs ende zijn Soons Machlons de welke verkocht waren / was noch overig ende in 't leven de huysvrouwe

des

des selven Machlons / te weten Ruth. Door wiens gebeden Booz beweegt zijnde / geseyt heeft dat hy bereyt was om 't gene te doen dat zy bad; maer dat'er noch een ander was / naerder als hy / dien sulks toequam / dewelke soo hy 't weygerden / soo wilde hy 't selfs dan doen. Oversulk heeft de voorsz. Booz in de poorte van de Stad / 't welk Bethlehem was / den voorsz. man die naerder was als hy / en door de poorte passeerde / bevolen stille te staen; Ende ter selver plaetse / na dat hy voor tien van de oudste der Stad de gantsche sake vertelt hadde / heeft hy den voorsz. man vermaent dat hy de goederen soude lossen ende Ruth tot een huysvrouwe nemen / 't welk de selve geweygert heeft te doen / ende nochtans en was Booz / om eygentlijk te spreken / niet alleenlijk niet geweest de broeder van Ruths eerste man / maer was hem noch soo na niet als een seker ander persoon. Evenwel heeft aldaer plaets gehad niet alleenlijk de wet van Leviticus / maer ook die van Deuteronomium. Want hy heeft Ruth getrout / om Machlon haren eersten Man zaet te verwekken. Want de woorden des selven Booz tot de voor-gemelde oudste / luyden aldus: Gy zijt heden getuygen, dat ik verkregen hebbe al 't gene 't welk Elimelechs was, ende alle 't gene dat Chilions ende Machlons was, vander hant Noëmi. Maer daer beneven hebbe ik Ruth de Moabitische, de huysvrouwe Machlons, my verkregen tot een huysvrouwe, om te verwekken den name des verstorven in zijn erfdeel. Uyt welke woorden klaarlijk blijkt / dat in dit voorval de bovengemelde Wet Deuteronomii in 't werk gestelt zy geweest; te meer / om dat / doe de voorsz. persoon die naerder was weygerden te doen 't geen Booz gedaen heeft / gebruykt is geworden die naemkundige Ceremonie van den schoen uyt te trekken / van de welke een uytdrukkelijk gebod is gedaen in de voorgemelde plaetse Deuteronomii. Ende is daer beneven noch aen te merken / dat de voorsz. persoon die naerder was / daerom heeft geweygert te doen 't gene datmen hem bad / om dat / seyt hy / ikse my niet en kan lossen, op dat ik niet misschien mijn eygen erfdeel niet te niet en doe. Welke woorden desen zin schijnen te hebben / te weten / dat hy zich niet en wilde stellen in perijkel van dat'er na zijn dood gene sijne erffenisse genoemt soude worden / ende dat de erffenisse niet geheeten soude worden na sijnen naem / maer na den naem des eersten mans daer Ruth aen gehouwt was geweest; want indien hy niet meer als een soon by haer gewonnen hadde / soo soude de selve uyt kracht van de voorsz. Wet / niet zijn soon / maer des eersten mans soon genoemt zijn geweest / en met eenen zijn gantsche erfgoet / soo wel 't gene hy gelost / als 't gene hy van te vooren gehad hadde / alleen ingenomen ende beseten hebben; Ende in dier voegen soude sijnen naem van natuurlijke of rechte Vader / na zijn dood te niet gedaen zijn geweest / 't welk / gelijk wy geseyt hebben / d'oorsaek was dat hy weygerden Ruth tot een huysvrouwe te nemen. Alwaer in 't voorby gaen aen te merken is / dat hier een plaetse is daer 't woord konnen, uytdrukkelijk soo veel beteykent als willen; ofte / ik en kan niet doen, even soo veel als ik wil niet doen. 't Welk wy hebben willen indachtig maken ter oorsake van niet weynige plaetsen in 't Nieuwe Testament / alwaer 't woord konnen op de selve wijse moet genomen worden / onder welke zijn die twee bekende passagien Rom. 4 en Heb. 11. in d'eerste van welke geschreven staet: Volkomentlijk vertrouwende, dat hy 't gene hy belooft hadde, ook konde doen, alwaer sonder twijffel ook konde doen, te seggen is / ook soude doen. Maer op de andere plaetse / alwaer

gesproken

gesprosken word van den selvigen Abraham / staet geschreven: doe hy dit by hem selven overwogen hadde, dat God ook van den dooden konde verwekken. Welke plaetse wy in onse disputatie van Christus de Saligmaker / bewesen hebben alsoo verstaen te moeten worden / als of'er stonde / dat ook God van den dooden soude verwekken. Meynen derhalven / om wederom ten propooste te keeren / dat wy op de tegenwerpinge dieder wierde ingebracht tegen de tweede maniere van accorderen / te weten dat Jacob ende Eli geen broeders zijn geweest van eene Vader / ende ook gene gemeyne patrimoniale erve hadden / genoeg gedaen te hebben met het voorsz. exempel uyt de Historie Ruth. Doch evenwel blijft'er noch eene andere zwarigheyt die wy in 't voorgeseyde hebben aengeroert / te weten / dat de voorsz. twee personen al te veel graden van maegschap van malkanderen verschilden. Want het schijnt de waerheyt niet gelijk te zijn / dat'er op die tijd doe Eli storf / uyt de stamme Nathans niet meer in 't leven gevonden en wierde dan de voorsz. Eli alleen / soo dat / doe hy nu dood was / dat heel geslacht soo gantsch te niet soude zijn geweest / datmen niemand en konde vinden die naerder aen Eli was vermaegschapt als yemand die van eenen anderen Soon van David / te weten / van Salomon / afkomstig was / namelijk / soo een als Jacob / dien het quansuys toequam de huysvrouwe van Eli te trouwen / ende den selven Eli zaet te verwekken; welverstaende wanneermen dat toestaet / 't welk uyt de Historie van Ruth in aller manieren schijnt bewesen te worden / te weten / dat het genoeg was / dat de gene die sulks doen soude / de naeste van allen bevonden wierde. 't En is / segge ik / niet waerschijnlijk / om dat / gelijk geseyt is / de gantsche stam van Nathan nootsakelijk te niet soude moeten geweest zijn / als dat soo soude hebben konnen toegaen. Want dat Jacob ende Eli broeders van eene Moeder zijn geweest / waer op Africanus in 't voorstellen van de voorsz. Historie / principalijk ende alleen schijnt te zien / om de Euangelisten te mogen accorderen; dat en schijnt niet ter sake te doen / om dies wil dat de voorsz. broederschap niet en gehoort tot het maegschap / noch tot het hebben van eenderley patrimoniael erfgoed / waer op voornemelijk schijnt gezien te worden in de gemelde Wet Deuteronomium. Ja dit selvige / te weten / dat de voorsz. personen geseyt worden broeders van eene Moeder geweest te zijn / ende dat dan voorts de bovengemelde Historie word bygebracht om mede te bewijsen: Dat ook die gene die de selve gebruyken hier op alleenlijk het ooge hebben; schijnt al te samen de voorsz. Historie suspect te maken van valschheyt / indien 't soo is / gelijk wy geseyt hebben / dat dese broederschap niets ter sake en doet. Want het laet hem aensien als of'er yemand geweest waer die sulks uyt zijn hooft verziert hadde / meynende / om dat de Wet Deuteronomii spreekt van broeders / datmen genoeg hebben soude aen een Historie waer in slechts stonde / ende uyt welke men weten mochte dat de voorsz. personen broeders zijn geweest / indien niet van eenderley vader / ten minsten van eenderley moeder. Ja aen den genen die dese Historie by Eusebium leest / schijnt genoegsaem te blijken / dat de gene diese gebruyken om de Euangelisten over een te brengen / gemeynt hebben / dat'et noodsakelijk was te betoonen dat Jacob ende Eli eenigsins broeders waren; te weten / broeders in sulken zin alsmen 't gemeenlijk neemt. Daer nochtans uyt de gemelde Historie van Ruth klaerlijk blijkt dat zulks niet noodig is. Wat sullen wy dan hier op seggen? Dit: datmen elders van daen

blijk heeft / dat de gemelde Historie / waer in gewag word gemaekt dat Jacob getrout hebbende de huysvrouwe van Eli / den selven Eli zaet verwekt heeft / van de gantsche outheyt in 't gemeyn aengenomen zy geweest. Waer uyt men dan een van beyden besluyten moet: Of dat de stamme Nathans na Elis dood t'eenemael opgehouden heeft; of / dat de voorsz. Wet van Deuteronomium mede plaetse hadde in broeders van eenderley Moeder / insonderheyt wanneer 't soo gelegen was geweest / dat de gene die Moeder was van soodanige personen / haers Vaders eenige erfgenaem geweest hadde; 't welk in die persoon die een huysvrouwe van Eli was geweest / lichtelijk gebeurt konde zijn. Doch / gelijk wy geseyt hebben / soo schijnt 'et in hem selven genoegsaem waerschijnlijk / dat de voorsz. Wet Mosis ook uytgestrekt zy geweest tot broeders van eenderley Moeder. Ende dat de Historie die van Africanus verhaelt word / in 't gemeyn aengenomen zy geweest / geven de eygen woorden Eusebii te verstaen; te meer / alsmender noch by doet / dat Africanus de selve verhalende / getuygt / datmen 't soo als hy seyt van de Ouden heeft. Voegt hier by / dat d'Autheur van de questien aen de Orthodoxen / (welk boek Justino t'onrecht word toegeschreven) in de antwoorden op de 66 en 133 questie / stelt als een sake die buyten questie is / dat / namelijk / Josef / de Man van Maria / onaengezien dat hy niet waerlijk van Eli / maer van een ander Vader gegenereert was / ebenwel wierde genoemt / ende na de Wet ook was / een Sone van Eli / om dieswille dat hem zijn rechte ende natuurlijke Vader gegenereert hadde uyt soodanigen vrouwe die een huysvrouwe van Eli geweest was. Dit / segge ik / stelt de voorsz. Schrijver aldus buyten dispute / soo datmen blijks genoeg heeft / dat 'er te dier tijd onder de gene diemen Orthodoxen noemden / niemand en zy geweest die sulks ontkenden. En hoewel de gemelde Schrijver niet soo oud en is als Justinus / dien 't voorsz. werk word toegeschreven / maer ten minsten twee hondert jaren na hem gefloreert heeft / soo mag en moet hy in desen deele niet anders dan voor een oud en geloofwaerdig Autheur gehouden worden. Behalven dit heeft ook Hieronymus / volgens de citatie van Sixtus Senensis / in zijn boek Bibliotheca sancta [de heylige Boekkas] genoemt / van opinie geweest dat dese Historie waerachtig zy. Heeft ook / schrijvende over Matthæum / de voorsz. verscheydentheyt der Euangelisten in de Genealogie Christi / volgens den inhoud der selver Historie geaccordeert. Hier komt noch toe / dat Augustinus / (volgens 't gene dat 'er de selve Sixtus in 't selvige boek van verhaelt) dewelke / als geseyt is / eerst van gevoelen was datmen de Euangelisten soo moeste overeenbrengen / datmen seyde dat Eli d'aengenomene Vader van Joseph was geweest / welk selvige gevoelen Sixtus seyt te staen by Augustinum lib. 2. kap. 3. van de eenstemmigheyt der Euangelisten. Naderhant nochtans / doe hy die vertellinge in Africano is komen te lesen / van opinie schijnt verandert / ende de voorsz. Historie t'eenemael toegevallen te hebben / gelijk te lesen is / volgens de citatie des selven Sixti / by den selven Augustinum lib. 2. retract. cap. 7. Ook is 't dat Eusebius / die voorwaer een treffelijk man geweest is / ende / uytgenomen Afrikanus / ouder dan alle die andere / de selvige Historie / wanneer hyse uyt Afrikano verhaelt / in aller manieren mede approbeert ende voor goet kent. Hebben derhalven menigte van redenen en genoeg getuygenissen van authoriteyt / tot bevestiginge van de voorsz. Historie.

Even-

Evenwel staet noch al te antwoorden op andere dingen diemen inbrengen kan tegen dat deel van de Historie 't welk seyt / dat soo wel Eli als Jacob/ niet tegenstaende datse beyde van David voortgesproten waren/ evenwel nochtans de eene van Salomon / ende de andere van Nathan voortgeteelt zijn geweest. Want eerstelijk soo schijnt hier seer tegen te zijn / dat soo wel in de geslacht-rekeninge Jacobs / als in de geslacht-rekeninge Eli / gewag word gemaekt van Salathiel en Zorobabel / van de eerste als van de Vader ; van de laetste als van de Sone / gelijk ook de voorsz. Salathiel en Zorobabel t'eenemal op de selvige maniere ende ordre in 't geslacht-register Josephs genoemt worden. Want het is waerschijnlijk / dat de voorsz. personen op beyde plaetse de selvige zijn ; 't welk in geenderley wijse bestaen kan/ wanneer de twee voorsz. geslacht-linien door twee verscheyden Vaders en voorteelders worden heen gebracht. Ende gewisselijk / dit schijnt (gelijk wy te voren ook vermaent hebben) geweest te zijn de principaelste oorsake/ waerom andere geseyt hebben / dat Mat-thæus na Joram niet en heeft berekent de rechte en natuurlijke afkomelingen Salomons / maer sulke die 't alleenlijk waren na de Wet / dat is / voortgekomen waren uyt den stamme Nathans / tot welken stamme doe soude gekomen zijn de successie in 't Rijk / door de welke die luyden gemaekt worden tot descendenten Salomons na de Wet / te weten / doe nu de rechte en natuurlijke stamme Salomons te niet was geloopen. Doch dit hebben wy genoegsaem bewesen t'eenemael vreemt te zijn van de waerheyt. Staet ons derhalven op de tegenwerpinge tegens dese onse tweede maniere van accorderen / dit te antwoorden / dat'er niets en is 't welk belet / dat hoewel by de Euangelisten de namen van Vader en Soon op beyde plaetsen eenderley zijn/ de personen nochtans op beyde plaetsen niet eenderley en zijn. Want aengesien Salathiel en Zorobabel / insonderheyt Zorobabel/ uyt den stamme Salomons (gelijk wy altoos meynen / ende de Schrifture overvloediglijk betuygt) waerlijk geboren zijnde / seer uytnemende ende notabele mannen zijn geweest ; soo kan 't seer wel wesen/ dat onder de gene die van den stamme Nathans waren / tot vernieuwinge van de gedachtenisse sulker uytnemender mannen / aen eenige personen de selve namen gegeven zijn. Laet hier noch by komen datmen uyt de Bybelsche Historie 1 Chron.3 opentlijk blijk heeft / dat Zorobabel niet en is geweest de rechte Sone van Salathiel / maer alleenlijk sijn Neve / voortgekomen van Pedaia de Sone Salathiels: dienvolgens en is het der waerheyt geensins gelijk / dat Lucas / die gantsch geen reden en hadde om yemand / ja ook niet een / van die gantsche Genealogie te verzwijgen / Pedaiam / den rechten en natuurlijken Vader des selven Zorobabels / die van Matthæo verhaelt word / soude gaen verzwijgen / ende den voorsz. Zorobabel gaen maken tot een Sone van den genen waer van hy inder daet maer de Neef en was. Want dat Matthæus die verzwijginge heeft gedaen/ en is gantsch geen wonder / nadien 't heel seker is dat hy te voren veele andere verzwegen hadde / ende niet alleenlijk een Soons-Sone / maer ook een Soons-Soons-Soons-Sone voor een Sone heeft gestelt / gelijk sulks in 't voorgaende by ons bewesen / ende van alle Autheuren waergenomen is. Want zijn oogenmerk (als geseyt) is geweest / dat in zijn driedeelig geslacht-register / 't getal van 14 geboorten net uyt soude komen. Oversulks ist'er noch verre van daen / datmen soude moeten meynen dat de voorsz. Salathiel en Zorobabel by Matthæum en Lucam

eenderley personen zijn / dat veel eer uyt de maniere van 't register-schrijven / die by den eenen anders is als by den anderen / 't contrarie af te nemen zy. Want die voorsz. verscheyden stijl ende ordre van schrijven / heeft ook uyt hare eygen nature konnen te wege brengen / dat het Matthæo / die in dese sake niet soo nau heeft behoeven te zien als Lucas / genoeg is geweest dat in de Bybelsche Historie des Ouden Testaments / ergens ende meer dan eens / Zorobabel zy genoemt geweest een Sone Salathiels / gelijk wy in 't voorgaende hebben te verstaen gegeven. Volgt nu noch eene tegenwerpinge / te weten / dat'et niet seer waerschijnlijk en is / dat'er op eenderley tijd in den stamme Nathans veel meer geboorten souden zijn geweest dan in den stamme Salomons / welverstaende alsmen begint van die plaetse van 't geslacht-register / na de welke niet en blijkt dat'er yemand van den stamme Salomons (welke stam gestelt word in de voorsz. Genealogie die Matthæus berekent) naderhant voorby gelaten zy geweest. Dese tegenwerpinge heeft weynig zwarigheyts. Want eerstelijk / al en hadmen andersins gantsch geen blijk van de sake / soo is 't evenwel waerschijnlijk / dat Matthæus in 't derde deel van sijne Genealogie / om effen uyt te komen op dat getal van 14 geboorten / niet weynige overgeslagen en heeft. Ten anderen soo kanmen met noch veel meer fondaments antwoorden / dat het seer wel kan bestaen / dat in twee verscheyden stammen op eenderley tijd / dat is / geduurende de lengte van eenderley tijd / 't getal van de geboorten seer ongelijk zy. Hier van is een doorluchtig exempel in den Jagellonischen ende Oostenrijkschen stam. Want van de geboorte van Uladislaus Jagellon / tot op de geboorte van Sigismundus Augustus sijns Soons-Soons-Sone / rekentmen aen de kant van 163 jaren. Wederom van Maximilianus de eerste Roomsch Keyser / tot op Philippus de tweede / Koning van Hispanien / van gelijken sijns Soons-Soons-Sone / en rekentmen niet meer als aen de kant van 70 jaren. Soo dat hier soo veel geboorten zijn geweest in de tijd van niet meer dan 70 / als ginder in de tijd van 163 jaren. Moeste derhalven geen wonder schijnen / al en waerder ook by Matthæum niet een van de descendenten des stams Salomons overgeslagen / (te beginnen van de voorgemelde plaetse af) dat het getal der geboorten niet overeen en quame met het getal der gener die Lucas binnen de selve lengte van tijd beschrijft in den stamme Nathans / maer dat het ontrent negen geboorten minder hadde. 't Welk niemendal en is by het gene dat d'exempelen / die wy terstont hebben bygebracht / betoonen te konnen geschieden / insonderheyt om dat ginder de tijd by na driemael langer is geweest dan hier / te weten / in de voorsz. exempelen die wy bygebracht hebben. Ook en moet niet verzwegen worden 't gene voorhenen van ons is aengeroert / te weten / dat by Matthæum na Zorobabel niemand en word genoemt gevonden / wiens naem soude mogen overeen komen met de rechte descendenten Zorobabels / welker namen staen 2 Chron. 3. Want dat schijnt gantsch uyt te kennen te geven / dat Matthæus / ten minsten na Zorobabel / niet en heeft berekent den rechten ende natuurlijken stamme Salomons / maer misschien eenigen sodanigen die na de Wet zijnde / eenderley is met die van Nathan den welken Lucas berekent. Ende om dat wy geseyt hebben / dat'et ons waerschijnlijker docht dat alle die personen tweenamig zijn geweest / dan dat Abiud / die van Matthæo gestelt word tot een Sone Zorobabels / van den Autheur des boeks der Chronijken overgeslagen soude zijn geweest / (aen-

gesien

gesien de voorsz. tegenwerpinge op een van die twee manieren moet beantwoord worden) soo laten wy een yeder vryheyt / onaengesien wat wy geseyt mochten hebben / om / soo veel ons gevoelen aengaet / te kiesen welk van die twee manieren hy volgen wil. Want anders ins is 't genoegsaem kennelijk / dat Matthæus in 't beschrijven van zijn stam-register Christi / den rechten en natuurlijken stamme Salomons gevolgt heeft. 'k En sal ook niet verzwijgen sekere andere tegenwerpinge (en dat om d'authoriteyt des mans diese maekt) die ingebracht soude konnen worden tegen de maniere van accorderen daer wy ons aen houden. Want Augustinus in 't 2 boek van de Euangelische questien kap.5 / (volgens 't getuygenisse des voorgemelden Sixti ter selver plaetse) hoewel hy noch niet en wist / dat de Historie van de maniere op dewelke Eli een Vader Josephs na de Wet geweest zy / soo klaerlijk van Africano beschreven was / soo wist hy ondertusschen wel van de voorsz. maniere van overeenbrenginge / als dewelke (gelijk wy een weynig voorhenen bericht hebben gedaen) onder de Christenen bekent ende aengenomen was: maer ondertusschen en hield hyse evenwel niet voor goet. Want de woorden des Wets Deut.25 / alwaer geseyt word: Ende de eerstgeboren die sy zal gebaert hebben, sal staen in den naem zijns verstorven broeders, op dat sijnen name niet uytgedaen en werde in Israël, leyde hy soo uyt / dat door 't woord naem, verstaen wierde de naem waer mede de overledene was benoemt geweest / soo dat (by exempel / in 't voorval waer van wy handelen) volgens die wet / na sijne meyninge noodig soude zijn geweest dat de rechte Sone Jacobs / geboren uyt de gene die een huysvrouwe van Eli was geweest / Eli soude hebben moeten heeten; 't welk nadien 't niet gebeurt en is / overmits hy niet Eli maer Joseph hiet / soo heeft Augustinus ter gemelder plaetse gemeynt / dat die voorsz. wijse om de Euangelisten te vereenigen / verworpen moeste zijn. Doch naderhant de sake beter overmerkende / heeft hy gesien dat door 't voorsz. woord geensins sulks beteykent en wierde / maer dat door 't selve verklaert moeste worden / dat de gene die de eerstgeboren uyt soodanig houwelijk soude mogen wesen / simpelijk geacht ende genoemt moeste worden een Sone van den voorgaenden overleden man sijns moeders / ende dat dienvolgens de voorsz. eerste man altijd sijn vader genoemt moeste zijn. Dit / segge ik / heeft Augustinus gemerkt / ende hemselven corrigerende / beschreven in 't tweede boek der weder-roepinge / kap.12.

Wy meynen / dat'er / soo veel in ons is / overvloediglijk genoeg geantwoord zy op 't gene 't welk scheen ingebracht te konnen worden tegen de maniere van accorderen die wy voor de beste houden. Alwaer eenigsins tot bevestiginge der selver niet en schijnt te moeten vergeten worden / 't gene van eenige voortreffelijke mannen word aengeroert; ende is dit: Dat Lucas in 't voorstellen van sijn stam-register niet en heeft gebruykt het woord van genereren of voortteelen, 't welk is gebruykt van Matthæus / maer alleenlijk seyt Joseph, des Eli (τοῦ Ἡλὶ) dat's simpelijken te seggen des genen die Eliis was, te weten / op dat hy in deser voegen soude konnen stellen een Vader / al en waer 't juyst geen rechte noch natuurlijke. Want beyde is 't waer / te weten / dat de gene dien het zaet verwekt was / den genen niet gegenereert heeft die na zijn dood uyt sijne huysvrouwe soude mogen geboren zijn; ende van gelijken / dat hy evenwel / volgens de Wet sijn Soon is. In 't voorby gaen moeten wy hier in gedachten brengen / dat hoewel Lucas in de voorsz. woorden den naem van

Sone niet gestelt en heeft / de selve evenwel moet herhaelt worden uyt het gene dat voor gegaen was. Want te voren hadde hy geseyt: Ende Jesus was ontrent de dertig jaren, soomen meynde de Sone van Joseph. Wanneer hy dan terstont daer by voegt / die geweest is des Eli, soo moetmen sonder twijffel daer op verstaen Sone, welk woord in soo lange oprekeninge van geboorten / kortheyts ende aerdigheyts halven / en ook met recht van hem is overgeslagen. Ook en is de repetitie en herhalinge van 't woord Sone op de plaetse voorsz. niet noodig. Want dese maniere van spreken / by exempel Joseph Jacobs, soo geuyttet zijnde / beteykent / soo by Heydensche als ook by Goddelijke Schrijvers / dat Joseph de Sone is van Jacob. Exempelen hier van heeftmen in de Euangelien / onder anderen in de Apostelen Jacobus ende Joannes de Sonen Zebedæi. Want de selve worden op een sekere plaetse simpelijk genoemt des Zebedæi, ofte die van Zebedæus als blijkt in Jacobus / Matth. 10. item Marc. 1 en 3. In de H. Schrifture selfs / is dit seer veel in gebruyk / dat als een man / of mensch van 't mannelijk geslacht / geseyt word yemands te zijn (by exempel Joseph / Jacobs) dat alsdan de gene wiens hy word geseyt te zijn / sijn Vader zy. Gelijkerwijs in de wijven / de gene wiens een wijfs-persoon word geseyt te zijn / by exempel / Maria Josephs) der selver vrouwen man is. Daer zijnder die daerom hebben willen dat Joseph word genoemt des Eli, ofte Eliis, om dat Eli is geweest de schoon-Vader van Joseph. Deser luyden opinie soude lijdelijker zijn / indiense eenig exempel hadden gehad om de selve te bevestigen. Maer wy / meyne ik immers wel / en hebbense geen altoos. Dit hebbe ik alleenlijk gevonden / dat Matthias Flaccius Illyricus / die van dit gevoelen is / ende ook een van de gene / die / onaengesien datse willen hebben dat de stamme Salomons dood geloopen soude zijn in Ochosia / evenwel noch meynen dat Lucas niet het geslacht-register Josephs maer van Maria beschrijft: ik heb / seg ik gevonden / dat de voorsz. Autheur / ter oorsake van zijn voorgemelde gevoelen / aldaer stelt / dat Joseph is geseyt te zijn τοῦ Ἡλὶ [des Eli] daer nochtans Eli niet de Vader / maer schoon-Vader Josephs was; bewegt zijnde door een exempel / genomen uyt de Handelingen der Apostelen kap. 7. vers 16 / alwaer Stephanus Emor noemt [τοῦ Συχὲμ] des Sichem, ofte Sichems] daermen nochtans leest dat Sichem niet en is geweest de Vader / maer de Sone van Emor / als staet Gen. 33 / en ook Josua in 't laetste kapittel. Want daer uyt besluyt Flaccius aldus: Gelijkerwijs in die plaetse Actor. Sichems (ofte des Sichem) niet na gewoonte en beteykent / een Vader / maer een Sone; alsoo is 't ook op de plaetse Luc. 3 geen wonder / dat Eliis (ofte des Eli) niet een Vader / maer een schoon-Vader te kennen geeft. En gewisselijk voor den selven Illyricum zijn al eenige geleerde mannen geweest / de welke gemeynt hebben / datmen op de gemelde plaetse der woorden Stephani / by de Grieksche woorden byvoegen moeste / niet / gelijk in de gemeyne Latijnsche Oversettinge staet / het woord Soon, maer Vader, onder de welke die gene mede is de welke in den Bybel van Vatablus / gemaekt ofte vergadert heeft d'Annotatien over 't Nieuwe Testament. Welker luyden gevoelen Beza gevolgt heeft in sijne Oversettinge. Doch ons gevoelen is heel anders. Want wy houden 't voor eene gantsch ongebruykelijke beteykenisse / dat een naem ofte woord / 't welk een des voor hem heeft / * een ander woord voor hem heeft

* By exempel, Davids, Josephs, Jacobs.

daer 't op past ende waer toe het hoort / een Soon beteykenen kan. Ende en meyne niet dat diergelijke maniere van spreken yewers anders gevonden word. Doch om dat dus doende / wanneermen niet yet anders daer by en seyde / Lucas ende Stephanus soude mogen schijnen beticht te worden van valschheyt / aengesien (gelijk geseyt is) Sichem de Sone van Emor geweest zy: soo is 't noodig dat wy / behalven dit / yet seggen / ende betoonen / hoemen de plaetse nemen moet / op dat soo wel Stephanus als Lucas verdedigt mogen worden van de suspicie van leugenachtigheyt. Ende alsoo dese plaetse daer-en-boven noch yet heeft 't welk valsch soude mogen schijnen / soo sal ik / te deser occasie / mede spreken van een sake die wy voorby gegaen zijn / doe wy specialijken handelden van die dingen dewelke / soo veel de Historie betreft / in de Schriften des Nieuwen Testaments valsch ende leugenachtig schijnen bevonden te worden. Welke tweede valschheyt dieder soude mogen bevonden worden te zijn in de woorden van Stephanus / dese is / dat hy seyt / dat de voorvaders der Israëliten overgebracht zijn geweest in Sichem / ende geleyt in het graf 't welk Abraham om eenen prijs des silvers gekocht heeft van de Kinderen Emor. Want het is seker ('t zy datmen dit verstae van Jacob / of van sijne Sonen de Patriarchen ende hooft-Vaderen der Israëliten) dat'et met de sake soo niet en staet als hier geseyt word. Want soo veel Jacob aengaet / die is / volgens zijn bevel 't welk hy voor zijn dood dede / wel overgebracht uyt Egypten / doch in 't Land Canaan / en oversulks niet te Sichem. Daer-en-boven / 't graf daer hy in geleyt wierde / heeft Abraham wel gekocht gehad / doch niet van de Kinderen Emor / maer van Efron den Hitthiter / gelijkmen hier van klaer bescheyt heeft Gen. 23. 49 en 50. Aen d'ander zijde / indienmen de plaetse verstaen moet van de Sonen Jacobs / soo vinden wy wel / dat Joseph na zijn dood is overgebracht in Sichem / gelijkmen lesen mag in 't voorgemelde laetste kapittel des boeks Josue; van gelijken ook dit: Dat sijne gebeenten / die d'Israëliten uyt het Land Canaan hadden overgebracht / aldaer / te weten / in Sichem / overgebracht zijn geweest / ende dat noch in een graf 't welke gekocht was van de Kinderen Emor / gelijk de woorden Stephani medebrengen / maer evenwel sulken graf / dat niet Abraham / gelijk sijne woorden luyden / maer Jacob gekocht hadde / 't welk klaerlijk blijkt / soo uyt de gemelde plaetse des boeks Josue / als uyt het andere dat voorhenen van ons geciteert is / te weten Gen. 33. Schijnt derhalven byna middel noch weg gevonden te konnen worden / om te konnen toonen dat'er niet eenige valschheyt gevonden en word in dat deel der Historie 't welk van Stephano verhaelt is. Sullen dan voor eerst dit stuk voornemen / ende daer na uytkomste geven aengaende d'eerste valschheyt waer van wy vermaent hebben.

Seggen derhalven eerstelijk / met meer andere geleerde mannen / insonderheyt met Beza in sijne Annotatien over de voorsz. plaetse / datmen nergens door gedwongen is te seggen / dat de woorden Stephani gerefereert souden worden tot Jacob / maer datse genoegsaem waer zijn / ende voor waer mogen passeren / alsmense niet voorder en neemt dan op de voor-Vaders der Israëliten. Ende al en konden wy al niet betoonen / dat'er in Sichem yemand meer van de Vaders begraven zy geweest dan Joseph / soo soude sulks genoeg konnen zijn om de woorden Stephani te verdedigen van valschheyt. Want by Schrijvers van fatsoen / en ook in de H. Schrifture / is seer gemeyn die figuur-

lijke

lijke wijse van spreken / waer door een deel van eenig dink voor 't geheele dink genomen word; soo dat die woorden: Onse Vaders die over zijn gebracht in Sichem &c, niet tegenstaende dat'er in 't getal van veele Vaders word geseyt/ evenwel waer konnen zijn / alsser slechs yemand van de Vaders derwaerts overgebracht zy geweest. Doch behalven dit / gelijk ik by Bezam geciteert hebbe gevonden / soo hebben wy 't getuygenisse Hieronymi / dewelke schrijft in 't Epitaphio Paulæ, dat in Sichem mede geweest zijn de graven van de andere Patriarchen Jacobs Sonen / ende dat hyse met zijn eygen oogen gesien heeft. Oversulks / al is 't schoon datmen sulks in de H. Schrifture niet geschreven en vind; dewijlmen evenwel aen d'ander zijde mede niets geschreven vind dat'er tegen soude mogen strijden; soo en magmen soo treffelijken man geensins leugen-wraken/noch vermoeden hebben dat hy willens en wetens soo plomp uyt soude gelogen hebben; gelijk hy ontwijffelijk gelogen soude hebben/ indien dat'er in Sichem anders geen gebeente van die Vaders dan van Joseph alleen begraven waren geweest. Wijders / om te komen tot antwoorde op de tegenwerpinge / van dat het voorsz. graf te Sichem / niet van Abraham/ maer van Jacob / gekocht is / seggen wy / datmen tweesins kan antwoorden. Eerstelijk / dat op dese plaetse heeft konnen gebeurt zijn dat selve / 't welk wy in 't voorgaende bewesen hebben na alle schijn van waerheyt gebeurt te wesen in de plaetse Matth. 27/alwaermen leest den naem van Jeremias/daer 't nochtans seker is / dat de woorden des Propheets / aldaer geciteert / niet Jeremiæ / maer Zachariæ zijn. Want wy hebben daer geseyt / dat het t'eenemael waerschijnlijk is/ dat Matthæus niet geschreven heeft eenigen naem van een Propheet / maer dat naderhant de eene neuswijse of d'andere op de kant een naem heeft by geschreven / die eyndelijk / gelijk het wel placht te gaen / in den text selfs is ingeslopen. Doch om wat oorsake de voorsz. neuswijse sulks mag gedaen hebben / ende den naem des Propheten Jeremiæ by de woorden des Euangelists kan gekomen zijn / hebben wy aldaer verklaert. Oversulks heeft het hier mede lichtelijk konnen gebeuren / dat in de woorden Stephani die Lucas beschrijft / simpelijken gelesen wierde: den welken hy gekocht heeft, sonder eenigen naem des koopers daer by te doen / 't welk d'eene neuswijse of d'andere sal hebben willen vol maken / ende den naem van Abraham daer by gaen schrijven / (daer nochtans de naem van Jacob / een weynig te voren aldaer uytgedrukt / op de reden te verstaen was) om dieswille dat hy 't kan gehouden hebben voor een sekere sake / dat onder de gene die overgebracht waren om begraven te worden / Jacob mede gerekent moeste worden / gelijk doch de woorden Stephani schijnen mede te brengen. Want van Jacob konde de voorsz. persoon sonder twijffel gelesen hebben / dat de selve (gelijk wy te voren geseyt / en met citatie van plaetsen bewesen hebben) na zijn dood geleyt is geweest in 't graf dat Abraham gekocht hadde. Want dat hy de andere dingen die hier mede niet accorderen / ende in de woorden van Stephanus nochtans begrepen zijn / wel niet en kan gemerkt hebben / dat en soude gantsch geen wonder zijn. Want door de selve stoutigheyt en sloffigheyt/ waer door hy zich onderstaen soude hebben de woorden van Stephanus vol te maken / door de selve kan 't wel zijn dat hy om eenige woorden Stephani niet vlytiglijk genoeg gedocht / ende alles wat hy te dier plaetse seyt / niet met de Historie selfs gaen vergelijken heeft. Dit seggen wy tot een byvoegsel van 't gene dat over dese

plaetse

plaetse geannoteert is van Beza / die de eerste is daer wy tot noch toe dese antwoorde in gelesen hebben. De tweede maniere van antwoorden is / dat het seer wel bestaen kan / dat door den naem van Abraham, niet verstaen en werde Abraham selfs / maer Jacob sijns Soons-Sone / te weten / in deser voegen / dat hy door den naem van Abraham te kennen geeft de nakomelingen Abrahams / ende dat'et even soo veel zy als of'er stonde: 't welk de nakomelingen Abrahams gekocht hebben, 't welk waerachtig bevonden word / nademael Jacob sulks gedaen heeft. Want dat door den naem van eenig persoon des selven nablijvende geslacht / of een alleen van de nakomelingen verstaen word / is seer gemeyn in de H. Schrifture. Alleen den naem van Israël bewijst genoegsaem onse seggen. Want het is een bekende sake / dat de voorsz. naem van den Engel gegeven zy aen Jacob. En nochtans vindmen doorgaens / dat door de simpele benoeminge van Israël, niet alleenlijk Jacob selfs / maer ook wel sijne nakomelingen gemeynt worden / sonder alsdan eenig gemerk te nemen op Jacob selfs / dan alleen voor soo veel als hy de Autheur ende oorspronk is geweest van sijne nakomelingen ende geslacht. Dat ook door den naem van David niet David selfs / maer of sijne nakomelingen in 't gros / of een alleen van sijne nakomelingen (by exempel de Messias) beteykent is geweest / sal een yeder gewaer worden / lesende Jerem. 33. vers 17 / en kap. 34. item Ezech. 37. mitsgaders Oseæ 3. Want op de voorgemelde plaetse Jeremiæ / word door den naem van David, het nageslacht Davids verstaen; maer in alle d'andere / de Messias / of Christus / met ronde woorden David genoemt. Ende is te weten / dat dese suspicie van valschheyt in den voorsz. naem van Abraham, diemen leest in de voorsz. woorden Stephani / by veelen van sulken gewichte is geweest datse geseyt hebben / dat de naem van Jacob ende niet van Abraham / van Stephano wel gesproken ende van Luca wel geschreven zy geweest / maer dat'er naderhant / 'k en weet niet op wat wijse / veranderinge in soude geschied zijn; welk seggen wy evenwel niet voor goet en konnen houden. Achten derhalven / overmits wy / om byna diergelijke oorsake / de eerste niet soo goet en vinden / best te zijn / dat wy ons houden aen die tweede maniere van antwoorden / die wy straks verhaelt ende waerschijnlijk doen blijken hebben.

Door 't gene wy geseyt hebben / is nu / onses achtens / genoegsaem contentement gedaen op de eerste suspicie van leugenachtigheyt / staet nu te ondersoeken van de tweede / ende te besien / hoe Stephanus met waerheyt heeft konnen seggen ende Lucas schrijven / Emor Sichems, daer nochtans Sichem / gelijk ook de maniere van spreken t'eenemael schijnt mede te brengen / gelesen word niet de Vader / maer de Sone van Emor geweest te zijn. Wy seggen dan (met verwonderinge dat dit niet gemerkt en is van alle de gene die wy tot noch toe gelesen hebben) dat'et niet qualijk en sluyt / te seggen / dat Emor niet alleenlijk en zy geweest de Vader van Sichem / gelijk er geschreven staet / maer ook de Sone / welverstaende de Sone van yemand anders die ook Sichem geheeten mochte hebben / even als zijn Vader. Dit en vindmen wel nergens geschreven staen; ende evenwel nochtans kan 't waer zijn: Want alles wat in 't Nieuwe Testament geseyt word (hoewel tot de Historie des Ouden Testaments gehoorende / ende niet anders dan waer zijnde) en vindmen in de boeken des Ouden Testaments die wy hedensdaegs hebben / niet altijd van punct

tot punct aengeteykent. Van welke sake in 't voorgaende overvloediglijk ende met genoegsame vlijd / na gelegentheyt van onse tegenwoordige discoursen gedisputeert ende gehandelt is. Soo evenwel yemand met dit gevoelen niet te vreden en is / ende niet stof genoeg en meynt te hebben om te gelooven dat de Vader van Emor / Sichem geheeten heeft / overmits de woorden Stephani sulks souden mede brengen; soo sullen wy noch op eene andere wijse konnen antwoorden / ende seggen / dat de woorden: τοῦ Συχὲμ [des Sichems, ofte van Sichem] noch den Vader / noch den Sone beteykenen / maer de plaetse daer Emor van daen was. Want soo bevinden wy dat na gelijke maniere van spreken kap. 11. vers 32 geseyt is de mannen Ninivens, of van Ninive, in plaetse van dat'er staen soude de Ninivitische mannen. Want het woord Νινευὶ [Ninive] is sonder twijffel op die plaetse gehecht aen 't woord mannen, daer 't zich in de reden na vlyden moet. Soo vindmen ook Judic. 8. vers 5: Ende heeft geseyt tot de mannen Suchots (ofte van Suchot) alwaer 't zonder twijffel met het woord Suchot, even soo gelegen is als in de voorgaende plaetse met het woord Ninive. Ende 't is kennelijk / dat in die plaetse (dewelke met de voorgaende die by Lucam is / veele haers gelijke plaetsen heeft in de Schrifture) mannen Suchots, soo veel te seggen is / als mannen die van daen zijn uyt een plaetse die soo genoemt is. Doch Junius en Tremellius seggen alhier / dat'er op verstaen worden / niet de Vader of Soon / maer Vorst en Heere. Want uyt de Bybelsche Historie schijnt te konnen bewesen worden / insonderheyt uyt Gen. 34 / dat Emor is geweest een Vorst van die plaetse diemen Sichem noemt. Hoewel het selve aldaer niet uytdrukkelijk en staet / maer alleenlijk / dat hy een Vorst was van de plaets / sonder de plaets te noemen. Want de voorsz. luyden drijven / dat'er dusdanigen wijse van spreken by den Hebreën gebruykt word / dat een woord of naem / 't welk staet onder een ander woord daer 't zich in de reden na hebben moet / ende voorts het selve onderworpene woord een naem van een plaetse is / alsdan te verstaen geeft ende aenwijst / dat de gene die beteykent soude mogen zijn door den naem daer 't voorsz. woord onder hoort / ende zich in de reden na hebben moet / de Heer ende de Vorst is van de plaetse die door dat woord daar wy van spreken beteykent word. Doch dewijlse hier van gantsch geen exempel voort en brengen / soo en durven wy ons aen de voorsz. hare meyninge ende verklaringe niet houden: te min / om dat zy / soomen hare woorden wat naerstelijk overweegt / niet anders en schijnen te affirmeren / dan dat dese reden-schikkinge en woord-ordonneringe / waer in het eene woord bestuurt ende sijnen uytgang en fatsoen gegeven word van het andere / by de Hebreën gebruykelijk is; (van welke sake gantsch geen twijffel en is) maer niet / dat'et gebruykelijk is / datmen / wanneer de woorden op die maniere komen / alsdan den naem van eenig Vorst of Heer daer op verstaen moet; 't welk nochtans eygentlijk het punct is dat wy hier voor hebben. Uyt allen desen blijkt / datmen dese gantsche plaetse door / alle suspicie van leugenachtigheyt van Stephanus ende Lucas lichtelijk kan afweeren; ende dat daer beneven door eenige gelijkenisse dieder soude mogen wesen / niet en kan bewesen worden / dat'et niet onwaerschijnlijk is dat Lucas / wanneer hy seyt Josephs τοῦ Ἠλὶ (des Eli) verstaen soude dat Joseph soude zijn geweest de schoon-Soon van Eli.

Besluyten derhalven nu / dat uyt de twee van ons verhaelde manieren van

accor-

accoꝛderen der geſlacht-regiſters Chꝛiſti/ ſooſe by Matthæum ende by Lucam geleſen woꝛden / die gene te kieſen zy dewelke ſtelt / dat van beyde d'Euangeliſten de Genealogie van Joſeph de Man Mariæ/ des Moeders Chꝛiſti / beſchꝛeven is / doch alſoo dat'et van Matthæo gedaen zy dooꝛ de rechte en natuurlijke Vader Joſephs / maer van Luca dooꝛ de Vader Joſephs na de Wet. Nu overmits het gene 't welk belangt den Vader na de Wet / op twee manieren kan verſtaen woꝛden. 1. Om dat Joſeph ſoude geweeſt zijn de aengenomen Vader van Eli. 2. Dat hy daerom zijn Sone ſoude hebben geweeſt/ om dat hem (te weten Eli) in den ſelven Joſeph zaet verwekt was ; ſoo houden wy ons liever aen 't laetſte als aen 't eerſte ; eenſ deels om dat het eerſte niet ſoo gebꝛuykelijk en was / en yemand niet ſoo t'eenemael eens anders Soon maekte als het laetſte ; anderdeels / om dat het laetſte (gelijk wy geſeyt hebben) al vꝛy een bꝛeed getuygeniſſe heeft van de outheyt ende van de Hiſtorien/ in den perſoon van Joſeph / maer het eerſte niet.

Staet ons noch te verhandelen 't gene wy geſtelt hebben tot het derde hooftdeel/ van de zwarigheden die in deſe twee geſlacht-regiſters gevonden woꝛden/ ende uyt de ſelve ontſtaen. 't Welk dit is: Indien 't ſoo ſtaet (gelijk wy nu beweſen hebben) dat van beyde d'Euangeliſten niet anders en is beſchꝛeven dan de Genealogie van Joſeph / en geenſins by yemand van haer beyden / die van Maria zijn Moeder : ſoo en kanmen niet zien waerom ſulks van haer gedaen mag zijn geweeſt / ten zy datmen / vlak aengaende tegen 't gene datſe beyde ſtellen / gaet ſeggen dat Chꝛiſtus waerlijk ende inder daat gegenereert zy van Joſeph. Welke gebooꝛte Chꝛiſti uyt Joſeph / dit anderſins mede ſchijnt te doen gelooven / dat Chꝛiſtus wel uytdꝛukkelijk geſeyt woꝛd geboren te zijn uyt het zaat Davids / gelijk geſchꝛeven ſtaat 2 Tim.2.8 / ende in 't begin des bꝛiefs tot den Romeynen. Ende is dit ſelvige geweeſt de vooꝛnaemſte ooꝛſake/ waerom by den meeſten hoop vaſte ſtede heeft genomen 't gevoelen/ dat by Lucam de ſtam-linie Mariæ des Moeders Chꝛiſti woꝛd geſtelt / ende alſoo beweſen / dat de gene uyt welke Chꝛiſtus geboren is / van David afkomſtig zy/ om daer uyt met recht te mogen beſluyten/ dat Chꝛiſtus geboren is uyt het zaet Davids. Welk gevoelen (te weten / dat Lucas ſoude beſchꝛeven hebben de Genealogie van Maria) alſoo 't veele andere / gelijk ook my / niet aen en ſtond : ſoo is 't hier dooꝛ gekomen dat'er luyden zijn geweeſt die zich niet onzien en hebben te ſeggen / dat al het gene dat'er by Matthæum en Lucam ſtaet van de ontfankeniſſe uyt den Heyligen Geeſt / vervalſching en byvoegſel is/ zijnde ook heden ten dage ſommige onder de Nederlandſche Wederdoopers (ſoomenſe noemt) die 't ſelve hart dꝛijven. Andere wederom / om deſe zwarigheyt weg te nemen / ſeggen / dat'et genoeg was dat van de Euangeliſten getoont wierde/ dat Joſeph ſijne afkomſte hadde van David. Want hier uyt (ſeggenſe) volgt / dat van gelijken Maria zijn huyſvꝛouwe van den ſelven huyſe geweeſt zy. Watmen nu van deſe twee opinien te gevoelen heeft / daer van ſullen wy naderhant klaer bericht doen. Ondertuſſchen moeten wy eerſt ende vooꝛ al ſtellen watmen te gevoelen heeft van deſe ſake / te weten / of Chꝛiſtus uyt Joſeph zy geboren/ of niet. 't Is wel ſoo dat dit in hem ſelven gantſch geen twijffelinge en heeft / ten ware dat wy 't wilden houden met die geene dewelke dat deel van de Hiſtorie 't welk by beyde d'Euangeliſten aentuygt / dat Chꝛiſtus ontfangen ende geboren is ſonder eenige andere vermen-

ginge van Joseph ende van Maria/ dan alleen soodanige diedet ook wel is tusschen andere personen/ voor verziert en ingelapt achten. Doch om de waerheyt beter te ondervinden/ is 't best / ook op eenige andere wijse te toonen watmen van dese sake te gevoelen heeft. Seggen oversulks / wanneermen maer vlytiglijk overmerkt wat wy voorhenen in 't lange gediscoureert hebben over de plaetse Esai. 7 / van Matthæo tot getuygenisse sijns seggens bygebracht / datmen alsdan uyt die eene plaetse so veel heeft / datmen geensins en kan lochenen/ eerstelijk / dat de voorsz. plaetse in heeft gehad ende in heeft eene voorseggingе van 't gene dat in Christo soude komen te geschieden ; ten anderen / dat dienvolgende Christus geboren zy geweest uyt een Maget / dewijle wy aldaer klaerlijk bewesen hebben/dat'et Hebreeusche woord / 't welk van den Euangelist / ende voor hem van de 70 Vertaelders / Maegt is overgeset / inderdaet en kracht een soodanige beteykent die maegt is / ende dat'et nootsakelijk zy dat het op die plaetse in aller manieren sulx beteykene.

Doch om dese gantsche geheymenisse te beter te verstaen / soo staet ons evenwel te bezien / of het ook absolutelijk en plat af nootsakelijk zy geweest/ dat Christus soude geboren worden uyt een Maegt / behalven alleen door die nootsakelijkheyt welke ontstaet uyt de Ordonnantie Gods/ die 't van te voren soo besloten hadde / gelijkmen daer van overvloedig blijk heeft in de voorgemelde plaetse Esaiæ / op soodanigen wijse als van ons gedaen is / overwogen ende verklaert zijnde. Seggen derhalven / niet tegenstaende wat ook den meesten hoop daer tegen soude mogen gevoelen / dat'er behalven de voorgemelde / andersins in zich selven gantsch geene nootsakelijkheyt en is dat Christus juyst soude geboren worden uyt een Maegt. 't Welk ons / die kennisse hebben van de nature en 't wesen Christi / niet zwaer om glooven schijnt ; ook / alsmen 't wel inziet / niet zwaer om glooven moet schijnen/ voor die gene dewelke niet wetende van hoedanigen wesen Christus zy/ behalven de menschelijke/ eene sekere goddelijke nature in hem gaen stellen/ die van de menschelijke t'eenemael onderscheyden is. Want de voorsz. gemeynde goddelijke nature en soude in haer selven/ sonder 't voornemen Gods / niet hebben konnen beletten / dat andersins Christus na den vleysche in sulker voegen soude geboren worden als andere menschen. Want die geboorte en konde eygentlijk ende inderdaet niet te doen hebben met soodanigen goddelijken nature / nochte de selve op eeniger wijse raken / wanneer slechs de goddelijke altijd vry bleve van alle onvolkomentheyt der menschelijker / waer mede zy vereenigt soude zijn geweest/ alwaer ook schoon de voorsz. menschelijke nature voortgebracht geweest op de gewoonlijke wijse van voortbrengen. Yemand sal seggen : indien Christus uyt Joseph / en oversulks uyt het zaet eens mans geboren waer / soo soude hy de erfzonde (soo men 't noemt) gehad hebben / 't welk nochtans al te ongerijmt/ ja schier onmogelijk soude behooren te schijnen in den Sone Gods/ die t'eenemael suyver en vry moest wesen van alle smette. Hier op seggen wy / dat het voorsz. gevoelen van de erfzonde / diemen soude mogen krijgen ende aenerven door de voortteelinge uyt Adam/ door 't middel van 't mannelijke zaet/(wel verstaende dat de gene die op sulke wijse voortgekomen is / te dier oorsake onderhavig word sekere besmettinge/ te weten geestelijke besmettinge/ ende die sulks is datse hem nootwendelijk sondig maekt/ ende t'eenemael in sonden houd/ gelijkmen hier nootsakelijk verstaen moet) ydel is / ende niet een eenige goddelijke

getuy-

getuygeniſſe tot zijn onderſteunſel en heeft. Want (gelijk wy elders betoont hebben / ende / ſoo 't God geeft dat wy voortgaen in 't voorſtellen van de dingen die wy tot noch toe voorgeſtelt hebben / als 't pas geeft klaerlijk betoont ſal worden) hier mede is 't aldus gelegen: dat de geboorte ende voortkomſte uyt Adam / in haer ſelven ende eygentlijk geen ander quaet mede én brengt dan des doods ſchuldig te zijn / invoegen dat de gene die alſoo voortgekomen is / nootſakelijk en plat af ſterven moet / ten zy dat hy door eene byſondere genade Gods van ſoodanige onderhavigheyt des doods ontſlagen werde. Maer nu en iſſer niemand die op eeniger wijſe kan noch mag ſeggen / dat Jeſus Chriſtus natuurs halven niet nootſakelijk den dood onderhavig zy geweeſt;* ja 't is nootſakelijk / datmen bekenne / dat Chriſtus in deſen deele niet anders is geweeſt dan wy zijn. Kanmen ondertuſſchen op eeniger wijſe van hem ſeggen / dat hy den dood niet nootſakelijk onderworpen zy geweeſt: ſoo moet hy dat ſelve gehad hebben uyt byſondere genade Gods / even alſmen achten moet van ons mede in eeniger manieren geſeyt te konnen worden; gelijk wy daer van in 't breede hebben bericht gedaen in onſe diſputatie met Franciſcus Puccius, belangende de ſterffelijkheyt des eerſten menſches. Daer beneven / indien wy ſeggen willen (gelijkſe byna alle ſeggen / uytgenomen de Wederdoopers / diemen Mennoniten noemt / ende anders ſchijnen te gevoelen) dat Chriſtus yet gehad heeft / ofte ten deele beſtaen heeft uyt de ſubſtantie ſijns Moeders Maria / ja / dat meer is / zijne menſchelijke nature van haer op gene andere wijſe en heeft gehad / dan andere menſchen de ſelve hebben uyt hare moeders / † en / dat noch meer is / dat hy (gelijk ſommige gevoelen) veel meer gehad heeft van zijn moeder / als yemand van ons ſoude mogen gehad hebben / ofte ook noch heeft van de ſijne: ſoo moetmen nootſakelijk bekennen / dat hoewel hy niet geboren en is uyt mannelijk zaet / evenwel voortgekomen zy uyt Adam ende uyt het zaet Adams: dienvolgens alle beſmettinge diemen uyt Adam heeft / ende tot zich trekt / van gelijken gehad ende tot zich getogen heeft. Blijkt derhalven / (na onſe meyninge) wanneermen op een zijde ſtelt het beſluyt en Ordonnantie Gods / 't welk was / dat Chriſtus uyt een Maegt geboren ſoude worden / dat'er alſdan niets en is 't welk nootſakelijk mede brengt / dat het ſoo moeſte weſen; gelijker ook gantſch geen zwarigheyt of ongerijmtheyt in geweeſt ſoude zijn / dat / indien 't God ſoo belieft hadde / zijn Soon ende Chriſtus uyt mannelijk zaet geboren ware geworden. Dat wy niettemin / ſoo wel als andere / opentlijk uyt bekennen / dat het gevoelen van de gene die willen hebben dat Jeſus geboren ſoude zijn uyt Joſeph / voor een lelijk en vervloekt gevoelen te achten zy; ſulks en geſchied niet / om dat wy meynen dat hier in eenige laſteringe te vinden zy / wanneermen ſlechs de ſake in haer ſelven bemerkt; maer om dat de voorſz. opinie een oorſake kan zijn om lichtelijk in twijffel te trekken al het gene dat Matthæus en Lucas beſchreven hebben / belangende Chriſtum / en 't gene dat voorts zijn leven / dood / uytgank ende verhooginge aengaet; in ſomma: Om datmen ſoo doende ons in hare gantſche Hiſtorien al heel geen vaſtigheyt en laet. Want wy en hebben geen teyken al-

* Onſterffelijk te zijn, is niet te konnen ſterven. Maer Chriſtus is de tijdelijken doot geſtorven: ergo in hem ſelven niet onſterffelijk geweeſt.

† Te weten, voor ſoo veel des moeders zaet mede vereyſcht ſoude mogen worden tot de voortbrenginge van een menſch.

toog /

toos / dat de dingen diese beyde geschreven hebben / suspect behooren te wesen van leugen *. Daer en word niet een eenig boek / niet een eenig exemplaer of coppye ergens gevonden / waer in dat deel der Historie by yemand van beyden niet en soude gevonden worden. Ook en isser niet een eenig getuygenisse van eenig oud ende goet-gekent Schrijver voor handen / waer uyt men dies aengaende eenige suspicie soude mogen nemen. Zijn oversulks alle die luyden / die / onaengezien dit alles / evenwel dat deel van beyde de Historien soo stoutelijk verworpen / met recht ende ten hoogsten te bestraffen. Want was 't soo met haer gelegen / datse niet en konden begrijpen / hoe ende op wat wijse Christus mochte geboren zijn uyt het zaet Davids / of / waerom en door wat reden beyde d'Euangelisten 't geslacht-register Josephs beschreven hadden: soo moestense hare onwetenheyt en kleyne kennisse bekent hebben / God biddende / dat hy soo verre sulks t'zijner eere mochte dienstig zijn / hy hun wilde redden uyt dese zwarigheden. Doch dese dingen nu daer latende / soo laet ons gaen bezien watmen te houden heeft van 't andere gevoelen / te weten / dat bewesen zijnde dat Joseph geboren is geweest uyt het zaet Davids / 't selve dan genoeg zy om te bewijsen / dat Maria zijn huysvrouwe ook voortgekomen soude zijn van David / ende dienvolgens / om voorts te bewijsen / hoe ende in wat voegen Christus / hoewel niet uyt Joseph zijnde / evenwel uyt het zaet Davids geboren zy geweest. Dit willense seggen: dat een yegelijke vrouwe gehouden zy geweest te trouwen aen yemand van haers Vaders huys / ende dat'et oversulks noodsakelijk is geweest dat Maria van den huyse Davids ware / overmits dat Joseph / wiense getrout hadde / van den selven huyse was. Tot bewijs van dit brengense by Num. 36 / alwaer geschreven staet: dat doe een seker persoon uyt den stamme Manasse / niet anders dan dochters en hadde nagelaten / den welken (volgens den wille Mosis / en ook Gods) de vaderlijke erve was toegewesen / sommige van de voornaemste des selven stams gegaen zijn tot Mosem / biddende dat hy niet en wilde toelaten / dat de voorsz. jonge dochters soude hyliken aen yemand buyten hare stamme / ende dat om dese oorsake / te weten / wanneermen nu dat land 't welk van God belooft was / soude hebben beginnen uyt te deylen onder die 12 stammen / ende een yeder stam zijn afgezondert deel ende portie soude hebben / dat alsdan in de voorsz. deelen geen confusie noch verbystering en soude geschieden / wanneermen de goederen uyt de eene stamme in den anderen soude overbrengen. Hier op heeft Moses toegestemt / ende geordonneert dat'et soo wesen soude als die luyden begeerden. Waer door 't gebeurt is dat de voorsz. meysjens gehout zijn geworden aen de Sonen van hare Oomen van Vaders wegen. Welke sake de reden is geweest / ende noch is / dat veele gemeynt hebben dat'et gene 't welk Moses aldaer ordonneerden / en (gelijker staet) gewilt heeft geduurig te sullen wesen / soo genomen moet worden als of Moses geordonneert hadde / dat (even alsser doe geschiede) een yegelijke jonge dochter getrout moeste worden aen yemand van haers Vaders huys. Waer in evenwel die luyden eenen merkelijken misslag gedaen hebben / willende dat een sake die gene andere aen en gink als dochters die erfgenamen waren / ende dewelke Moses expresselijk van die alleen geordonneert heeft / alle dochters van gantsch Israel soude aengaen. En soo veel dit belangt / dat de dochters in Israel / waer van op de gemelde

* Meer (wil hy seggen) dan alle de reste van 't gene dat in hare boeken staet.

passagie

passagie gehandelt word / moesten trouwen aen yemand van haers Vaders huys: hoewel dat geensins soo en is / maer datse alleenlijk bevel hebben gehad om te trouwen aen yemand van haren Vaderlijken stam: soo schijnen nochtans Junius en Tremellius gemeynt te hebben dat'et soo is / wanneerse in hare oversettinge / de Hebreeusche woorden in het 12 vers aldus vertaelt hebben: Ende der selver bezittinge is gevoegt geweest tot den stam ende Vaderlijken huyse der selver. Want hoewel 't waer is (gelijk wy geseyt hebben geschied te zijn in 't voorval 't welk aldaer verhaelt word) dat de zin van die woorden is / dat de voorsz. meysjens getrout zijn geweest niet alleen in haren stam / maer ook in haren Vaderlijken huyse: soo is evenwel sulks geschied in soodanigen gelegentheyt als wy geseyt hebben / maer niet om dat de Ordonnantie Mosis yet anders in hadde / dan datse trouwen souden in haren Vaderlijken stam.. En voorseker / de mannen uyt den stamme Manasse en hebben niet anders versocht dan dat. Oversulks en staet ook het koppel-woordeken ende in 't Hebreeusch niet. Want Junius en Tremellius hebbender dat by gedaen van 't hare. De plaetse moet aldus gelesen worden: Ende der selver bezittinge is gevoegt geweest tot den stam van den Vaderlijken huyse der selver. Welke woorden / als'er 't voorsz. koppel-woordeken af is / niet anders en beteykenen dan dat'er op gelet is / dat die goederen souden blijven in den selven Vaderlijken stam. Ook konden de voorsz. twee mannen / die andersins seer geleert en nauwziende zijn / lichtelijk gemerkt hebben dat'er even op gelijke wijse vers 8 / gewag word gemaekt beyde van stam en van huys, evenwel nochtans met soodanigen beteykenisse dat'er maer alleen gezien en wierde op den stam. Want sy selfs in hare oversettinge hebben de Hebreeusche woorden aldus vertaelt: Laetse trouwen aen yemand uyt eenen huyse hares Vaderlijken stams, alwaer sy 't voorsz. koppel-woordeken ende, ook misschien wel gaern bygevoegt souden hebben / maer ten heeft daer soo niet willen vallen als vers 12 / te weten / om dat vers 8 / recht anders dan vers 12 / het huys eerst / ende de stam laetst word genoemt. Want ten hadde daer geen slot / te seggen: aen yemand uyt haren Vaderlijken huyse ende stam. Want alsmen geseyt heeft uyt den Vaderlijken huyse, soo is 't overtollig daer by te doen / uyt den stam. Want niemand en isser soo dom / of hy weet wel dat de gene die van den selven vaderlijken huyse is / insgelijks van den selvigen stam moet wesen. Staet derhalven waer te nemen / dat Moses op die plaetse soodanigen maniere van spreken gebruykt / dat hy het huys ende den stam te gelijk genoemt heeft / nu het huys dan den stam eerst seggende / om daer mede te kennen te geven / dat de gene aen wien een dochter die erfgenaem is houwen moeste / behoorden te zijn van eenigen huyse hares Vaderlijken stams / of (om beter te seggen) behoorden te zijn uyt den stam hares Vaderlijken huyses / 't welk eenderley zin heeft met het voorgaende. Besluyten oversulks datmen uyt de bovengemelde plaetse Num. 36 geensins en kan afnemen / dat wanneer d'Evangelisten 't geslacht-register van Joseph / de Man Maria de Moeder Christi soude hebben voorgestelt / ende alsdan dienvolgens betoont / dat de selve Joseph soude zijn uyt het zaet Davids / alsdan volgen moeste / dat'er te gelijk voorgestelt ende betoont ware / dat Maria sijne huysvrouwe van den selven huyse geweest zy. Want dat kapittel / voor soo veel als het spreekt van de Ordonnantie aldaer verhaelt / en spreekt gantsch niet van te wesen van den selvigen huyse / maer alleenlijk van den selvigen stam.

En

En genomen het sprake al van den selvigen huyse: soo en gaet het evenwel geene andere aen dan dochters die erfgenamen zijn. Dat nu Maria de Moeder Jesu een erfgenaem soude zijn geweest / en word aen d'een zijde van d'Euangelisten geensins te kennen gegeven / ende aen d'ander zijde en isser elders van daen niet het minste blijk van. En nochtans / soo 't de meyninge der Euangelisten ware geweest / datmen uyt haer seggen / van dat Joseph van den huyse Davids was / verstaen moeste / dat van gelijken Maria hare afkomste hadde van den selvigen huyse / soo soude in aller manieren vereyscht worden / datse yet klaers ende duydelijks van die sake soude te kennen geven / dewelke tot dese propooste noodig is / te weten dat Maria een erfgename geweest zy. Wat sullen wy dan seggen? want aen d'een zijde is 't alsoo gelegen / dat het verdichtsel van de gene die gemeynt hebben dat'er by beyde d'Euangelisten vervalsching is in dat deel van de Historie / 't welk aentuygt dat Christus uyt Maria geboren is sonder vermenginge des Mans / schijnt godloos te zijn / ofte ten minsten t'eenemael verwerpelijk: aen d'ander zijde aldus / datmen gantsch geen blijk en heeft / dat Maria geweest zy van den huyse Davids / ja dat meer is / dat'er geen argumenten en ontbreken / uyt welke schijnt besloten te konnen worden / datse noch van dien huyse / noch van den stamme Juda afkomstig zy geweest. Welke argumenten niet noodig en is alhier te verhalen; te min / om datse ons / om de waerheyt te seggen / weynig vastigheyt schijnen te hebben. Wat (seg ik wederom) sullen wy dan by brengen voor oorsake waeromme beyde d'Euangelisten alleenlijk beschrijven 't geslacht-register Josephs / en dat noch (na ons dunkt) den eenen na de Wet / ende den anderen na de nature? Daer 't nochtans ondertusschen seker is / dat Christus / te wiens aenzien de afkomste Josephs beschreven word / alleen uyt sijne Moeder Maria sonder Josephs t'zamenkomste geboren zy. Moet oversulks noodsakelijk 't een of 't ander anders bedocht worden om dese zwarigheyt weg te nemen. Sommige hebben hier door t'onsen tijde (want dat'et in voorgaende eeuwen van yemand soude bedacht zijn / en hebbe ik noyt gelesen) geseyt / dat onaengezien gantschelijken waer is / dat Christus geboren zy sonder de verzaminge Josephs met sijne Moeder Maria; evenwel hier uyt niet en volgt / dat hy niet geboren soude zijn uyt het zaet des selven Josephs. Want sy seggen dat het seer wel wesen kan / dat Christus sonder verzaminge Josephs met Maria / evenwel door toedoen van God heeft konnen ontfangen ende geboren worden uyt het zaet Josephs. Ende om dat'et soo toegaen soude / daerom / seggen de selve luyden / hebben d'Euangelisten alle beyde soo naerstig geweest in 't beschrijven van 't geslacht-register Josephs; voegende daer by datmen noodsakelijk soo van de sake gevoelen moet. Want anders / meynen zy / en salmen op geenderley wijse konnen toonen hoe ende in wat manieren Christus geboren zy uyt het zaet Davids / daer nochtans de goddelijke getuygenissen 't selve soo overvloediglijk aenduyden. Hoewel nu dese opinie der voorsz. luyden / aen d'een zijde van haer selven doch ongerijmt / ende aen d'ander zijde Gode onbetamelijk schijnt te wesen; soo en kanmen evenwel niet ontkennen / of op dese wijse schijnt voorkomen te worden de twijffelinge die wy laetst verhaelt hebben / te weten / van de geboorte Christi uyt het zaet Davids. Want soo veel dat belangt dat beyde d'Euangelisten seggen / dat Christus ontfangen ende geboren is geweest uyt den Heyligen Geest / 't selve en schijnt niet al uyt te

strijden

strijden met d'opinie van die luyden / dewelke willen seggen dat hy daerom ontfangen ende geboren zy uyt den H. Geest / niet tegenstaende hy ontfangen ende geboren is uyt het zaet Josephs / om dat evenwel in die sake het werk en toedoen des Heyligen Geests is tusschen beyden gekomen / sonder eenige tusschenkomste van mannelijke verzaminge. Doch sommige dingen achterlatende diemen soude konnen seggen tegens het gene dat voor 't gevoelen van die luyden soude mogen gedisputeert worden / soo willen wy dat'et voor ditmael genoeg zy / te bewijsen / dat de voorsz. opinie / (die wy gantschelijk verwerpen) hoe seer datse ook waer mocht wesen / niettemin niet weg en neemt de zwarigheyt / voorgestelt over de maniere van doen die onse Euangelisten gebruyken / wanneerse ons juyst de Genealogie Josephs soo pertinentelijk in schrift laten. Want indiense sulks gedaen hadden ter oorsake van 't gene dat de voorsz. opinie in heeft / soo soudense sonder alle twijffel 't selve eenigsins aengeduydet hebben. Maer nu en hebbense niet alleenlijk dat niet gedaen / ons niet latende tael of teyken / dat Christus door toedoen des Heyligen Geests op eenigerley wijse geboren soude zijn uyt het zaet Josephs / maer hebben daer-en-tegen sulke dingen geseyt / waer uyt het tegendeel plat af schijnt te moeten besloten worden; gelijk een yeder die de Historie soo by d'een als d'ander leest / sal konnen wijs worden. En gewisselijk de uytkomste selfs heeft bewesen dat onse seggen waer is. Want daer en is byna niemand geweest of hy en heeft uyt de Historie der selver Euangelisten afgenomen ende verstaen dat Christus geensins en is voortgekomen uyt het zaet van Joseph.

Derhalven / d'opinie van die luyden geensins plaetse vergunnende / soo laet ons nu ten laetsten eens gaen ondersoeken of wy 't een ofte 't ander konnen vinden / dat de zwarigheyt daer wy van voor hebben / t'eenemael wegneme. Doch hier in en behoeven wy niet seer ons hooft te breken met soeken / nadiender niet weynige voortreffelijke mannen zijn die ons in schrift hebben nagelaten watmen hier van behoort te gevoelen. Onder welke my voornemelijk gedenkens waerdig dunkt te zijn een seker Schrijver waer van wy in 't voorgaende hebben gewag gemaekt / uyt hem tot een ander propoost twee plaetsen citerende / die grootelijks dienen tot'et gene 't welk wy hier voor hebben. Ende is d'Auteur van de antwoorde aen d'Orthodoxen / welke antwoorden voor aen hebben den naem van Justinus / daer 't nochtans geensins Justini werk en kan zijn / gelijk wy / meyne ik / daer van in 't voorgaende bericht gedaen hebben. Nu / dese Schrijver in de voorgemelde antwoorden / over quest. 66 en 133 / dese zwarigheyt aenroerende / seyt / dat daerom Christus word gesegt een Sone Josephs te zijn / om dat hy een Sone van sijne Huysvrouwe / ende daer beneven uyt geen ander Man geboren is geweest. Want 't zy op wat wijse (seyt hy) dat'et Gode belieft yemand eenen Sone te geven / 't zy door vermenginge van hem met sijne huysvrouwe / of niet / soo moetmen de Sone dieder komt waerlijk voor des selven Mans Sone houden. Ende wanneerder op geenderley wijse waerlijk een andere Vader genoemt kan worden / soo schijnt'et vast te gaen / dat de Sone die uyt eenige vrouwe geboren word / de Sone zy van den genen wiens huysvrouwe de voorsz. barende vrouwe is / overmits dat man en wijf geacht worden een lichaem ende een selvig vleysch te zijn / gelijk de Schrifture spreekt. Tot bevestiging van dese sake / ende met eenen tot verklaringe van eenige schriftuurplaetsen aengaende 't voortkomen Christi

uyt het zaet Davids / staet hier op naerstelijk acht te geven / dat de baermoeder of buyk des huysvrouwen word geseyt te zijn de baermoeder of buyk des mans; ende zijn van dese sake vry veele getuygenissen in het Oude Testament. Doch sullen ons laten genoegen met het eenige kap. Deut.28/ alwaer vers 4. 11. 18 en 53/ doe Moses met de mannen van Israël sprak / wel duydelijk dese maniere van spreken staet: De vrucht uwes buyks ofte baermoeders, in plaets van dat'er staen soude uwe Sonen ofte Sone, gelijk uytdrukkelijk in het geseyde 53 vers verklaert word / behalven de reden selfs die dat over al leert. Indien dan de baermoeder ofte buyk des huysvrouwen / geacht word des mans baermoeder ofte buyk te zijn / soo volgt nootsakelijk / dat al het gene 't welk aldaer ontfangen word ende daer uyt geboren word / * wanneer slechs yemand anders ‡ niet en kan op eeniger wijse geseyt worden d'Autheur en oorsake te zijn van 't gene dat'er ontfangen ende gebaert is / den man van die vrouwe toebehoort ende eygen is. Daerom staet'er geschreven Psal.132 / dat God aen David gezworen heeft / dat'er uyt de vrucht zijns buyks yemand soude zitten op zijnen stoel / welke passagie sonder alle twijffel Christum aengaet; 't welk ook de Joden lichtelijk sullen bekent staen / verstaende evenwel door den name van Christus niet Jesum van Nazareth / maer yemand anders die zy noch verwachten. Ook leert het opentlijk d'Apostel Petrus Actor.2 vers 30/ hoewel hy / gelijk wy terstont noch sullen seggen / de woorden des Psalms een weynig anders schijnt te verhalen danse in den Psalm selfs gelesen worden. Want eerst moeten wy dit seggen / datmen voor al moet bemerken de maniere van spreken die de Heylige Geest in dien Psalm gebruykt heeft / seggende uyt de vrucht des buyks Davids, om daer mede (om redenen nu straks van ons verhaelt) te kennen te geven dat'et genoeg soude zijn / wanneer maer Christus geboren wierde uyt eenig wijfs persoon die soude toebehooren / dat's te seggen de huysvrouwe soude wesen / aen ende van yemand die van den huyse Davids waer. En gewisselijk Irenæus lib.3. cap 27, meynt dat'et vry wat in heeft / dat in den voorsz. Psalm niet geseyt en is: Uyt de vrucht der lendenen Davids, om / seyt hy / te bewijsen / dat op die plaetse niet van 't voortkomen uyt een man / maer van 't voortkomen uyt een wijf gesproken word. Hoewel (soo 't my niet en mist / en / soo my wel gedenkt) de woorden van Irenæus te kennen geven) dit zijn verstant was van de sake / dat namelijk Maria / de Moeder Jesu / van den huyse Davids was / ende dat derhalven haren buyk genoemt konde worden den buyk Davids; maer niet (gelijk wy houden ende sonder twijffel de waerheyt is) om dat Maria geweest zy de huysvrouwe eens persoons van den huyse Davids.

Doch middelerwijlen is evenwel aen te merken / dat Petrus in de bovengemelde plaetse Actor.2 / wanneer hy gewag maekt van dien goddelijken eed / waer van in den voorgenoemden Psalm 132 / een klare getuygenisse staet / niet en seyt: Van de vrucht zijns buyks, dat is / des buyks Davids / maer van de vrucht zijnder lendenen, soo dat die consideratie / te weten / dat in den voorsz. eed verhael word gedaen van den buyk Davids / een ydele consideratie schijnt te wesen / insonderheyt alsmender byvoegt 't gene Irenæus verhaelt / name-

* Al en is (wil hy seggen) des wijfs man daer aen de natuurlijke en genererende Vader niet.

‡ Welverstaende yemand anders die een mensch is, ende niet en kan genereren dan door vleyschelijke verzaminge.

lijk/

lijk / dat'er niet en staet van de vrucht der lendenen. Want uyt de plaetse Petri soo blijkt / datmen op die plaetse soo wel kan seggen van de vrucht der lendenen, als van de vrucht des buyks, niet tegenstaende in den Psalm uytdrukkelijk alleen van den buyk gesproken word. En voor seker / 't schijnt wonder te zijn / dat Irenæus / een Schrijver die niet min aendachtig en vlytig als geleert is / op dese woorden Petri niet gelet en heeft. Doch om recht te seggen / soo moetmender in alle manieren voor houden dat hy de plaetse seer wel heeft ingezien / ende daer beneven de selve anders gelesen ende gehad heeft / danmen hedensdaegs leest en dat'er staet in alle Grieksche en Latijnsche exemplaren. Van welke sake wy mede een genoegsaem blijkelijk teyken hebben in de Syrische Oversettinge. Want in de selve en staet gantsch niet van lendenen, maer alleenlijk van buyk. Alwaer in 't voorby gaen (hoewel 't al mede eenigsins t'onsen propooste dient) aen te merken staet / dat in de selve Syrische Oversettinge niet en zijn dese woorden na den vleysch, diemen soo in de Griekische als Latijnsche boeken leest. En gewisselijk / nadien de voorsz. woorden in den Psalm selfs niet en staen / noch van gelijken in eene sekere andere plaetse waer op men soude mogen seggen van Petro mede gezien te zijn / te weten 2 Sam. 7 / soo schijnt'et gantsch waerschijnlijk te wesen / dat Petrus / verhalende den eygenen eed ende belofte Gods / die voorsz. drie woorden niet van 't zijne daer by gedaen en heeft / hoewel datmense andersins heel wel ende na behooren daer by kan voegen / gelijkse ook elders bevonden worden / inder daet daer by gevoegt te wesen / te weten / op plaetsen daer gewag word gemaekt van Christus / als geboren zijnde uyt het zaet Davids / of voortgekomen uyt de Vaders der Joden / (of wilmen soo liever seggen) uyt de Joden selfs / als by exempel in de plaetsen voor henen van ons geciteert / Rom. 1 en 9. Uyt alle 't welke yemand soude mogen gissen / ende dat ter oorsake van 't getuygenisse Irenæi ende der Syrische editie / dat gelijk misschien die drie woorden na den vleysch, byvoegsel zijn / alsoo mede niet wonder en moet schijnen of'er in die voorsz. plaetse Actor. eenige veranderinge ware geschied in 't woord buyks, waer voor in de plaetse mochte gestelt zijn 't woord lendenen. Doch gelijk wy in de plaetsen des Nieuwen Testaments sonder noot selfs niet gaern en wijken van de gemeyne lezing der Griekschee en Latijnsche exemplaren / alsoo en souden wy ook niemand willen raden dat hyder van weke. En oversulks moetmen gaen bezien / wanneermen voor wis en vast stelt dat in de plaetse van de Handelingen / lendenen moet gelesen worden / hoe ende in wat voegen sulks evenwel niet en is tegen de sake die wy nu gestelt hebben / te weten / dat Christus eygentlijk te spreken / geensins en is geboren uyt het zaet van Joseph / ende dat zich gantsch gene waerschijnlijkheyt op en doet van dat Maria de Moeder Jesu voortgekomen soude zijn uyt David. Welke laetste sake wy daerom verhalen / om dat'er / niet tegenstaende 't gene Irenæus geschreven heeft / als mede 't gene dat'er in 't gemeyn geseyt word / ook wel luyden zijn / dewelke seggen / dat een kind 't welk in 's moeders buyk ontfangen word / niet alleenlijk uyt het zaet des mans / maer ook uyt het zaet van de vrouwe word ontfangen. In welk gevoelen de medecijns veeltijds schijnen te wesen. Seggen derhalven (ende sullen alsoo / 't welk wy tot noch toe niet gedaen en hebben / uytkomste geven hoe 't te verstaen zy dat Christus geboren is is uyt het zaet Davids) datmen met recht seggen mag / ter oorsake van 't gene wy al be-

wesen hebben / dat Christus geweest is een Sone Josephs / hoewel inder daet niet ontfangen nochte geboren uyt zijn zaet / te weten / hierom alleenlijk / om dat Maria / uyt wien hy waerlijk geboren is / zijn huysvrouwe geweest zy / item / datmen seggen kan / dat Christus gesproten is uyt het zaet Davids / of uyt de lendenen Davids / om dat Joseph / wiens Sone hy word geseyt te zijn / eygentlijk ende inder daet van 't zaet Davids ende uyt de lendenen Davids is voortgekomen. Nu / indien yemand / volgende 't gevoelen der Medecijns / daer wy terstont van seyden / enkelsins gaet stellen / dat het zaet van de vrouwe ('t welk misschien wel waer is) mede komt tot de ontfankenisse van een kind ; of (wilmen 't liever soo hebben) dat de voorsz. ontfankenisse niet en geschied sonder 't zaet van de vrouwe: Soo kanmen hier seggen / dat het zaet ende de lendenen van de huysvrouwe / soo wel het zaet ende de lendenen hares mans genoemt kan worden / als den buyk den buyk des mans genoemt word / gelijkerwijs daer van in 't voorgaende klaer bericht is gedaen. Evenwel en is 't sonder opmerkinge niet voorby te gaen / dat alhoewel in 't Nieuwe Testament de voorsz. manieren van spreken zijn / te weten / uyt het zaet, en uyt de lendenen Davids, de selve nochtans / indien ik het wel hebbe / gebonden niet en worden in de goddelijke beloften soose in 't Oude Testament begrepen staen. Komen oversulks wederom daer toe dat wy met Irenæo in gedachten brengen / dat sulks niet sonder oorsake en geheymnisse en zy toegegaen / hoewel wy (gelijk geseyt is) in de eygentlijke oorsake van dien / wat anders van gevoelen zijn dan Irenæus. Van de plaetse Psal. 132 is al geseyt / dat aldaer niet van lendenen of zaet, maer wel duydelijk van buyk gesproken word. En in de plaetse 2 Sam. 7 word na de Hebreeusche waerheyt gesproken van ingewand ; welke maniere van spreken immers soo wel past op de ontfangende ende barende vrouwe / als op den man die de vrucht genereert. Want een mensch kan soo wel geseyt worden te zijn uyt de leden of uyt het ingewand zijns Moeders / als uyt zijns Vaders. Nu / elders / als onder anderen Jerem. 23 en 33 / alwaer Christus belooft word / ende dat noch (hoewel de woorden al uyt soo niet en luyden) uyt David, en word geen expres gewag gemaekt van 't zaet of van de lendenen Davids / maer God seyt alleenlijk : Ik sal David zaet verwekken, soo dat 'er niet anders en word vereyscht dan dat Christus den voorsz. David toebehoort ende eygen zy. Maer dat hy hem toebehoort ende eygen zy / hebben wy al bewesen doe wy bericht deden hoe ende op wat wijse hy een Sone Josephs zy / onaengezien Joseph hem niet en heeft gegenereert / te weten / om dat Joseph van den selven David was voortgekomen. * 't Welk / gelijk wy geseyt hebben / de oorsake is / waerom beyde d'Euangelisten soo naerstig zijn geweest om dat stuk te bewijsen / soo dat 'et in aller manieren blijkt / 't zy dat wy zien op den oorspronk Josephs na der nature / 't zy na de wet / dat hy sijne afkomste heeft van David. Doch ondertusschen sal yemand seggen : indien 't niet noodig en was / den wille en Ordonnantie Gods op een zijde gestelt zijnde / dat Christus ontfangen soude worden uyt den Heyligen Geest / waerom is 't dan evenwel geschied / ende de sake hier door in soo veele zwarigheden ingewart ? Hier op

* Heeft yemand die een ander mensch tot een Vader hadde, met recht, volgens de wet, een Sone geweest ende genoemt konden worden van een man die al dood was: Met hoe veel meer rechts is dan Christus, die geen ander mensche tot zijn Vader heeft gehad, geweest ende genoemt de Sone van Joseph, die noch leefden, ende wiens de vrouwe oversulx inder daet noch eygen was.

ant-

antwoorden wy / dat God door deſe maniere van doen twee dingen heeft willen te wege brengen. Het eerſte is / * datmen in den perſoon Chriſti / daer op niet en moeſte zien uyt wiens zaet hy eygentlijk ſoude mogen geboren zijn geweeſt. Het andere / dat hy ons eenigſins wilde vertoonen een patroon en afdruk van onſe voortkomſte ende geboorte / voor ſoo veel als wy Chriſti zijn / ende geeſtelijker wijſe geboren worden; even in ſulker voegen als wy zien dat van de Apoſtelen / inſonderheyt van Paulus en Petrus / die dingen die eygentlijk de ware dood en verrijſeniſſe des waren lichaems Chriſti aengaen / gepaſt worden op onſen geeſtelijken dood / waer door wy der ſonde moeten ſterven / als mede op de geeſtelijke verrijſeniſſe / waer door wy vernieut worden ende opſtaen om te wandelen in nieuwigheyt des levens / gelijker ſtaet by Paulum / voornemelijk Rom. 6. Maer yemand ſal wederom tegenwerpen : indien God / gelijk eerſt geſeyt is / heeft willen betoonen / datmen daer niet om en moeſte begaen zijn uyt wiens zaet Chriſtus eygentlijk geboren zy / waerom heeft hy 't dan nochtans ſoo expreſſelijk belooft / ende waerom verhalen ook de Apoſtelen van hem belooft te zijn / dat Chriſtus ſoude voortkomen uyt het zaet Davids? ſoo dat wy niet alleenlijk in vry veele plaetſen met ronde woorden geſchreven vinden 't gene daer wy van ſeggen / maer daer beneven ook hebben / dat de ſelve Chriſtus niet alleen Davids Soon / maer ook David ſelfs genoemt is. Want van den name van David hebben wy in 't voorgaende tot eenen anderen propooſte by gebracht de plaetſe Ezechiels / item Oſeæ. Onſe antwoorde is / dat ſulks geſchied is / op dat de Joden ofte Iſraëliten / aen wien de Meſſias belooft wierde / geen onſchult nochte excuſe en ſouden hebben / wanneer het gebeuren mochte dat Chriſtus / t'zijner tijd voor den dag gekomen zijnde / van haer niet en mocht gekent nochte aengenomen worden. Want gelijk God belooft hadde / ſoo heeft hy ook te wege gebracht dat Chriſtus alſoo ſoude geboren worden / dat het een yeder met recht daer voor houden ende ook voor waerheyt ſeggen mag / dat hy is voortgeteelt uyt David; op dat haer in dier voegen niet en ſoude ontbreken dat kenteyken 't welk hem God heeft willen byvoegen / namelijk / om die voorgemelde oorſake / maer niet om dat 'et anderſins noodig was / dat Chriſtus juyſt meer ſijne afkomſte ſoude hebben van David / dan van yemand anders die met den huyſe Davids niet gemeyns en hadde ende vreemt daer van was. Ja dat meer is / 't en was niet eens noodig dat Chriſtus uyt eenige vrouwe / ofte op eenige andere wijſe van menſchen ſoude worden voortgeteelt; maer dit was alleen noodig / te weten / wanneermen gemerk neemt op den middel en maniere waer door ons God wilde ſalig maken door Chriſtum / dat hy waerachtiglijk ende inder daet een menſche ſoude weſen. Maer om een menſche te mogen weſen / en was 't niet noodig dat hy juyſt uyt een menſche geboren ſoude worden / 't welk ſoo de bevindinge als ook de reden en eenſtemmigheyt van wijſe luyden klaerlijk leeren. Want wat aengaet de bevindinge / ſoo zien ende weten wy alle / dat Adam aller menſchen Vader / in aller manieren een waerachtig en recht menſche geweeſt zy; ende nochtans en was hy uyt geenderley menſche geboren / maer van God ſelve ge-

* Dat dit een van de minſte dingen is daer God in Chriſto op gelet wil hebben, blijkt daer uyt, datmen niet leeſt dat Chriſtus daer van by de Joden oyt eenig gewag heeft gemaekt, noch hem daer op beroepen, maer ter contrarien getoont, dat hy van ſijne vleyſchelijke afkomſte gantſch geen werk maekten Matth. 12. Wie is &c.

schapen. En soo veel de reden en overeenstemminge van wijse luyden aengaet/ soo weten wy even soo wel/ dat om een mensch en 't menschelijke wesen te hebben / niet vereyscht en word dat hy van eenig mensche geboren zy; * maer dat zijn eygentlijke wesen hier in bestaet dat hy een redelijk of vernuftelijk dier zy/ ‡ of (wilmen 't liever soo hebben) dat hy is een [lighamelijke] substantie die met reden en gevoelen begaeft is. Derhalven alwaer soodanig een is/ daer sal ik ook seggen een waerachtig en recht mensche te wesen / al en waer hy ook geensins van een mensch voortgekomen. Derhalven / om veele andere dingen achter te laten diemen van dit gantsche stuk soude mogen seggen / overmits wy achten dat het geseyde genoeg kan zijn/ soo besluyten wy eyndelijk / dat de derde zwarigheyt / welke ontstond uyt die twee geslacht-registers die de Evangelisten beschrijven / van gantsch geenen gewichte en is / ende datmen soo weynig ter oorsake van die / als ter oorsake van de twee andere / gantsch niet en behoeft te twijffelen van de getrouwigheyt en waerheyt der Evangelisten in desen deele; waer uyt wy voorts besluyten / dat'er nu niets overig en is 't welk ons soude konnen doen glooven / dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments yet geschreven hebben 't welk niet al uyt waer en soude zijn. Ende sullen alsoo eyndelijk gekomen zijn tot afhandelinge van de examinatie en ondersoek der eerster oorsake / waer door misschien yemand soude konnen bewogen worden om te vermoeden datmen de Schriften des Nieuwen Testaments geen geloof behoort te geven / ende moeten nu / met Gods hulp / ten langen laetsten komen tot de tweede. 't Is wel soo / ende 't en is ons niet onbekent / dat'er noch veel meer andere dingen dan wy verhaelt hebben / van sommige luyden worden voorgeworpen tegen de Schriften des Nieuwen Testaments / insonderheyt tegen de Schriften der Evangelisten / waer uyt yemand met recht soude mogen schijnen te konnen vermoeden / dat de Historie die in de selvige begrepen is / niet waer en soude mogen zijn: doch indien wy / gelijk het in dien gevalle wel soude gepast hebben / hadden willen discoureren van dit alles / met sulken vlijt als wy gedaen hebben van veele andere saken waer van by ons verhael is gedaen / soo souden wy veel te veel tijds daer mede hebben moeten toe brengen. Hebben oversulks voor beter geacht nu voort te gaen tot andere dingen / alsoo 't een yeder met recht soude mogen dunken / dat wy vry wat te lang doende zijn geweest in 't verhandelen / van de eerste oorsake / te meer / om dat wy hopen / dat een yeder godvrugtig en aendachtig mensch; uyt het gene 't welk van ons geexamineert ende ondersocht is/ lichtelijk sal konnen gissen ende verstaen/ hoedanig en van welker waerden de tegenwerpingen zijn die tegen de Schriften des Nieuwen Testaments worden ingebracht / ende met eenen uyt het gene dat wy geseyt hebben / misschien door gelijkheyt die de eene sake met de andere heeft / oplossinge ende antwoorde vinden op eenige van de voorsz. tegenwerpingen.

* Daer kan wel yet van een mensch gegenereert en geboren, en nochtans geen mensch zijn, exempel in eenig Monster of Monstreus gewas sonder menschelijk vernuft of fatzoen, 't welk menigmael van menschen zaet ontfangen ende uyt een vrouwe geboren word. Daer kan ook wel yet niet van een mensch gegenereert nochte geboren, en nochtans een mensche zijn. Exempel in Adam.

‡ Wilmen volgens d'opinie des Autheurs, het gene waer door de mensche van andere dieren onderscheyden is, en waer in zijn wesen bestaet, niet stellen in 't gene daer hy 't in stelt; maer hier in, dat hy bequaem is tot conscientie en religie ende een menschelijk fatzoen heeft, ofte in yet anders: Evenwel heeft ende behoud de reden die hy gebruykt de selve kracht.

De tweede oorsake die wy gestelt hebben / waer door met recht soude konnen schijnen / datmen eenig boek niet gelooven en moet / is / wanneermen gantsch geen blijk en heeft van den Autheur des boeks. In 't ondersoeken van dese oorsake / ende om met eenen de selve t'onsen propooste te passen / staen ons twee dingen te doen. Eerstelijk moeten wy overleggen / hoedanigen kracht dese oorsake heeft / ende van hoe grooten of kleynen gewichte datse zy. Ten anderen moeten wy ondersoeken / offe in 't gene waer van onse dispute is / plaets heeft ofte niet. Soo veel aengaet het gene dat wy eerst hebben voorgestelt / soo schijnt het niet-weten en onbekentheyt van den Autheur eens boeks in aller manieren in de wege te zijn / datmen soo een boek niet soo wel en kan geloof geven / 't zy in dingen die de Historie / 't zy in dingen die de leere aengaen. Want wat de Historie belangt / 't is gewis datmen een boek / 't zy wat het ook vertelt / daerom principalijk in dien deele geloof geeft / om dat des selven Schrijver de dingen die hy daer vertelt / wel geweten heeft / 't zy dat hyder selfs by zy geweest / 't zy dat hy 't gehoort hebbe van de gene dieder selfs by geweest zijn / of dat hy op eenige maniere / hoe 't soude mogen wesen / gekomen zy tot rechte kundschap en wisse kennisse van 't gene dat hy vertelt. Maer dit en kan op geenderley wijse geweten worden / ten zy datmen met eenen wete wie de Schrijver des selven boeks geweest zy ; 't welk noodig is om mede te mogen weten of die persoon soo een mensch geweest zy / die na alle schijn van waerheyt willens ende wetens niet en soude hebben willen liegen. En wat nu aengaet de dingen die de leere betreffen / daer van en schijntmen niet te konnen lochenen dat'et noodig zy / wanneermen eenig Schrijver sal moeten gelooven / datmen alsdan wete dat hy geleert ende ervaren is geweest / 't zy in die konst of wetenschap / of in die faculteyt waer toe de selve leere gehoorig is. Maer hier en blijkt mede niet hoemen sulks mochte komen te vernemen / wanneermen niet en weet wie de selve Schrijver geweest zy. Doch staet hier op aen te merken (de reden en bevindinge hier in tot onse leytsluyden hebbende) datmen wel niet en kan ontkennen of het voorsz. niet-weten des Schrijvers en kan uyt sijne eygen nature mede brengen de beletselen waer van wy hebben verhael gedaen ; oversulks wel waerdig zijnde dat wy naerstelijk ondersoeken of het in de Schriften des Nieuwen Testaments ook plaetse heeft ofte schijnt te konnen hebben : Maer dat'et nochtans seer wel gebeuren kan / dat'er oorsaken voor handen zijn / soodanig ende van sulker waerde en gewichte wesende datmen eenig boek wel geloof mag geven / onaengezien dat de Schrijver van dien gantsch niet geweten en word. Want hoewel wy van te voren ook mogen geseyt hebben noodig te zijn om te weten / eermen eenig boek geloof kan geven / 't welkmen al t'samen niet en schijnt te konnen hebben / wanneermen niet en weet wie de Schrijver van 't boek zy : soo seggen wy nu / dat wy al dat niettemin konnen weten / als wy slechs hebben geloofwaerdige getuygenissen / dewelke een van beyden mede brengen / of dat de Schrijver geweest zy een soodanige die na alle schijn van waerheyt noch selfs bedrogen is geweest / nochte yemand heeft willen bedriegen ; onaengezien dat andersins zijn naem noyt tot onse kennisse en is gekomen ; of / dat de dingen die in dat boek staen / 't zy wie 't ook mag geschreven hebben / sonder eenige faute waer zijn. Want de rechte reden leert opentlijk / dat soodanige getuygenissen genoeg zijn om eenig boek authoriteyt te doen krijgen / ofmen schoon den naem des Autheurs niet in

kunde

kunde en heeft. Wat nu de bevindinge aengaet / achterlatende d'exempelen van wereltlijke boeken / onder welke sommige souden konnen voor den dag gehaelt worden die seer klaer ende blijkbaer zijn / soo hebben wy meer dan exempelen genoeg / ende dat soodanige die seer blijkbaer zijn / onder de Schriftuurlijke en Bybelsche boeken selfs. Want onder de Schriften des Ouden Testaments en zijn niet weynige boeken die soo Historie als leere begrijpen / ende van alle de gene die belijdenisse en professie doen van de ware wetenschap van goddelijke saken / altijd ten vollen gelooft zijn geworden / welker getuygenisse zich ook de Schrijvers des Nieuwen Testaments / ja alle Christenen / niet en schroomen te gebruyken / waer van men nochtans d'Autheuren gantschelijk niet en weet. Waer van ook de Joden selfs / die andersins in dusdanige dingen ten hoogsten curieus / ja superstitieus zijn / niet en durven affirmeren / of in allen gevalle van de meestendeel niet anders dan twijffelende durven seggen / wie de Autheurs daer van geweest zijn / daer sy ondertusschen nochtans de selve Schriften altijd soo grooten geloove gegeven hebben als 't immers mogelijk is. Van soodanigen slag van boeken is 't boek Josuæ / 't boek der Richteren / 't boek Ruth / de twee boeken Samuels / de twee boeken der Koningen / ende andere die wy stilzwijgens voorbygaen. Alleen sullen wy noch wat spreken van 't boek Jobs / als wesende een naemkundig en uytnemende boek / 't zy datmen acht neemt op de Historie / 't zy op de veelvoudige leere (sonder Prophetischen Geest hier en daer niet zijnde) die daer in begrepen staet: En nochtans en heeftmen op geenderley wijse opt sekerlijk konnen weten wie 't voorsz. boek geschreven mag hebben / 't welk nochtans in 't gemeyn in seer hooge waerde en estime is geweest / soo by de Joden als by de Christenen / heeft ook by beyde / hoe duyster en zwaer dat 'et ook zy / t'allen tijden een uytnemende ende onwedersprekelijke authoriteyt gehad. En / dat noch verder gaet / 't selve boek heeft een klare ende blijkbare approbatie en goetkeuringe in de Schriften des Nieuwen Testaments. Want eerstelijk citeert den Apostel Paulus 1 Cor. 2 / een sekere plaetse en sommige worden / als door Gods ingeven geschreven zijnde / sonder ondertusschen den Autheur te noemen / welke nochtans nergens gelesen en worden als in 't boek Jobs / te weten kap. 5 en 13. De woorden spreken van God / ende zijn dusdanig: die de wijse vangt in hare listigheyt. Alwaer ondertusschen in 't voorby gaen aen te merken is / dat in de gemeyne Latijnsche Oversettinge van de plaetse Pauli / niet en staet / alsser staet in de plaetse Jobs: die vangt, maer ik sal vangen. Waer uyt schijnt / dat wy wel stoutelijk mogen seggen / dat die gemeyne lezing en oversettinge van de plaetse Pauli quaat is / te meer om datmen van de selve gantsch geen teyken noch lijkstede en vind in de Grieksche exemplaren / ende de Syrische Oversettinge met de Griekshe exemplaren gantschelijk overeen komt / seggende / even als die / die vangt, op sulke wijse alsmen 't in Job leest. Waer uyt noch klaerder bevestigt word / dat de voorsz. getuygenisse / van Paulo geciteert / in aller manieren uyt de plaetse van Job genomen is. Ten anderen / soo spreekt Jacobus in sijnen Sendbrief kap. 5 / al vry wat klaer van de voorsz. Historie Jobs / verhalende van de selve / als van een Historie die volkomentlijken waer is / seggende: Gy hebt gehoort de verdraegsaemheyt Jobs, ende gezien het eynde des Heeren, dat de Heere barmhertig is. Uyt welke woorden blijkt / dat hy de Historie Jobs voor recht Heylig en Schriftuurlijk houd / ende

dat

dat de dingen die Gode aldaer worden toegeschreven / gelijkse ten vollen waerachtig zijn / alsoo ook van hem seer aenmerkens waerdig geoordeelt worden. Blijkt derhalven / dat'et wel wesen kan / datmen aen eenig boek / hoe groote ende gewigtige saken dat'et ook soude mogen in hebben / 't zy de Historie 't zy de leere aengaende / geloof kan geven / ja ook moet geven / hoewel de Autheur daer van t'eenemael niet in kunde en is / 't welk wy alhier expressselijk hebben willen seggen / om (gelijk wy ook elders gedaen hebben) de eygentlijke waerheyt en gelegentheyt der sake / soo veel in ons is / niet achter te laten nochte te versuymen; maer geensins hierom / dat wy op dese wijse de zwarigheyt die ons de tweede oorsake mochte bybrengen / eenigsins souden soeken van der hant de slaen. Want wy sullen nu met Gods hulpe bewijsen / datse in de meestendeel / ende byna in alle de boeken en Schriften des Nieuwen Testaments / gantsch geen plaetse en heeft / ende dat'er seer klaer blijk van is / ofte in allen gevalle seer lichtelijk geraemt ende gestelt kan worden wie de Autheuren van de selve Schriften geweest zijn. Tredende dan tot het gene 't welk wy in dese tweede oorsake voorgenomen hadden laetst te doen / zijnde ook het gene daer meest aen gelegen is / ende daer 't in dese dispute principalijk op aen komt. Soo seggen wy dat'et soo verre daer van daen is / datmen soude konnen twijffelen aen de Autheurs van de boeken des Nieuwen Testaments ('k verstae van de meeste) wiese mogen geweest hebben / of ook konnen seggen / dat ons hare namen niet sekerlijk bekent en zijn; dat'er ter contrarien misschien noyt eenig boek geschreven en is / van wiens Autheur soo sekeren blijk zy / als van de boeken des Nieuwen Testaments. Want alle sekerheyt diemen daer van hebben kan / moet voornamelijk uyt twee dingen gehaelt worden. Een daer van is 't getuygenisse der geener die geleeft hebben op die tijd doe 't boek geschreven is / of een weynig daer na. Het ander is / de overeenstemminge van luyden die oordeel en kennisse hebbende / van 't gene dat in 't boek staet bequamelijk konnen vonnissen: ik spreke van gedurige en gestadige overeenstemminge / mede brengende dat d'Autheur van 't boek die gene geweest zy diemen seyt dat hy geweest is. Maer beyde dese dingen hebben sonder alle twijffel klaerder en overvloediger plaetse in de Schriften des Nieuwen Testaments / als in eenig ander oud geschrift ofte boek. Want daer zijn voor handen veele getuygenissen van luyden die geleeft hebben niet verre van die eeuwe / ja sommige ook juyst in die eeuwe / waer in geschreven ende voor den dag gekomen zijn / indien niet alle / ten minsten een goet deel van de selve Schriften; uyt welke getuygenissen genoegsaem blijkt dat de Autheurs der selver Schriften die gene geweest zijn diemen seyt de selve geweest te hebben / gelijk insonderheyt af te nemen is uyt de Brieven van Ignatius. Welke Brieven / hoewelse misschien in eenige plaetse der selver / soo alsse ons ter hand gekomen zijn / vervalscht mochten wesen: soo heeftmen niettemin blijks genoech datse ten meerderen deele / in allen gevalle niet versiert nochte valschelijk toegedicht en zijn. Maer dat dese Ignatius een Discipel soude zijn geweest van Joannes d'Apostel en Evangelist / word van de Oude soo sterkelijk en vastelijk als 't immer mogelijk is / aengetuygt. Voorts hebben wy na sijne brieven / de werken en schriften van Justinus / Ireneus / en Clemens Alexandrinus / waer uyt men soodanige getuygenissen by een kan halen. Ook zijn de voorsz. drie Schrijvers op die ordre als wyse gestelt heb-

ben/ d'een na d'ander/ niet soo verre geweest van de tijden der Apostelen. Veele andere Schrijvers die gantsch oud zijn / ende upt welker boeken men diergelijke getuygenissen soude konnen nemen / gaen wy nu voorby. Want hare Schriften die ons ter hand gekomen zijn / hoewelse (gelijk blijken kan upt veele waerteykenen) niet en zijn t'eenemael verziert noch valschelijk toegedigt/ zijn evenwel al wat meer gecorrumpeert en ontzuyvert / dan wy gesept hebben dat de Brieven van Ignatius souden mogen wesen. Wijders soo en isser niemand die met recht de alderminste twijffelinge kan hebben / aengaende de algemeyne ende daer by gestadige en gedurige overeenstemminge van wijse ende ervaren luyden / dewelke medebrengt / dat d'Autheurs van 't grootste en principaelste deel des Nieuwen Testaments die gene zijn diemen hedensdaegs gelooft datse zijn / ende van ons in 't ondersoek van de eerste oorsake zijn verhaelt. Dit sal lichtelijk konnen verstaen worden van een yeder die de boeken van d'Oude Christenen gelesen heeft / ende insonderheyt de boeken van de Kerkelijke Historie Pamphilii / die den toenaem heeft van Eusebius. Waer upt hy lichtelijk sal komen te weten/ dat van die tijd aen dat de Schriften des Nieuwen Verbonds in 't licht gebracht ende voor den dag gekomen zijn / tot op de eeuwe des selven Eusebii / wesende wat meer als de tijd van twee hondert en vijftig jaren / van de gene die belijdenisse deden van de Christelijke Religie/ gantschelijk niet en is getwijffelt / of de vier Euangelien / 't boek van de Handelingen der Apostelen / alle de Brieven daer den naem van Paulus voor staet (uytgenomen die tot den Hebreën) de eerste Brief Petri / ende de eerste Brief Joannis/ en zijn waerlijk ende inder daet geschreven van de gene diemen sept de selve geschreven te hebben. Want hoewel dat'er wel sommige luyden waren die de Brieven Pauli verwierpen / soo en verwierpense nochtans de selve daerom niet om datse ontkenden de selve van den Apostel Paulo geschreven te zijn. Ja dat was 't punct waerom datse sulks durfden doen / te weten/ dat d'Apostel Paulus daer van d'Autheur was. Want sy hielden hem voor een Apostaet en afvallige / mitsgaders voor een verlater van de Wet Godes. Welke lasteringe hy van eersten in al onderworpen is geweest / als blijkt ende by klaerlijk geleert word in 't boek van de Handelingen der Apostelen. 't Voorsz. getuygenisse / van de verwerpers der Brieven Pauli staet by Euseb. lib. 3. cap. 21. En te deser occasie moeten wy hier in 't voorby gaen vermanen/ dat / overmits wy hier na de authoriteyt des selven Eusebii noch meer sullen moeten gebruyken / ende 't getal van de kapittelen der boeken in sijne Kerkelijke Historie niet overal eenderley en is in alle Latijnsche Oversettingen die wy hebben / noch ook misschien in de Griekse exemplaren; wy derhalven in 't citeren sullen volgen 't getal en distinctie 't welk staet in de Oversettinge van Joannes Christophorsonus / aengezien wy gene andere en hebben als die / ende de selve alleen gebruyken. 't Gene 't welk op de bovengemelde plaetse by Euseb. gelesen word / staet ook by Irenæum lib. 1. cap. 26.

Doch al eer wy voorder gaen / heeft het ons geraden gedocht yetwat te antwoorden op het gene 't welk wy gelesen hebben upt Augustino geannoteert te zijn / in het boek van Sixtus Senensis / geheeten Bibliotheca Sancta, te weten dat'er voor de tijden van Eusebius zijn geweest eenige vermaerde luyden / dewelke souden getwijffelt hebben aen eenige boeken des Nieuwen Testaments / of de selve ook geschreven zijn van de gene welkers namen voor aen de selve

selve staen; 't welk schijnt te strijden met het gene dat wy een weynig te voren hebben aengetuygt. Nu de voorsz. vermaerde luyden daer van geseyt is / zijn geweest die gene diemen Manichëen noemde / welker Hooft ende Autheur Manes / of Manichæus geleeft heeft voor de tijden Eusebii / onder 't Keyserrijk (na men kan gissen) van Diocletianus. Onse antwoorde hier op is / dat de voorsz. Manichæus / hoewel andersins seer vermaert zijnde / nauwelijks en kan gerekent worden onder de gene die belijdenisse doen van de Christelijke Religie / gelijk te verstaen is uyt het gene 't welk van hem in schriftelijke gedachtenisse nagelaten is / soo van Eusebius lib. 7. cap. 25, als van Socrates lib. 1. cap. 17. Waer uyt ook lichtelijk te ramen is / dat de voorsz. mensch / wanneer schoon yemand al soude willen drijven dat hy in aller manieren moet gerekent worden onder de gene die belijdenisse doen van de Christelijke Religie / niet eens gedocht en heeft om dusdanige dingen / te weten / of de Autheurs van de Schriften des Nieuwen Testaments de gene zijn diemen seyt datse zijn; maer dat om de selve eerst hebben begonnen te denken die gene die in de volgende eeuwen na hem genoemt wierden / van dewelke lichtelijk te gissen is datse in veele religions-puncten van ander en van verscheyden gevoelen zijn geweest dan de voorsz. Autheur; Ende datse in allen gevalle eerst hebbende beginnen te merken / dat'er niet weynige passagien des Nieuwen Testaments hare opinien op 't hoogste tegen waren / oversulks / om de authoriteyt des selven te verkleynen / hebben aengevangen te seggen / dat de gene diemen seyde d'Autheuren daer van te zijn / d'Autheuren niet en waren / onaengezien dat anders van niemand met recht getwijffelt mochte worden aen de geloofwaerdigheyt der selver Schriften / gelijk van ons in 't ondersoek van d'eerste oorsake bewesen is. En voorwaer 't is een sake die een yeder wel wonderlijk mag dunken / nademael men niet en placht te twijffelen dat d'Autheur van eenig boek de gene zy diemender voor houd / ten zy dat eenige klare en krachtige reden het tegendeel doe glooven / datmen ondertusschen nochtans menschen vind / dewelke of twijffelen of ontkennen / dat de gene welker namen voor op geschreven staen / de Schrijvers zijn van de boeken des Nieuwen Testaments; onaengezien datse gantsch geen vaste noch blijkbare reden hebben om sulks te doen. Van luyden die van de Christelijke Religie met'er herten / of in belijdenisse vreemt zijn / en daerom van de selve een afschrik hebben om datse niet gesint zijn hare leven en zeden aen te stellen na 't voorschrift van die boeken / daer van en schijnt het sulken wonder niet te zijn; ook en hebben wy met sulke luyden tegenwoordelijk geen dispuyt: maer dat het geschieden soude van de sulke die met mond en herte belijdenisse doen van de Christelijke Religie / met welke (gelijk wy in den aenvank voorafgeseyt hebben) wy in dese gantsche disputatie te doen hebben / is een sake die wel wonder moet schijnen; te meer / om dat (gelijk geseyt is) de oorsake bemerkt zijnde / om welke men soude mogen achten dat'er sekerheyt is van den Autheur van eenig boek ende van des selven naem / de selve boven al ende veel overvloediger dan in eenig ander boek / plaetse hebben in de Schriften des Nieuwen Verbonds. Yemand sal misschien seggen: nochtans en schijnt gy selfs niet te ontkennen / dat'er sommige Schriften des Nieuwen Testaments zijn / waer in de voorsz. oorsaken geen plaetse souden mogen hebben / te weten / die gene die een weynig te voren in 't verhalen van de gene waer in die oorsaken plaetse hebben / overgeslagen zijn; als

namelijk / den Brief tot den Hebreën / den Brief Jacobi / den tweeden Brief Petri / den tweeden ende derden Joannis / den Brief Judæ / met de Openbaringe. Hier op segge ik voor eerst: Al waer 't schoon datmen al toegabe dat d'Autheurs van alle die Schriften onseker zijn / ende dat dienvolgens (hoewel dit uyt dat eerste niet en volgt / gelijk wy voor henen bericht hebben gedaen) hare geloofwaerdigheyt onseker is: soo en soude evenwel dat niet konnen maken / datmen van de leer-puncten der Christelijker Religie / te meer of te min yet soude konnen stellen ofte bescheyt geven. Want in die schriften en staet eygentlijk niets het welk niet mede soude gevonden worden in de andere / die veel meer in getal zijn / en van welker Autheuren wy bewesen hebben niet getwijffelt te konnen worden. Ten anderen soo seggen wy te konnen bewesen worden / dat van een goet deel van de laestgenoemde schriften nauwelijks meer en kan getwijffelt worden wie d'Autheurs geweest zijn / wanneermen anders (gelijkmen in desen deele doen moet) waerschijnlijkheyt wil volgen. Sonder hierentusschen te vergeten 't gene wy terstont hebben aengewesen / te weten / datmen geen van die schriften sijne authoriteyt en geloofwaerdigheyt afstemmen moet / al en wistmen schoon de Autheuren niet. Om dan wel ende met ordre uyt te voeren ende te betoonen 't gene daer wy nu eenigsins voorstellinge van gedaen hebben / soo sal 't goet zijn dat wy alle de boeken des Nieuwen Testaments / een voor een / op sulken ordre alsse staen / doorloopende / specialijk yet wat discoureren van de sekerheyt der Autheuren / ende met eenen antwoorden op het gene (sooder yet is) 't welk soude mogen tegengeworpen worden tot bewijs / dat de gene op welker namen datse uytgaen / de Autheuren niet en zijn.

Voor eerst soo komt ons voor het Euangelium Matthæi / of dat Euangelium welks opschrift luyd: na Matthæum, om daer van te besien of'er yet word by gebracht tot bewijs dat Matthæus Christus Apostel niet en zy geweest de Schrijver van die Historie. Doch eer wy voorder komen moeten wy hier voor alle dingen verhalen een sekere zaek waer van eygentlijk moet gehandelt worden in de tweede oorsake die wy nu by der hand hebben / te weten / dat wanneermen handelt van 't weten van yemands naem / alsdan door het woord naem, niet en moet verstaen worden den blooten naem of benaminge / maer de persoon selfs / van wien men soude mogen twijffelen / of hy / dan of yemand anders de gene zy die 't boek waer van de questie is / soude mogen geschreven hebben. Oversulks wanneerder dispute is van 't Euangelium 't welk den naem van Matthæus voor aen heeft / ofmen ook inder daet daer van den Autheur weet / soo en is simpelijk de vrage niet / of ook d'Autheur Matthæus genoemt zy geweest / maer dit: of d'Autheur geweest zy die selvige Matthæus die van Christo aengenomen is geweest in 't getal der 12 Apostelen. Nu dat'et voorsz. Euangelium van dien Matthæus geensins en soude geschreven zijn / schijnt / na sommiger meyninge / te kennen gegeven te worden door drie dingen. En die sommige (na 't seggen van Sixtus Senensis in 't 7 boek van sijne Bibliotheca sancta, ter plaetse voor henen by ons geciteert) zijn ten deele geweest Manicheën / ten deele eenige Wederdoopers van onsen tijd. De eerste reden die de voorsz. luyden by brengen om te bewijsen dat Matthæus de Apostel Christi / niet geweest en is de Schrijver van dat boek / is dese: dat in 't voorsz. Euangelii boek kap. 9 / uytdrukkelijk gewag word gemaekt van

den selven Matthæus den Apostel / te weten / doe hy eerst van Christo geroepen wierde / daer beneven ook bevel kreeg om hem te volgen / ende naderhant tot een Apostel is verklaert geworden. Want daer word op die plaetse van hem gewag gemaekt / als van een persoon die de selve niet en is die 't Euangelium geschreven heeft. Want daer en word niet geseyt / hy heeft my / die Matthæus genoemt ben / geroepen / gelijk'er nochtans schijnt te moeten staen / want Matthæus selfs 't voorsz. boek in 't licht gebracht hadde ; maer daer staet aldus geschreven : Ende doe Jesus van daer voorby gink , heeft hy sien zitten op den tol een mensche , genoemt Matthæus &c. Sommige op dese tegenwerpinge antwoordende / seggen / dat van gelijken Joannes in zijn Euangelium (waer aen gantsch niet getwijffelt en word of de selve Joannes d'Apostel en is daer van d'Autheur geweest) van hem selven spreekt als van een ander / hem selven niet eens noemende / wanneer hy spreekt van dien Discipel dien Christus lief hadde. Doch dit en schijnt niet genoeg te zijn / tot bewijs van dat Matthæus even op gelijke maniere van hem selven als van een ander kan geschreven hebben / ja door 't exempel van 't gene dat Joannes d'Apostel gedaen heeft in sijne Euangelische Historie / schijnt de voorgemelde tegenwerping noch meer bevestigt te worden / ende vastelijk te blijken / dat Matthæus d'Apostel niet en is geweest de Schrijver van dat Euangelium 't welk voor 't zijne gehouden word / de reden schijnt dese te zijn: Indien de Schrijver van de voorsz. Historie geweest ware die Matthæus dewelke van Christo geroepen is geweest / ende van den Schrijver des boeks genoemt word als of 't een ander waer dan hy selfs: soo soude de selve Schrijver hier ofte daer achter aen gevoegt hebben / dat de voorsz. persoon / hoewel de selve van hem genoemt was als of 't een ander geweest waer dan hy selfs / evenwel die gene is die 't boek geschreven heeft. Want soo heeft Joannes gedaen / dewelke / als geseyt is / van te voren verscheyden malen gesproken hebbende als van een ander / nochtans eer hy zijn schrijven eyndigt / juyst op het eynde heeft willen verklaren / dat de voorgenoemde selvige persoon waer van hy als van een ander gesproken hadde / wesende die Discipel die Jesus lief hadde / die gene geweest was die de selve Historie hadde beschreven / seggende kap. 21 vers 24 : Dese is de Discipel dewelke getuygenis geeft van desen dingen , ende dese dingen geschreven heeft &c. Moet derhalven gezien worden na eenig ander middel om te antwoorden op de voorsz. tegenwerpinge ; 't exempel van Joannes / 't welk de selve meer kracht geeft als beneemt / achterwegen latende. Is dan de antwoorde / dat 'et wel te verwonderen is / dat yemand die tegenwerpinge heeft durven gebruyken / nademael het een sake is die veel gebeurt / dat de Schrijver van eenige Historie / in de selve Historie van hem selven spreekt als van een ander / gelijk aengewesen kan worden door niet weynige exempelen van wereltlijke Schrijvers. Doch de wereltlijke voorby gaende / soo behoort de eenige Schriftuurlijke boek-Schrijver Moses / meer dan genoeg te wesen om de voorsz. tegenwerpinge te wederleggen / ende te toonen hoe blau datse komt. Want van hem heeftmen aen d'een zijde goed blijk / ende aen d'ander zijde word het voor gewis gehouden / dat hy is geweest d'Autheur van de Schriften waer in hy van hem selven spreekt als van een ander. Dit 's altoos een sake die vast gaet : dat Moses in die vijf boeken die hy geschreven heeft (behalven in 't eerste / waer in van hem / als noch niet geboren zijnde / geen gewag en konde worden gemaekt)

 wel

wel duysentmael van hem selven spreekt / sonder immermeer te seggen ik, of my, maer altijd als of 't een ander waer / ende niet de Schrijver selfs. Want of'er nu al yemand mochte twijffelen / of Moses de voorsz. boeken ook inder daet geschreven hebbe; behalven dat'et bewesen word door 't gedurige / mitsgaders stantvastige gerucht ende gevoelen dat'er is by alle Schrijvers hoedanig de selve souden mogen wesen / dewelke getuygt hebben dat Moses die dingen geschreven heeft / soo word het mede getuygt door de onverbrekelijke authoriteyt en geloofwaerdigheyt Christi / soo elders / als ook doe hy de Saduceën antwoordende op 't stuk van de verrijsenisse der dooden / aldus seyt: En hebt gy niet gelesen in 't boek Moses op den Doornbosch, hoe God tot hem geseyt heeft &c, gelijker staet Marc. 12. 26. Want het blijkt oogenschijnlijk dat Christus aldaer citeert de plaetse Exod. 3 vers 6. En nochtans zietmen dat hy dat boek een boek Moses noemt / niet tegenstaende dat in de plaetse die hy citeert van Moses gesproken word als of 't een ander ware dan de gene die 't boek geschreven heeft. Soo yemand hier op uytvlugt soude mogen soeken / seggende dat het voorsz. boek van Christo wel een boek Moses heeft konnen genoemt worden / onaengezien dat Moses selfs dat niet geschreven en heeft / te weten / om datmen daer in beschreven vind de daden en 't leven van Moses: soo laet hem / om in dese tegenwerping niet lang te blijven hangen / gaen lesen 't gene Lucas van dese selve sake geschreven heeft kap. 20. Maer (seyt hy aldaer vers 37) dat de doode verrijsen, heeft ook Moses betoont by den Haegdoorn gelijk hy seyt &c. Ziet / hier brengt Lucas met ronde woorden Christum in / als een die affirmeert / dat het gene 't welkmen leest in de gemelde plaetse Exodi / en met namen de woorden die uyt den naem van God aldaer geuyttet staen: Ik ben de God Abrahams &c, van Mose geseyt / dat is / geschreven / ofte in schrift verhaelt zijn geweest. 't Is dan de gewoonte van de Schrijvers / soo wereltlijke als schriftuurlijke / datse in hare Historien van haer selven / voor soo veel de Historie mede haren persoon betreft / spreken / niet met een ik of my, maer met een hy, of hem, of met het simpelijk noemen van haren naem / even of 't van een ander waer; eensdeels uyt zedigheyt / anderdeels om datse willen datmen hare Historie soo sal lesen / als offe / by maniere van spreken uyt den mond van de waerheyt selfs / gevloeyt waren / ende oversulks aen 't gene datse schrijven niet en moeste getwijffelt worden.

De eerste tegenwerpinge afgehandelt hebbende / soo laet ons nu komen tot de tweede / dewelke is / dat eenige Schrijvers getuygen dat d'Apostel Matheus zijn Evangelium soude geschreven hebben met Hebreeusche letters / en in de Hebreeusche sprake. Want voor eerst soo is sulks schriftelijk nagelaten van Papias / een heel Oud Schrijver / gelijk Eusebius daer van getuygt lib. 3 het leste kapittel / 't selve getuygt ook Irenæus lib. 3. cap. 3. Eyndelijk ook / om andere niet weynige getuygenissen voorby te gaen / Hieronymus in 't register van de Kerkelijke Schrijvers / die'er dit noch by doet / dat'er t'zijnen tijde een copye van 't voorsz. Hebreeusche Evangelium bewaert was in de Librye van Cæsarea / ende dat hy daer van een diergelijke afschrift hadde bekomen. Nu / indien 't waer is / dat d'Apostel Matthæus zijn Evangelium in 't Hebreeusch geschreven heeft / soo schijntmen in aller manieren te moeten houden / dat'et gene 't welk wy hedensdaegs hebben met den tytel van Matthæus / geensins van hem geschreven en zy / alsoo der veele dingen zijn dewelke schijnen te bewijsen / dat het voorsz. onse Evangelium niet uyt de Hebreeusche in de Griek-

sche

sche Tale overgeset / maer in de Griecksche geschreven zy. Hier van brengt Matthæus Flaccius Illyricus in sijne voor-reden over 't selvige Evangelium / al vry eenige waerteykenen voor den dag / die voor seker groote kracht schijnen te hebben / zijnde mede ten deele van andere voor hem aengemerkt ende bygebracht. Onder 't welke dit niet van 't slechtste en schijnt / datmen in 't selvige eenige Hebreeusche woorden vind uytgeleyt / als by exempel / kap.1 / het woord E M M A N U E L, ende kap.27 / dese woorden Christi aen het kruys hangende E L I E L I L A M A S A B A T H A N I. Want (seggen die luyden) waer die Historie in Hebreeusch geschreven / soo en hadde het geensins konnen wesen / dat de voorgemelde uytlegginge van Hebreeusche woorden onder aen de selve ware gevoegt geworden. Doch behalven dit / 't welk misschien op eeniger wijse te wederleggen is / dunkt het my alder-meest aenmerkens waerdig te zijn / te weten / datmen misschien wel stellen mag het tegendeel van 't gene dat Hieronymus in de voorgemelde plaetse schrijft ende bybrengt / om te bewijsen dat'et voorsz. Evangelium in Hebreeusch geschreven is. Want hy seyt / dat dit een bewijs daer van is / dat namelijk in 't selvige worden geciteert plaetsen uyt het Oude Testament die in de Griecksche editie niet en staen / maer alleenlijk in de Hebreeusche. Want men schijnt veel eer aldus te moeten houden / datmen uyt de citatie des Ouden Testaments bericht kan hebben / dat het selvige Evangelium niet in Hebreeusch en is geschreven. Reden: Want indien 't in Hebreeusch geschreven waer / 't welk principalijk gedaen soude zijn geweest om der Hebreën wil; (gelijk ook die luyden seggen die enkelsins willen dat'et in Hebreeusch geschreven soude zijn) soo en soude in 't selve gene plaetsen anders geciteert zijn gevonden dan even soo alsse staen in den Hebreeuschen oorspronkelijken text. En nochtans zien wy dat'er anders gedaen is / als by exempel in 't citeren van de plaetse Mich.5 / tot bewijs van dat Christus soude geboren worden in Bethlehem / ende gy Bethlehem &c. Want in den oorspronkelijken Hebreeuschen text staet dese plaetse anders danse in 't Evangelium geciteert word. Item kap.21 des selven Evangeliums word geciteert een plaetse uyt Zacharia kap.9. En dat / om soo te seggen / al vry wat afgebrokkelt / ende met uytlatinge van sommige woorden die tot de voortreffelijkheyt Christi al seer dienen / 'k versta dese: rechtvaerdig ende behouder die in 't Hebreeusch staen. Andere dingen meer dewelke worden bygebracht om te bewijsen dat dit Evangelium in Grieksch beschreven is / en van andere / maer insonderheyt (als geseyt is van Flaccius Illyricus) opgesamelt ende gedrongen worden / op de selve en is nu niet noodig dat wy dringen of de selve examineren. Elk kan by hem selven de voorgemelde Schrijvers inzien / aengezien ons nu eygentlijk staet te betoonen / dat niet tegenstaende wy bekent staen dat onse voorsz. Evangelium 't welk wy hebben met den naem van Matthæus voor aen / in Grieksch geschreven soude zijn. Evenwel daer uyt niet en volgt / dat dit niet en zy dat selvige 't welk d'Apostel Matthæus geschreven heeft / als dewelke zijn Evangelium niet in Grieksch / maer in Hebreeusch soude hebben geschreven. Want wanneer wy in 't korte sullen bewijsen / dat alhoewel de Schrijvers een weynig te voren van ons genoemt / betuygen / dat'et gantsch geen schijn van waerheyt en heeft / dat d'Apostel Matthæus zijn Evangelium heeft beschreven in Hebreeusch / maer in aller manieren te achten zy dat hy 't heeft geschre-

ven

ven in Griekſch / ende dat is dat ſelvige 't welk wy hedenſdaegs / t'ſamen met de andere Euangelien in Griekſch hebben &c.

Van des Autheurs werk over dit ſtuk ontbreken gantſch weynige dingen. De reſte is by hem t'eenemael onvolkomen en onafgedaen gelaten.

EYNDE.

REGISTER

Der voornaemste zaken, in de Schriftuurlijke Lessen begrepen.

Waer-

K.

L.

M.

Eynde van 't Register.

en by
n mee-
n woz-
t nien
en dat
. Als
ndere
net de
. Dat
moet/
nensch
eligie
en is/
en de
erkoo-
e din-
ensien
estina-
datse
is een
nandt
onge-
doen
oelen
sullen
r niet
w' ge-
haete
erisch
regi-
t van
emoe-
ht aen
door

dlingen,
18,1,40.
door dat
ch, een,
erstaen.
leest het
id. 1,40.
id. 1,34.

1722 den 21 maart f m:-:-

45

a